

ANARŞİZM

JAMES C. SCOTT

İ B L T İ K İ 4 K B E 5 > Y A Y I N

ANARŞİZM/ JAMES C. SCOTT

Two Cheers for Anarchism

1.baskı: Mayıs 2014

Türkçesi: Barış Taneri

Yayın Yönetmenleri

Kaan Çaydamalı, Şenol Erdoğan

Kapak Tasarımı

Erol Egemen

Düzeltili

Deniz Cansever

Baskı

Çınar Matbaacılık ve Yay. San. Tic. Ltd. Şti

Yüzyıl Mahallesi Matbaacılar Caddesi Ata Han 34/5 / İST

Sertifika no: 12683

(0-212) 628 96 00

© ALTIKIRKBEŞ YAYIN

Akçalı Ajans aracılığıyla

Kadıköy'ün yağmurlu ve puslu sokaklarında hazırlanan
bu kitap sizi uçurumdan aşağı atabilecek güce sahip olabilir.

Herhangi bir şekilde ve özellikle izinsiz olarak iktibas
edildiğinde Kadıköy'ün o bilinen, serin ve rutubetli lâneti, yıllar
boyunca bunu yapanı takip eder, saçları dökülür,
rüyasında sürekli olarak Kadıköy
sokaklarından akın akın geçerek yıllık intiharlarını
gerçekleştirmeye giden lemur sürüleri görür
ve derin bir yalnızlığa gömülür.

ALTIKIRKBEŞ YAYIN

bir Kaybedenler Kulübü tribidir.

Çaydamalı Basın Yayın Dağ. Reklam Org. San. Tic. Ltd. Şti.

Caferağa Mahallesi Kadife Sokak 22/4 Kadıköy İstanbul

T: 0216 418 0413

www.645dukkkan.com

Sertifika no: 17613

ANARŞİZM

OTONOMİ, İTİBAR, ANLAMLI İŞ
VE OYUN ÜZERİNE ALTI KOLAY PARÇA

James C. Scott

Türkçesi: Barış Taneri

ALTIKIRKBEŞ YAYIN

Kadıköy, 2014

İÇİNDEKİLER

Önsöz, 7

Bir - Düzensizliğin ve “Karizma”nın Faydaları, 25

İki - Yerel Düzen, Resmi Düzen, 53

Üç - İnsan Üretimi, 83

Dört – Küçük Burjuvazi İçin İki Kere: Yaşa!, 111

Beş - Politika Hakkında, 133

Altı - Belirlilik ve Akış, 161

Teşekkürler, 176

ÖNSÖZ

Burada bulunan argümanlar; çiftçiler, sınıf çatışması, direniş, gelişim projeleri ve Güneydoğu Asya'nın tepelerindeki marjinal insanlar hakkında yazdığım sürede kuluçkadaydılar. Otuz yıl boyunca tekrar tekrar kendimi bir seminerde tartışırken bir şey söylemiş ya da bir şey yazmış, sonra da "bu sanki bir anarşistin düşünce biçimi" şeklinde düşünürken yakaladım. Geometride iki nokta bir doğru oluşturur; ama üçüncü, dördüncü ve beşinci noktaların hepsi aynı doğru üzerine düşerlerse, bu göz ardı edilmesi zor bir rastlantıdır. Bu rastlantı tarafından sarsılmış bir şekilde anarşi klasiklerini ve anarşist hareketin tarihini okuma zamanının geldiğine karar verdim. Kendimi bu konuda eğitmek ve anarşizmle ilişkimi çözebilmek amacıyla, bir üniversitede anarşizm üzerine kapsamlı bir ders verdim. Dersin bitiminden yirmi sene sonraki zaman zarfında konuyla çok ilgilenmemiş olsam da, varmış olduğum sonuçlar bu kitapta toplandı.

Devletin anarşist açıdan eleştirisine olan ilğim, devrimsel değişimin beni hayal kırıklığına uğratması ve umutlarımın sarsılmasıyla doğdu. 1960'ların Kuzey Amerika'sında politik bir bilinç kazanmış herkes için bu ortak bir deneyimdi. Benim ve başka pek çok kişi için 1960'lar, ulusal kurtuluş hareketinin *köylü savaşları* macerasıydı. Bir süre için bu ütöpik ihtimaller anına kendimi kaptırmıştım. Ahmed Sékou Touré'nin Gine'sindeki "Özgürlük İçin" referandumu, Gana başbakanı Kwame Nkrumah'ın bütün Afrika'yı ilgilendiren girişimlerini, Endonezya'daki erken seçimi, önceden bir sene yaşamış olduğum Burma'daki özgürlük ortamını ve ilk seçimleri ve tabii ki devrimci Çin'deki toprak reformlarını ve Hindistan'daki bütün ulusu kapsayan seçimleri hayranlıkla izledim

ve şimdi geriye bakınca, işin aynı zamanda büyük bir saflıkla yapıldığı da bir başka gerçek tabii.

Hayal kırıklığına iki süreç yol açıyordu: tarihsel sorgu ve güncel olaylar. Neredeyse her büyük ve başarılı devrimin, alaşağı ettiğinden daha güçlü bir devlet yarattığı ve böylece hizmet etmesi gereken toplumdaki daha çok kaynak çalıp onlar üzerinde daha büyük bir kontrol kurduklarını fark ettim, ve bunu daha önce fark etmeliydim. Burada Marx'ın, ve özellikle Lenin'in anarşist eleştirisi, olacakları önceden öngörür gibiydi. Fransız Devrimi Thermidoryen Tepki'ye, bu da erken doğan, kavgacı bir Napolyon devletine yol açtı. Rusya'daki Ekim Devrimi önce Lenin'in iktidar partisinin diktatörü olmasına, daha sonra da Kronstadt'ta grev yapan denizci ve işçilerin (proletaryanın!) bastırılmasına, kamulaştırmaya ve "gulag"lara yol açtı. Eğer ki eski rejim feodal eşitsizliği gaddarlıkla yönetmişse devrimlerin kaydı da benzer bir melankoli okumasına varmıştır. Devrimsel zafer için enerji ve cesaret sağlamış popüler istemler, uzun soluklu bütün görüşler açısından, ihanete uğramıştır.

Günümüzde devrimin ne anlama geldiği konusu da dünya tarihinin en büyük sınıfı olan köylü sınıfı için daha az endişe verici bir konu değildi. 1954 Cenevre Antlaşması'na istinaden Vietnam'ın kuzey yarısını yöneten Viet Minhler, köylü radikalizminin tarihsel olaylarına tanıklık etmiş bir alanda, küçük çiftlik ve arazi sahipleri tarafından çıkarılan ve taraftar toplayan isyanı acımasızca bastırmıştı. Çin'de Büyük İleri Atılım hareketi sırasında Mao'nun, eleştirmenler susturulmuşken, milyonlarca köylüyü kırsal komünlere ve yemek salonlarına zorla yönlendirmesi yıkıcı sonuçlara sebep oluyordu. Uzmanlar ve istatisyenler hala 1958 ile 1962 arasında kaç insanın öldüğü hakkında tartışıyorlar, ama sonucun 35 milyondan az olması pek olası değil. Daha yeni Büyük İleri Atılım'ın zayıflığının farkına varılırken Khmer Rouge yönetimindeki

Kampuchea'dan gelen meşum açlık ve idam haberleri köylü devrimlerinde ölümcül bir çarpıklık olduğunu gösteriyordu.

Batı Bloğu ve onların yoksul ülkelerdeki Soğuk Savaş politikaları da "gerçekten var olan sosyalizm"e karşı daha iyi bir alternatif sunamıyordu. Ezici eşitsizliği diktatörlükle yöneten devlet ve rejimler, komünizme karşı verilen savaşta bir müttefik gibi görüyorlardı. Bu dönemi bilenler, bunun aynı zamanda gelişim araştırmaları ve yeni bir alan olan gelişme iktisadının zirve yaptığı noktayı temsil ettiğini hatırlayacaklardır. Eğer ki devrimci elit tabaka kolektivist bir damarda büyük sosyal mühendislik projeleri hayal ettilerse, gelişim uzmanları, kendilerinin ekonomik büyümeyi mülk formlarını hiyerarşik olarak düzenleyip, fiziki altyapıya yatırım yapıp, ihracata yönelik ürünlere ve toprak için pazarlara teşvik edip genel olarak devleti güçlendirip eşitsizliği büyüteceklerinden emindiler. Özellikle Global Güney'deki "Özgür Dünya", hem kapitalist eşitsizliğin sosyalist eleştirisine, hem de bu eşitsizliğin kefil olan devletin komünist ve anarşist eleştirilerine karşı savunmasız duruyordu.

Bu ikiz hayal kırıklığı bana Mikhail Bakunin'in şu sözünü destekler gibi gözüküyordu: "Sosyalizm olmadan özgürlük bir ayrıcalık ve adaletsizliktir, özgürlük olmadan sosyalizm ise kölelik ve gaddarlık."

ANARŞİST BİR GÖZ KISIŞ, YA DA BİR ANARŞİST GİBİ GÖRMEK

Kapsamlı bir anarşist dünya görüşü ve felsefesinin eksikliğiyle ve her açıdan nomotetik görme biçimlerine karşı temkinli olarak, bir çeşit "anarşist göz kısıma" durumunu sunuyorum. Göstermek istediğim şey bu anarşist gözlükleri taktığınızda ve popüler hareketlerin tarihine, devrimlere, ale-

lade politikaya ve devlete bu açıdan baktığınızda, neredeyse diğer açılardan belirsiz olan bazı olayların içyüzünü görebileceğimiz gerçeğidir. Aynı zamanda anarşist prensiplerin, anarşizmi ya da anarşist felsefeyi hayatlarında hiç duymamış insanların isteklerinde ve politik hareketlerinde aktif olduğu da ortaya çıkacaktır. Ortaya çıkan şey, inanıyorum ki Pierre-Joseph Proudhon'un "anarşizm" terimini ilk kullandığında aklında olan ortaklıktır, yani *"hiyerarşi ya da devlet kanunu olmadan işbirliği"*. Bir diğeri, sosyal öğrenmeye eşlik eden karışıklık ve doğaçlamaya karşı anarşist tolerans, doğal işbirliği ve mütekabiliyete güvendir. Burada Rosa Luxembourg'un uzun vadede öncelikli tercihinin bir avuç önde gelen parti eliti'nin yürütücü kararlarından değil, işçi sınıfının masum hatalarından yana olması bu duruşun bir göstergesidir. O zaman benim iddiam oldukça mütevazıdır. Bence bu gözlükler, çoğu alternatifinden daha keskin bir görüş ve derinlik sunarlar.

"Süreç Güdümlü" anarşist bir görüş sunarken, ya da bu "praksis olarak anarşizm" şeklinde de adlandırılabilir, okuyucu doğal olarak var olan anarşizm türlerinden hangi gözlüğün takılmasını önerdiğimi sorabilir.

Benim anarşist bakışım politika, çatışma ve tartışmanın savunmasını, sürekli belirsizliği ve bunların yol açtıklarını öğrenmeyi içerir. Bu, yirminci yüzyılın öncesi ve sonrasında anarşist düşünceyi domine etmiş ana akım ütöpik bilimselciligi reddettiğim anlamına gelir. Endüstri, kimya, tıp, mühendislik ve ulaşım alanlarında atılan büyük adımların ışığında, sağ ve sol tarafların yüksek modernist iyimserliklerinin insanları kıtlık probleminin çözüldüğünü sanmalarına itmesi şaşırtıcı değildi. Çoğu insan, bilimsel gelişimin doğanın kanunlarını açığa kavuşturmuş ve böylece geçim derdi, sosyal organizasyon ve kurumsal dizaynı bilimsel bir tabanda çözmüş olduklarına inanmaya itmişti. İnsanlar daha rasyonelleşip, bilgi sahibi oldukça, bilim bize nasıl yaşamamız gerek-

tiğini söyleyecek ve politika gereksiz bir şey olacaktı. Kont Saint-Simon, J. S. Mill, Marx ve Lenin gibi birbirinden farklı figürler, aydınlanmış uzmanların bilimsel prensiplere göre hüküm süreceği ve "şeylerin yönetimi"nin politikanın yerini alacağı bir dünyanın geldiğini görmeye meyillilerdi. Lenin, I. Paylaşım Savaşı sırasında Alman ekonomisinin dikkate değer şekilde tümünden seferberliğinde, sosyalist geleceğin pürsüzce uğuldayan makinesi resmini görmüştü: yapılması gereken tek şey, devleti idare eden militarist yapıyı proletaryanın önde gelen partisiyle değiştirmekti, ve yönetim böylece politikayı konuyla ilgisiz kılacaktı. Pek çok anarşist için bu gelişimin görünüşü, devletin konuyla alakasız kılındığı bir ekonomiye işaret ediyordu. Daha sonra materyal çokluğun politikayı saf dışı etmekte yetersiz olmakla beraber yeni politik mücadele sahaları yarattığını, hem de devletçi sosyalizmin, ayrıcalıklarını koruyan yönetici sınıfının sendikasıdan daha az şeyleri "yöneten" olduğunu öğrenmiş olduk. Pek çok anarşist düşünürün aksine ben devletin her yerde olduğuna ve her zaman özgürlüğün düşmanı olduğuna inanmıyorum. Amerikalıların sadece 1957'de federal Ulusal Koruma'nın siyah çocukları kızgın beyaz bir topluluk arasından Little Rock, Arkansas'ta okula götürdüğünü hatırlaması, bize devletin, "bazı durumlarda", özgürlükçü bir rol üstlenebileceğini gösterir. Bu imkân bile, daha sonra kadınlara, evlerin içine ve azınlıklara kadar genişlemiş olup, Fransız Devrimi'nden kalan demokratik vatandaşlık ve oy hakkının sonucu olarak doğmuştur. Bu demektir ki devletlerin yaklaşık 5000 yıllık tarihinin ancak son iki yüzyılında devletlerin zaman zaman bireyin özgürlüklerini genişletebileceği bir "ihtimal" oluşmuştur. Zannımca, sadece aşağıdan koca bir kurumsal aksama bütün politik yapıyı tehdit edince böyle ihtimallerin zaman zaman fark edilebilmesi için gereken şartlar oluşur. Bu başarı bile, Fransız Devrimi'nin devletin bireye direkt ve aracısız erişimi-

ni sağladığı ve istediğinde askere alma ve topyekün savaşın mümkün hale geldiğindeki kadar melankoli yüklüdür.

Devletin özgürlüğü tehdit eden tek kurum olduğuna da inanmıyorum. Bunu demek, devlet öncesi uzun ve derin kölelik tarihini, kadınların mülk hakkını, savaşları ve esareti göz ardı etmek olur. Hobbes'a toplumun doğasının devletin (kötü, ilkel ve kısa ömürlü) varlığının karşısındaki durumu hakkında katılmamakla "devletin doğasının" kesintisiz, ortak bir mülk, işbirliği ve barış ortamı olduğunu savunmak iki farklı durumdur.

Tamamen uzak durmak istediğim başka bir anarşizm türü varlık, mülk ve statüdeki büyük farklılıklara tolere eden (ya da hatta bunu teşvik eden) libertenyerizm türüdür. Özgürlük ve (küçük "d" ile) demokrasi, Bakunin'e göre aşırı eşitsizlik durumunda acımasız birer sahtekârlıktı. Büyük farklılıkların kasıtlı antlaşmalar ya da değiş tokuşlar yaptığı bir ortamda bunlar yasal yağınacılıktır ve burada otantik bir özgürlük yoktur. Örneğin kıtlık ve savaşın açlığı doğal bir hale getirdiği, Çin'in savaşlar arası dönemini ele alalım. Pek çok kadın aç kalmak ve çocuklarını satıp hayatta kalmak arasında çok zor bir seçim yapmak zorunda kalmışlardı. Pazar mantığına inanan biri için, çocuğunu satmak bir tercih meselesidir ve dolayısıyla koşullarının geçerli (pacta sunt servanda) olduğu bir özgür seçim durumudur. Buradaki mantık kuşkusuz ki korkunçtur. Bu durumda insanları böyle korkunç seçimlere sevk eden de durumun kendi zorlayıcı yapısıdır.

Ahlaki açıdan da ele alınabilecek bir örnek seçtim, ama bunun örneklerini bugünlerde görmek de çok güç değil. Burada vücut parçalarının ve bebeklerin uluslararası pazarının varlığından bahsetmek de yeterli bir örnek olacaktır. Böbreklerin, korneaların, kalplerin, kemik iliklerinin, ciğerlerin ve bebeklerin dünya çapındaki hareketlerini takip eden, hızlandırılmış bir fotoğraf canlandırın gözünüzde. Merhametsizce

en yoksul ulusların en yoksul kısımlarından, çoğunlukla Kuzey Atlantik'in en ayrıcalıklı insanlarına doğru hareket ediyorlar. Jonathan Swift'in "Modest Proposal"ı çok da gerçeküstü değil. Bazılarının, benim görüşüme göre çok uygunsuz olsa da, "yapısal vahşet" olarak adlandırdığı bu değerli ürün alışverişinin temelinde dünyada hayatta kalma şansında dengelessizlik olmasından kim şüphe edebilir?

Basitçe, büyük zenginlik, mal ve statü eşitsizliği özgürlüğü bir alay konusu haline getiriyor. Amerika'da son kırk yıldaki servet ve güç sağlamlaştırma isteği, neoliberal politikalar dolayısıyla Global Güney'deki pek çok devlet tarafından da taklit edilmeye başlandı ve bu anarşistlerin öngördükleri bir durumdu.

Kümülatif eşitsizlikler çoğunlukla, ekonomik güç, büyük (devlet gibi) oligopoller, medya kontrolü, seçim kampanyalarına katkı, yasaların şekillenme süreci (özellikle yerleştirilmiş boşluklara kadar), seçim bölgelerinin yeniden sınırlandırılması, yasal bilgiye erişim ve benzerleri, politik etkiye erişim sayesinde seçimlerin ve yasamanın var olan eşitsizliklerini daha da büyötmeye yaramışlardır. Böyle kendini sağlam tutan eşitsizlikleri, var olan enstitülerin şu ya da bu şekilde çözebilecekleri bir yol gözükmemekle beraber 2008'deki ağır kapitalist kriz Roosevelt'in "Yeni Antlaşma"sı gibi bir şey üretmeyi de becerememiştir. Çok yüksek oranda, demokratik kurumlar ticari eşyalara dönüşmüşlerdir ve en yüksek parayı veren açık arttırmayı kazanır.

Bir pazar etkiyi dolar ile ölçerken demokrasi prensipte oysayar. Pratikte, belli bir eşitsizlik seviyesinde dolar oyları ele geçirir ve etkisi altına alır. Mantığını kullanan insanlar, demokrasinin tamamen bir maskaralığa dönüşmeden ne kadar eşitsizlik seviyesine dayanabileceğini tartışabilirler. Öte yandan ben uzun bir süredir "maskaralık bölgesi"nde olduğu-

muza düşünüyorum. Pazar mantığına inanan birisi dışında (ki o bir insanın etik olarak kendini menkul bir mal gibi satmasını -tabi ki kendi istediği sürece- maruz görür) herkes için net olan şudur ki demokrasi *göreceli* eşitlik olmayan acımasız bir oyundur. Bu tabi ki bir anarşist için büyük bir ikilem. Eğer göreceli eşitlik ortaklığın ve özgürlüğün gerekli bir koşuluysa bu devlet dışında kim tarafından garanti edilebilir? Bu muammayla yüzleşince, hem teorik olarak hem de pratikte, ben devletin feshedilmesini bir seçenek olarak görmüyorum. Leviathan ile, eyvahlar olsun, başbaşa kaldık ve ondan kurtulamıyoruz, ama hiç de Hobbes'un tahmin ettiği sebeplerden değil. Mesele onu evcilleştirmek, ama bu meydan okuma bizim ötemizde olabilir.

ORGANİZASYON PARADOKSU

Anarşizmin bize öğreteceği çoğu şey, hem reformist hem devrimsel politik değişimin gerçekten nasıl olduğu, "politik" olanın ne olduğunu nasıl anlamamız gerektiği ve son olarak nasıl politikayı araştırmaya nasıl başlamamız gerektiğidir.

Organizasyonlar genellikle, genel kanının aksine, protest hareketlere zemin hazırlamazlar. Aslında protest hareketler organizasyonlara zemin hazırlar demek daha doğru olacaktır, ama bunun sonunda da organizasyonlar protest hareketleri dindirmeye ve bunu kurumsal bir kanala döndürmeye çalışırlar. Sistemi tehdit eden protestolarla ilgili diyebiliriz ki resmi kurumlar işleri kolaylaştırmaktan ziyade zorlaştırırlar. Anarşist gözlüklerle bakınca şaşırtıcı olmasa da, isyanlardan sakınmayı ve barışçıl, düzgün kanunsal değişiklikleri yapmayı amaçlayan kurumların bunları genellikle yerine getirememesi, demokratik değişimin yarattığı büyük bir paradokstur. Nasıl ki resmi kurumların büyük çoğunluğu kurulu çıkarları gözetiyorsa, bunun da sebebi var olan devlet kurumlarının

hem dokulaşmış hem de baskın çıkarların hizmetinde olmasıdır. Resmi kurumların aynı zamanda devletin gücü üzerinde büyük bir söz hakkı ve bu güce kurumsallaşmış bir erişimi vardır.

Bu yüzden yapısal değişimler, yerleşik kurumlar yalnızca isyan şeklinde büyük kurumsallaşmamış bir aksama, mala saldırı, kanunsuz gösteriler, hırsızlık, kundaklama ve açık itaatsizlik olduğunda gerçekleşir. Kurumsal çerçeve içerisinde tutulabilen, yapısal olarak kanuni istekleri, gösterileri ve grevleri destekleyen sol organizasyonlar bile önyak olmanın ötesinde, böyle bir aksamayı neredeyse hiç bir zaman teşvik etmezler. İsimleri, ofisleri, yasaları, afişleri ve kendi resmi rutinleri olan muhalif kurumlar, doğal olarak, uzmanı oldukları kurumsallaşmış anlaşmazlığı tercih ederler.¹

Frances Fox Piven ve Richard A. Cloward'm, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Büyük Buhran zamanında, işsizlerin ve işçilerin 1930lardaki protestolarında, insan hakları hareketinde, anti-Vietnam Savaşı hareketinde ve sosyal hak hareketinde tatmin edici bir şekilde gösterdikleri gibi, başarıya ulaşılan nokta bu akımların hep birliği bozan, en çok yüzleşmeye açık, en az organize oldukları ve hiyerarşik² yapının çok az olduğu dönemdir. Bu, imtiyazlara sebebiyet veren, var olan düzene meydan okuyan, yayılan ve kurumsallaşmamış virüsü durdurma çabasıydı. Ne bir antlaşma yapılacak liderler vardı, ne de o imtiyazlar karşılığında halkın sokaklardan çıkacağına söz verebilecek birisi. Topluca başkaldırı kurumsal düzeni tehdit ettiği için yeni organizasyonlar doğurur ve

1 Nadiren bazı organizasyonlar bir yandan yerel inisiyatife saygı duyar hatta teşvik ederken diğer yandan gönüllü işbirliği içerir. Amerika'daki insan hakları hareketi sırasında Pasif Öğrenci Koordinasyon Komitesi ve Polonya'da Solidarność'un sıkı yönetimi sırasında olanlar çok ender örneklerdir. Her ikisinin de oluşması protesto ve mücadele sürecine rast gelmiştir.

2 Frances Fox Piven and Richard A. Cloward, Poor People's Movements: Why They Succeed, How They Fail (New York: Vintage, 1978)

onlar da insanları muhafaza edilip tutulabilecekleri normal politika akışına yönlendirmeye çalışırlar. Böyle durumlarda elit tabaka normalde küçümseyecekleri organizasyonlara dönerler, ve bunun bir örneği Premier Georges Pompidou'nun Fransız Komünist Partisi (yerleşik bir "oyuncu") ile yaptığı antlaşmadır. 1968'teki büyük maaş imtiyazları, partiye sadık olan kişileri öğrenciler ve gayri resmi grev yapanlardan ayırmak için verilmiştir.

Aksama pek çok fevkalade şekilde gelir ve görünen o ki onları, ne kadar net olduklarına ve demokratik politikanın ahlaki yüksek zemininde bir iddiaları olup olmadığına göre ayırmak yararlı olacaktır. Böylece demokratik özgürlükleri -feshetme, kadınların oy hakkı, ya da ayrımcılığın ortadan kaldırılması gibi- kavrama ya da genişletmeye yönelik aksama, demokratik hakların yüksek zeminini ele geçirmeyi net bir şekilde kafasına koymuştur. Peki ya günde sekiz saat çalışma, Vietnam'dan askerlerin geri çekilmesi ya da daha bulaşıcı bir konu olan neoliberal globalleşmeye karşıtılık gibi şeylere yönelik daha büyük aksamalar? Burada amaç hala nettir, ama ahlaki yüksek zemin hedefine itiraz daha güçlüdür. 1999'daki buluşmada, Dünya Ticaret Örgütü'ne karşı "black bloc"un "Seattle'da Savaş" sırasındaki stratejisini onaylayanlar olabilir. Bu süreçte dükkanlar parçalanmış ve polisler savaşılmıştır. Şüphesiz ki bütün antiglobalizasyon, anti DTÖ, anti İMF ve anti Dünya Bankası hareketleri, sözde hesaplanmış bir azgınlık gibi gösterilip medyanın ilgisini çekmeseydi, büyük ölçüde göze çarpmadan geçip giderdi.

Marjinal topluluklar arasında da giderek yaygınlaşan en zor durum ise genellenmiş isyandır. Bu yağmalamayı da içerir ve düzgün bir talep ya da iddia olmaksızın, tam gelişmemiş bir öfke ve yabancılaşıma çılgılığıdır. Bu kadar belirsizlik dolu ve toplumun en az organize olmuş dilimlerinden çıktığı için daha tehdit edici durur; karşılanacak belirli bir talep

ya da görüşülecek herhangi bir lider yoktur. Yöneten sınıfın önünde pek çok seçenek vardır. 2011 yazının sonlarına doğru Britanya'daki isyanlarda, Tory hükümetinin ilk tepkisi bastırma ve kestirme adalet olmuştur. İşçi sınıfının sayısı dolayısıyla teşvik edildikleri başka bir politik tepki de şehirsiz sosyal reform, ekonomik iyileşme ve seçici cezanın karışımıydı. Her şeye rağmen isyan elitlerin dikkatini çekmeyi başarmıştı ve bu başarılmasaydı, isyanların altında yatan sebepler, "nasıl biterse bitsin", halk bilincine aktarılamazdı.

Burada karşımıza tekrar bir ikilem çıkıyor. Geniş çaplı bir aksama ve başkaldırı, bazı şartlar altında, reform veya devrime değil, otoriter bir rejime ya da faşizme yol açıyor. Bu her zaman için var olan bir tehlike ancak yine de kurumsal olmayan protestolar yeterli olmasalar da, "Yeni Antlaşma" ya da insan hakları gibi büyük ve yenilikçi yapısal değişiklikler için gerekli gibi duruyorlar.

Aynı tarihsel öneme sahip bütün politik durumların kanunsuz karşı koyma formunu aldığı gibi, yöneten sınıfı dışındakiler için, tarihlerinin büyük bir bölümünde, politika çok farklı bir kurumsal olmayan form almıştır. Tarihsel olarak çiftçiler ve çoğu erken dönem işçileri için resmi organizasyon ve halk arasında gözükmeye pek azdır. Benim "aşağıpolitika" adını verdiğim bir bölge var çünkü genellikle politik aktivite olarak görünen alanın dışında bir düzlem var. Halkın karşı koyması bir kenara, tarih boyunca devlet düşük-sınıf organizasyonları hep engellemiştir. Yönetici sınıfı dışındakiler için böyle bir politika tehlikelidir. Onlar da gerillalar gibi anlamışlardır ki bölünebilirlik, küçük sayılar ve ayrışım, kendilerinin karşı yapılabilecek bir misillemeyi engeller.

Ayak sürmek, izinsiz avlanmak, aşırma, aldatmak ve örtbas etmek, sabotaj, askerden firar etmek, olman gereken yerlerde olmamak, kaçak oturmak ve kaçak olmak benim aşağı-politika terimimi oluştururlar. Neden askerden firar et-

mek de aynı sonuca varacakken başarısız olmuş bir itaatsizlik yüzünden vurulma riskini alayım ki? Neden kaçak şekilde pratikte haklarım güvence altında olarak ikamet edebilecekken açıkça yer işgal edeyim ki? Neden izinsiz avlanmak da sessizce işimi görecekken açıkça balık tutma ve avlanma haklarım için dilekçe vereyim ki? Pek çok durum için bu genel geçer hak türleri, askere alma, haksız savaşlar ve doğa hakkı hakkında sahip olunan ortak fikirleri açıkça konuşmak güvenli olmadığı için büyürler ve devam ettirilirler. Yine de binlerce ve hatta milyonlarca böyle küçük işler, savaş, toprak hallı, vergi ve mal ilişkisi konularında çok büyük etkiler yaratabilirler. Politik bilim insanları ve çoğu tarihçinin dalga geçmek için kullandıkları büyük örgü ağı, çoğu alt sınıfın tarihsel olarak açık politik organizasyon lüksüne sahip olmadıkları gerçeğini gözden geçirir. Bu onları mikroskoplarla, elbirliğiyle, suç ortağı olarak ve düzenli bir şekilde politik bir değişim üzerine gizlice çalışmaktan alıkoymamıştır. Milovan Djilas'ın uzun zaman önce belirttiği gibi,

İlgisiz milyonların yavaş ve üretici olmayan emeği, "sosyalist" sayılmayan bütün emeğin engellenmesiyle beraber, hiç bir komünist rejimin kaçınmayı başaramadığı, hesaplanamaz, görünmez ve devasa bir atıktır.³

Böyle hoşnutsuzluk ifadelerinin (popüler sloganda da olduğu gibi: "Biz çalışıyor gibi yapıyoruz, onlar da bize para ödüyor gibi yapıyorlar") Sovyet bloğu ekonomilerinde oynadığı rolün uzun dönemli yaşamında ne olduğunu kim tam olarak söyleyebilir?

Resmi olmayan işbirliği, koordinasyon ve hareket formlarını belirten hiyerarşisiz karışıklık, çoğu insanın her gün deneyimledikleri bir şeydir. Sadece bazı zamanlarda devletin kanununa ve kurumlarına açıkça ya da gizli bir şekilde

³ Milovan Djilas, *The New Class* (New York: Praeger, 1957)

muhalafet ederler. Çoğu köyün ve mahallenin düzenli işle-
yişi, bunu resmi olması gerekmeyen gayrı resmi ve şeffaf iş-
birliği ağlarına borçludur ve herhangi bir hiyerarşik düzen
yoktur. Başka bir deyişle anarşist ortaklık her yerdedir. Colin
Ward'un da dediği gibi "gelecekteki bir toplumun spekülatif
bir vizyonu olmaktan uzak, insanın günlük yaşam biçiminin
tanımıdır ve toplumumuzun hem dominant otoriter trendle-
rine rağmen, hem de onunla el ele çalışır."⁴

Kesin bir cevabımın olmadığı büyük soru devletin var-
lığının, gücünün ve erişim yetkisinin son bir kaç yüz yılda
özgür, kendini organize eden bireylerin ve küçük topluluk-
ların gücünü baltalayıp baltalamadığıdır. Bir zamanlar eşit
kimseler arasında ortaklık ve gayrı resmi işbirliği ile başarılmış
olan işlevler şimdi devlet tarafından ya organize ediliyor
ya da denetleniyor. Proudhon'un Foucault'yu sezermiş gibi
söylediği ünlü lafında da dediği gibi,

Yönetilmek, bilgisi ve erdemi olmayan yaratıklar tarafından sürekli
gözlenmek ve gözetlenmek, incelenmek, düzene sokulmak, ideoloji telkin
edilmek, nutuk atılmak, listelenmek, işaretlenmek, değerlendirilmek ve
değer biçilmek, kınanmak ve emir almaktır. Yönetilmek her işlemde, alışve-
rişte, harekette not edilmek üzere, kaydedilir, sayılır, değer biçilir, uyarılır,
önlenir, reforme edilir, ıslah edilir ve düzeltilir.⁵

Devletin hegemonyası ve resmi, hiyerarşik organizas-
yonlar, tarihsel olarak devlet olmadan düzeni sağlamış or-
taklık ve işbirliği için gereken kapasiteye ne kadar zarar ver-
diler? Devletin giderek artan yetkileri ve liberal ekonomide
hareketlerin arkasındaki varsayımlar ne derece Hobbes'un
Leviathan'ın evcilleştirmek için dizayn edildiğini düşündü-

4 Colin Ward, *Anarchy in Action* (London: Freedom Press, 1988), 14.

5 Pierre-Joseph Proudhon, *General Idea of the Revolution in the
Nineteenth Century*, trans. John Beverly Robison (London: Freedom
Press, 1923), 293-94

ğü asosyal egoistleri üretti? Liberal devletin resmî düzeninin temel olarak ortaklık ve işbirliği alışkanlıklarının sosyal kapitale dayandığı iddia edilebilir, ki devlet daha yeni bir olgudur, ve devlet bunu yaratamamakla beraber gerçekten de bunu baltalar. Gönüllü işbirliğinden doğan doğal inisiyatifi ve sorumluluğu devlet yok eder. Dahası, toplum üzerinde birey maksimize edenin, bireysel mülk sahipliğini ortak mülkün üzerinde tutanın, yer (doğa) ve emeğe (insan iş hayatı) pazar malı olarak bakanın, mali eşitliğin, örneğin kar-zarar analizinde (bir gün batımının gölge fiyatlandırma değeri ya da soyu tükenmekte olan bir manzara) neoliberal kutlaması, sosyal Darwinizm kokan sosyal hesap alışkanlıklarını teşvik eder.

İki yüzyıl boyunca güçlü bir devletin ve liberal ekonomilerin bizi sosyalleştirmiş olabileceğini öne sürüyorum. Böylece büyük oranda ortaklık alışkanlıklarımızı kaybettik ve şimdi Hobbes'un doğayı mesken edindiğini düşündüğü tehlikeli avcılara dönüşme riskimiz var. Leviathan kendini haklı çıkarmış bir şey doğurmuş olabilir.

SOSYAL BİLİM PRATIĞİNE

ANARŞİST BİR BAKIŞ

Anarşist düşüncenin popülist eğilimi, otonomi, öz düzenleme ve işbirliğinin olanaklarına olan inancı sayesinde, köylülerin, esnafın ve işçilerin politik düşünürler olduğunun farkına vardı. Kendi amaçları, değerleri ve uygulamaları vardı, ve bütün sistemler bunları göz ardı ederek kendi kuyularını kazıyorlardı. Elit olmayanlara karşı bu temel saygı sadece devletler tarafından değil aynı zamanda sosyal bilimin uygulaması tarafından da ihanete uğruyordu. Elit tabakaya belirli değerler, bir tarih anlayışı, estetik zevkler ve hatta basit politik felsefe atfetmek yaygın bir şeydir. Buna karşın elit

olmayanların politik analizi genellikle arkalarından yapılır. Onların “politika”sı, istatistiksel profillerinden okunur; gelir, meslek, eğitim seviyesi, sahip oldukları mülk, ikamet ettikleri yer, ırk, etnik köken ve din gibi “gerçek”ler üzerinden.

Bu, çoğu sosyal bilim adamının elit tabaka araştırmasına asla uygun olacağını düşünemeyecekleri bir uygulamadır. Bu çok ilginç bir şekilde hem devlet rutinine hem de sol otoritarizmine benzer: Elit olmayan halkı ve “kitleleri” sosyoekonomik karakterlerinin şifrelerine göre değerlendirirler, zira onların çoğu ihtiyacı ve dünya görüşü, aldıkları kalorinin, nakdin, çalışma rutinlerinin, tüketim motiflerinin ve geçmişteki oy yönelimlerinin vektör toplamı olarak anlaşılabilir. Böyle faktörler birbirleriyle ilişkili değildir. Hem ahlaki hem bilimsel açıdan kabul edilemez olan, insanların davranışlarını anlıyor gibi yapan kibirdir, hem de sistematik olarak yaptıkları şeyleri nasıl anladıklarını ya da nasıl açıkladıklarını dinlemeden. Yine de bu kişilerin kendilerini açıklaması hem saydam değildir, hem de özellikle söylenmemiş ve gizli amaçlara yönelik şeyler barındırabilir - bu da elit tabakanın yaptığı açıklamalardan çok da farklı değildir.

Benim görüşüme göre şu anda sosyal bilimin işi, var olan bütün kanıtlara, ve özellikle maksatlı ve planlı olan ve davranışları irdelenen kişilerinkine dayanarak davranışın açıklamasını yapmaktır. Kişinin durum hakkındaki görüşünün bu açıklamayla alakasız olduğu düşüncesi saçmadır. Kişinin durumu hakkında geçerli bilgi başka şekilde elde edilemez. İnsan davranışı fenomenolojisini John Dunn’dan daha iyi kimse açıklamamıştır:

Diğer insanları anlamayı ve bunu gerçekten başardığımızı iddia etmek istiyorsak, dediklerini dinlememek hem düşüncesize, hem de kabacadır... Doğru düzgün yapamayacağımız şey onu (bir kişiyi) anladığımızı *bildiğimizi* iddia etmektir, hem de ondan daha iyi bir şekilde ve sadece kendisinin du-

rum hakkında yapabileceği açıklamaları ve betimlemeleri bilmeden.⁶

Diğer her şey tarihin aktörlerinin arkasından sosyal bilim suçu işlemeye denktir.

BİRKAÇ UYARI

“Parçalar” sözcüğü kitap boyunca ne beklememesi gerektiğine karşı uyarmak amacıyla vardır. “Parçalar” sözcüğü “tamamlanmamış, eksik” anlamında kullanılmıştır. Bu metin parçaları, yere atılıp parçalanmış bir vazonun ya da bir bulmacanın parçaları gibi bir araya geldiğinde vazoyu ya da bir tabloyu bir bütün haline getirmezler. Karl Marx ve John Locke’tan öte, Prince Kropotkin ya da Isaiah Berlin’in prensipleriyle karşılaştırılabilecek, kendi içerisinde tutarlı bir politik felsefe oluşturacak şekilde ayrıntılı bir anarşizm argümanım yok. Eğer kendime anarşist düşünür diyebilmek için böyle ideolojik bir teste tabii tutulsaydım kesinlikle geçemedim. Benim sunduğum şey anarşist düşünürlerin devlet, devrim ve eşitlik hakkında söylediklerini geliştirebilecek minik bakışlardır.

Öte yandan bu kitap anarşist hareketin ya da anarşist düşünürlerin bir incelemesi de değildir, ama bunlara ışık tutması olasıdır. Okuyucu bu kitabın içinde Proudhon, Bakunin, Malatesta, Sismondi, Tolstoy, Rocker, Tocqueville ya da Landauer’in detaylı incelemelerini bulamayacak, ama söylemem gerekir ki çoğu anarşi teoristinin yazdıklarına baktım. Anarşist ya da sözde anarşist hareketlerin bir açıklamasını da yapmıyorum: Polonya’da Solidarnosc’un, İspanya’da İç Savaş sırasındaki anarşistlerin, ya da Arjantin, İtalya ve Fransa’da-

6 John Dunn, “Practising History and Social Science on ‘Realist Assumptions’” in Action and Interpretation: Studies in the Philosophy of the Social Sciences, ed. C. Hookway and P. Pettit (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), 152, 168.

ki anarşist işçilerin - diğer yandan “gerçekten var olan anarşizm” hakkında bütün büyük teorisyenlerin yazdıklarından okuyabildiğim kadar çok okudum.

“Parçalar”ın ikinci bir anlamı daha var. Benim için tür ve sunum da bir deney türünü simgeliyor. Önceki iki kitabım (Devlet Gibi Görmek ve Yönetilmeme Sanatı) az çok ayrıntılı ve ağır kuşatma makineleri gibi, Monty Python’la dalga geçen ortaçağ savaşı tarzında düzenlenmişti. Binlerce referans içeren dev taslaklar ve diyagramlarla çalıştım. Alan MacFarlane’e hantal yazı yazma alışkanlıklarımdan memnun olmadığımı söylediğimde, beni deneme yazarı Lafcadio Hearn’ün daha sezgisel ve özgür yazı form tekniklerine yönlendirdi. Yazı, bir diyalog gibi ve argümanın özüyle başlıyordu ve sonra bu kök üzerinde gitgide genişletiliyordu. Okurum için daha iyi olur diye bunu denemeye karar verdim, alışlageldiği şeklin aksine sosyal bilim formüllerini pek umursamadan - anarşist bir tandansı olan bir kitapta olması gerektiği gibi.

ANARŞİZM

- BİR -**DÜZENSİZLİĞİN VE “KARİZMA”NIN FAYDALARI****PARÇA 1****SCOTT’IN ANARŞİST GELİŞİM KANUNU**

Bu kanunu 1990 yazının sonunda Almanya’da buldum.

Berlin’de Wissenschaftskolleg’in bir misafiri olarak bir sene geçirmeden önce çok az olan almanca bilgimi geliştirmek üzere, bir Goethe Institut merkezinde her gün sivilce- li ergenlerle sınıfa girmektense bir çiftlikte çalışmaya karar verdim. Duvar daha bir sene önce yıkılmış olduğu için Doğu Almanya’da daha yeni yapılmış “kooperatif” bir toplu çift- likte (landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaft) altı haftalık bir iş bulup bulamayacağımı merak ediyordum. Wis- senschaftskolleg’deki bir arkadaşımın arkadaşının eniştesi küçük Pletz köyünde toplu bir çiftliğin başında çalışıyormuş. Bir iş ve tuzlu bir kiraya karşılık bana oda ve yemek vermeye, temkinli bir şekilde de olsa, razı oldu.

Bat ya da çık metoduyla Almancamı geliştirme planım mükemmel işliyordu; hoş ve öğretici bir çiftlik ziyareti için ise korkunçtu. Köylüler ve hepsinden daha çok ev sahibim amaçlarım hakkında şüphecilerdi. Toplu çiftliğin içindeki “düzensizlikleri” açığa çıkarmaya mı çalışıyordum? Sosya- list Blok’un çöküşü sonrası kiralayacak yer arayan Hollandalı çiftçilerin öncü birliği miydin?

Pletz’deki toplu çiftlik bu çöküşün mükemmel bir gös- tergesiydi. Uzmanlık alanı “patates nişastası” idi. Kızartma için uygun değillerdi ama domuzlar bunu ayırt etmeksizin yiyebilirlerdi; Amaç, rafine edildikten sonra, Doğu Avrupa kozmetiği için gerekli nişastayı sağlamaktı. Duvar yıkıldıktan

sonra hiç bir pazar, sosyalist blok kozmetiği kadar çabuk popülerliğini yitirmemişti. Yaz güneşinin altında tren yolunun kenarında patates dağları çürümeye bırakılmıştı.

Ev sahiplerim, aç kalıp kalmayacakları ve benim bunda bir rol oynamış olup olmadığımdan öte almanca anlamayışım ve bunun çiftliklerini attığı tehlike ilgilendiriyordu. Domuzları yanlış kapıdan çıkarıp komşunun bahçesine mi salacaktım? Boğa yemini kazlara mı verecektim? Ahırda çalışırken çingeneler girmesin diye kapıyı kitlemeyi *hep* hatırlayacak mıydım? Hepimizin bir şekilde bağırmanın bütün dil bariyerlerini aşacağı zannı ve umuduyla, ilk haftada yaptığım hatalara bol bol bağırarak karşılık vermişlerdi. Kibarlık maskesi takıyormuş gibi yapmayı beceriyorlardı ama akşam yemeklerinde birbirlerine attıkları bakışlar sabırlarının yavaş yavaş taşıdığı göstergesiydi. Çalıştığım ortamda böyle şüphe altında olmak, beceriksizliğim ve yetersizliğimle birleşince sınırlarıma dokunmaya başlıyordum.

Kendimin ve diğerlerinin akıl sağlığıyla daha fazla oynamamak için yakınlardaki Neubrandenburg kasabasında haftada bir gün geçirmeye karar verdim. Oraya ulaşmak kolay değildi. Giderken bir yolcunun binmeyi beklediğini belirtmek için yol boyunca bayrak tutmadığın sürece tren Pletz'de durmuyordu ve dönerken kondüktöre Pletz'de inmek istediğini söylüyordun, o da senin için alanın ortasında özellikle duruyordu. Kasabaya gider gitmez sokakları geziyor, kafelere ve barlara giriyor, alman gazeteleri okuyor gibi yapıyor (gizli gizli küçük sözlüğüme bakarak) ve bir yabancı gibi gözükmemeye çalışıyordum.

Neubrandenburg'dan sadece bir kez kalkan ve Pletz'de durdurulabilen tren akşam 10'da kalkıyordu. Treni kaçırıp gece boyunca avare gibi bu yabancı sokaklarda gezmeyeyim diye gara yarım saat önce gidiyordum. 7-8 hafta boyunca her seferinde garda bu sahne oynanıyordu ve bu bana hem göz-

lemci hem de katılımcı olarak düşünecek bol zaman veriyordu. Bir antropologun katılımcı gözlemci diyeceği bir şekilde “anarşist gelişim” düşüncesi oluşmuştu.

İstasyonun önünde Neubrandenburg için büyük denilebilecek bir kavşak vardı. Sabah saatlerinde etrafta çok fazla yaya, araba ve kamyon vardı, ve bunları düzene sokacak bir trafik ışığı. Akşama doğru ise araç trafiği azalıp, akşam serinliğinden yararlanmaya çalışıyorlarmış gibi yayalar çoğalıyordu. Düzenli olarak saat 9 ve 10 arasında, hiç biri sarhoş olmayan 50-60 kişi bu kavşaktan geçiyordu. Trafik ışıkları sanırım gün ortasındaki araç trafiğine göre ayarlıydı ve akşam olunca azalan araç ve artan yaya trafiğine göre ayarlanmıyordu. Bu 50-60 kişi köşede tekrar ve tekrar ışığın kendilerine yanmasını bekliyorlardı: 4, 5 dakika, belki daha fazla. Bir sonsuzluk kadardı o süre. Mecklenburg düzlüğünde Neubrandenburg alanı, bir krep kadar düzdür. Bu da demek oluyordu ki bu kavşaktan etrafa baksanız, bütün yolları ve etrafta araç olup olmadığını görebiliyordunuz. Nadiren bir araç yavaşça kavşaktan gelip geçiyordu.

Gözlemlediğim yaklaşık beş saat içerisinde belki sadece iki kere bir yaya trafik ışığı kendisine kırmızı yanıyorken karşıya geçti, ve bunun sonrasında hep karşı çıkan bir koro ve sallanan parmaklar gördüm. Ben de bu sahnenin bir parçası haline geldim. Eğer ki son almanca konuşmamda almanca konuşmayı becerememişsem kendime güvenim yok olurdu ve orada diğerleriyle birlikte üzerimdeki bakışlara dayanamayacağım için beklerdim. Eğer iyi gitmişse ve kendime güvenim varsa, ışığa rağmen karşıya geçerdim ve güvenimi arttırmak için bu kurala uymanın mantığa ters olduğunu düşünürdüm.

Genelin onaylamamasına rağmen bir sokaktan karşıya geçmek için kendimi çok cesur olmaya zorlamam beni şaşırtmıştı. Onların azarlarının ağırlığına karşı benim rasyonel kanılarım çok hafif kalıyor gibi gözüküyordu. Belki kavşağa

kendinden emin adımlarla yürümek daha vurucu bir imaj çizebilirdi ama bu normalde toparlayabileceğimden çok daha fazla cesaret gerektirirdi.

Davranışımı kendime haklı çıkarmak amacıyla olası bir almanca konuşmayı kafamda kurmaya ve çalışmaya başladım. Şuna benzer bir şeydi: "Biliyor musun, sen ve büyükbabalarına biraz daha kanuna karşı gelme ruhu iyi gelebilirdi. Bir gün adalet ve mantık adma büyük bir kanunu çiğnemek zorunda kalacaksın. Her şey buna bağlı olacak. Hazır olmalısın. O gerçekten bir şeyleri değiştirebilecek güne nasıl hazırlanacaksın? "Formda" olmalısın ki büyük gün geldiğinde hazır olasın. Senin ihtiyacın olan "anarşist gelişim". Her gün hiç bir anlam ifade etmeyen bir kaç basit kanuna karşı gel, bu trafik ışıklarına karşı gelmek olsa bile. Bir kanunun adil ya da mantıklı olup olmadığına karar vermek için kendi kafanı kullan. Bu şekilde formda kalacaksın; ve büyük gün geldiğinde hazır olacaksın."

Trafik ışığına karşı gelmek gibi nispeten zararsız bir durumda bile bir kanuna karşı gelmenin mantıklı olup olmadığı, dikkatlice düşünmeyi gerektirir. Uzun zamandır yaptığı işe hayran olduğum emekli bir Hollandalı akademisyeni ziyaret ettiğimde, bu olayı hatırladım. Onu görmeye gittiğimde, Kültürel Devrim'in bir savunucusu, Maoist olduğunu ilan etmiş biri ve Hollandalı akademik politika içerisinde bir çeşit kışkırtıcıydı. Küçük Wageningen kasabasındaki dairesinin yakınlarındaki bir Çin restoranına beni yemek yemeye davet etti. Bir kavşağa geldik ve ışık bize kırmızı yanıyordu. Şunu da söylemeliyim ki Wageningen de Neubrandenburg gibi oldukça düz bir yer şekline sahiptir, ve etrafa bakınca bir şey olup olmadığı görülebilir. Ve etrafta hiç bir araç yoktu. Düşünmeden sokağa atladım ve bunu yapar yapmaz Dr. Wertheim beklemem gerektiğini söyledi. "Ama Dr. Wertheim, etrafta hiç bir araç yok" dedim ve hemen cevap verdi "James,

bunu yaparsan çocuklara kötü örnek olursun". Hem terbiye edilmiş hem ne yapmam gerektiği söylenmişti. Kentsel sorumluluğa sahip, dilim Hollandalı demeye varmıyor, Maoist bir kışkırtıcı vardı karşımda, ve ben yurttaşlarıma hareketlerimin nasıl yansıyacağını düşünmeyen bir yanki kovboydum. Şimdi ışık ihlali yaparken etrafta çocuk olup olmadığına bakıyorum, benim gibi kötü bir örnekten etkilenmesinler diye.

Neubrandenburg'daki ziyaretimin sonuna doğru, kanun ihlalini daha vurucu bir şekilde yansıtan büyük bir olay oldu. Yerel gazetedeki küçük bir haberden öğrendiğime göre Batı Almanya'dan (ülkenin resmi olarak birleşmesine, ya da *Einheit*'a, hala bir ay vardı) anarşistler, bir kamyonun arkasında bir heykeli kendi şehir merkezlerinden Doğu Almanya'daki şehir merkezine taşıyorlardı. Heykel granite işlenmiş koşan bir adam silüetiydi. Adı "Her İki Dünya Savaşında da Askerden Kaçan Tanınmayanların Anıtı" (Denkmal an die unbekannten Deserteure der beiden Weltkriege) ve altındaki yazı da şu şekildedeydi, "Bu, başka bir insanı öldürmeyi reddeden insan için."

Bu Bilinmeyen Asker'in neredeyse evrensel karşı mevzu bana harika bir anarşist gösterge gibi geldi: anlaşılması güç, savaşta ülkesinin amaçları için düşen onurlu "her asker". Almanya'da, hatta çok yakın bir zamana kadar eski Doğu Almanya olan yerde bile ("Alman topraklarındaki ilk sosyalist devlet" olarak anılan) bu hareket hoş karşılanmadı. İlerici Almanlar Nazi Almanya'sının amaçlarını ne kadar tamamen inkar etseler de, sadık, fedakar ve kendilerini amacına adanmış askerlerine karşı hala bir hayranlık duyuyorlardı. Ülkesi yerine savaşmak yerine sosisini ve birasını sıcak bir ateşin yanında tercih eden İyi Asker Svejik, Bertolt Brecht için popüler direnişin bir modeli olmuş olabilir, ama Doğu Almanya'nın alacakaranlık yılının babaları için bu heykel meselesi gülünecek bir şey değildi. Her şehir merkezinde, otorite sahip

leri onu toplanıp yok edene kadar durdu. Böylece neşeli bir kovalamaca başladı: Magdeburg'dan Potsdam'a, ve oradan Doğu Berlin'e, ve oradan Bitterfeld'e, ve oradan Halle'ye, ve oradan Leipzig'e, ve oradan Weimar'a, ve oradan Karl-Marx-Stadt'a (Chemnitz), ve oradan Neubrandenburg'a, ve oradan Rostock'a, ve son olarak federal başkent Bonn'a geri döndü. Şehirden şehire kovalamaca ve kaçınılmaz popülerlik tam da bunu başlatanların amaçladıkları şey olabilir.

Berlin Duvar'ının yıkılmasının ertesindeki iki yıldaki kuvvetli atmosferin de yardımcı olduğu bu gösteri bulaşıcıydı. Çok geçmeden ilericiler ve anarşistler askerden kaçmayla ilgili düzinelerce heykeli neredeyse her belediyeye ait yere diktiler. Geleneksel olarak korkaklar ve hainlerle ilişkilendirilen bir davranışın aniden onurlu ve hatta belki de özenilecek bir şey gibi gösterilmesi küçük bir olay değildi. Normalde Martin Luther, Frederick the Great, Bismarck, Goethe ve Schiller'e ait heykellere ev sahipliği yapan Almanya'nın açıkça sadakatin değerini sorgulayacak ve asker kaçağı heykelleri dikecek ilk ülke olmaması sürpriz değildir, özellikle insanlık dışı amaçlar adına vatanseverlik için çok büyük bir bedel ödedikleri için.

Asker kaçağı heykeli kavramsal ve estetik bir meydan okuma belirtir. Almanya'da böyle heykeller devam eden sınıfsal değere sahiptiler ve Ulm'daki Hannah Stuetz Menzel, en azından böyle yüksek itaatsizlik hareketlerinin potansiyel olarak ilham verici bir bulaşıcılığa sahip olabileceğini öne sürmüştür (resim.1.1.).

PARÇA 2

EMRE İTAATSİZLİĞİN ÖNEMİ ÜZERİNE

İtaatsizlik eylemleri ibret verici oldukları derece bizi ilgilendirir, ve birer örnek olarak zincirleme bir reaksiyon başlatıp diğerlerini de imrenmeye sevk ettikçe. O zaman bireysel bir korkaklık ya da vicdan eyleminden ziyade (belki her ikisi de), büyük politik etkileri olabilecek sosyal bir fenomenin huzurundayızdır. Böyle binlerce küçük reddetme eylemi sonunda generaller ve devletin başındakilerinin düşündüğü şeyleri ve planlarını paramparça edebilir. Böyle küçük itaatsizlik haberleri hiç bir zaman gazete manşetleri olmazlar. Nasıl milyonlarca mercan ahtapotu, bir şekilde, mercan kayalığı oluşturuyorsa, binlerce emre itaatsizlik hareketi ve askerden kaçma, ekonomik ve politik bir kayalık oluşturuyorlar, kendi bariyerlerini. Bu anonimlik hareketlerini bir çifte sessizlik antlaşması örter. Bu işi yapanlar nadiren üzerlerine dikkat çekmeyi tercih ederler; güvenlikleri görünmezliklerinde yatar. Yetkililer giderek artan itaatsizlik seviyelerine dikkat çekmekte gönülsüzdürler; bunu yapmak diğerlerini de teşvik etme riskini taşır ve hassas ahlaki hükümlerini tehlikeye girer. Sonuç garip bir sessizliktir, suça ortak olan bir şekilde. Böylece bu tür itaatsizlikler tarih kayıtlarına girmez.

Resim 1.1.

Tanınmayan Asker Kaçağı Anıtı,

Heykeltıraş: Mehmet Aksoy Yer: Potsdam.

Fotoğraf Monterey Uluslararası Araştırmalar Enstitüsü'nden

Volker Moerbitz'in müsaadesi ile.

Yine de, başka zamanlarda “günlük direniş formları” adını verdiğim bu tür eylemler, yönelttikleri rejimler, devletler ve ordular üzerinde büyük ve sıklıkla belirleyici etkiler yaratmışlardır. Amerika’daki İç Savaş sırasında konfedere devletlerin yenilgisi neredeyse kesinlikle askerden kaçma ve emre itaatsizlik göstermelerin toplamına atfedilebilir. Savaş başladıktan yaklaşık bir sene sonra, 1862 güzünde, Güney’de geniş çaplı bir mahsul kıtlığı vardı. Özellikle ülkenin çok köle olmayan arka bahçesinden olan askerler, ailelerinden açlık çektiklerini ve onların geri dönmesini istediklerini söyleyen mektuplar alıyorlardı. Ve pek çoğu ailelerine döndü, bazen silahlarını da beraberinde götüren bölükler halinde. Dağlara dönünce savaş süresince askerlik çağrısına karşı aktifçe direnmişlerdir.

Daha sonra 1863 kışında, Missionary Ridge’de Birlik’in kesin zaferinden sonra, yazı duvarlara yine asılmıştı ve Konfedere güçler itaatsizlik ve asker kaçakları yüzünden çok büyük bir kan kaybı yaşadılar. Bunu yapanlar da genellikle küçük yerlerden gelen kişilerdi ve köleliğin devam edip etmemesi pek umurlarında değildi, özellikle de bu hayatlarına mal olacaksa. Tavırları zamanının popüler tek bir sloganında toplanmıştı, savaş “zenginin savaşı ve yoksulun kavgası” idi. 20 köleden fazlasına sahip zengin çiftlik sahiplerinin, iş disiplininin sağlamak adına oğullarından birini askere göndermeyebileceği de sloganın gerçekçiliğini arttırıyordu. Bunların hepsi birleşince yaklaşık çeyrek milyon askerlik yaşı gelmiş insan askere gitmedi ya da askerden kaçtı. Bu sayıya Konfederasyon’un saflarından kaçan önemli sayıdaki köleler de eklenmelidir, çünkü onların çoğu sonradan Birlik kuvvetlerine katılmışlardır. Bu sırada Konfederasyon asker sayısı olarak çok geride kalmıştır. Son olarak, Birlik’in ilerlemesini iyi bulan ve kendilerini savaş üretimiyle tüketmeye gönülsüz olan kalan köle popülasyonu, ayaklarını sürümüştür ve

Virginia-Kuzey Carolina sınırındaki Great Dismal Swamp'a kanunsuzca sığınmışlardır, zira orada kolayca izleri sürülemezdi. Binlerce vazifeden, askerden ve kanundan kaçan insan, amaçları gözden ve kontrolden kaçmakken, Birlik kuvvetlerinin endüstriyel avantajını ve işgücünü arttırmış ve Konfederasyon'un yenilgisinde gayet belirleyici bir rol oynamış olabilir.

Napolyon'un yaptığı savaşılara zarar veren de benzer şekilde itaatsizlik olmuştur. Napolyon'un işgalci askerlerinin Fransız Devrimi'ni Avrupa'nın geri kalanına çantalarında taşıdıkları iddia edilirken, bu sırt çantalarını taşıyan insanların itaatsizliklerinin, zaferlerin derecesi üzerinde büyük bir etkisi olduğunu söylememiz gerekir. Cumhuriyet altında 1794'ten 1796'ya kadar ve sonra Napolyon varken 1812'den itibaren, dolaşıp askere alacak insan aramak gerçekten zorlayıcı bir dönem olmuştur. Aileler, köyler, yerel yetkililer ve kantonlar, kaçan askerleri saklamak için birlik olmuş ve hiç askere gitmeyip saklananların sağ ellerinden bir ya da iki parmak keserek gitmemelerini sağlamaya çalışmışlardır. Askerlikten kaçmak rejimin popülerliği hakkında bir referandum gibiydi ve referandumun sonucu çok belliydi. İlk Cumhuriyet'in ve Napolyon'un imparatorluğunun vatandaşları evrensel yurttaşlık fikrine sıcak bakmış olabilirler, ama mantıksal ikizi evrensel askere alma hakkında aynı şekilde düşünmüyorlardı.

Bir an geri gidersek, bu eylemler hakkında bir şeye dikkat etmemiz gerekiyor: neredeyse hepsi anonim şekilde yapılıyor. Gerçekten de dikkat çekmemeleri etkili olmalarına yardım ediyor. Ordu komutanlarına direkt olarak karşı durmaktan daha farklı bir şey askerliğe gitmemek. Herhangi açık bir talebi yok, ya da yayımladığı manifestoları; ses çıkarmaktan ziyade sessizce gitmek. Yine de bu firarlar yayıldıkça ve duyuldukça, zorla askere almaya güvenemeyebileceklerini bilen komutanların isteklerini sınırılıyor. Vietnam'daki popü-

ler olmayan Amerikan savaşı sırasında bildirilen parça tesirli bombalar, askerlerinin hayatını tehlikeye atan komutanlara yöneltilmişti. Bu daha şiddetli bir eylemdi, ama yine de hem anonimdi, hem de zorla askere alman kişiler için savaşın risklerini azaltıyordu. Parça tesirli bomba kayıtlarının askerleri ve komutanlarını tehlikeli görevler almak konusunda düşündüreceği neredeyse kesindir. Savaşın yönetimi ve bitişi üzerindeki etkilerini bırak, bu parça tesirli bomba atımının oluş sıklığını araştıran bir çalışma varsa dahil benim bilgim dahilinde değil. Bu durumda dahil bu sessizlik her iki tarafın da suç ortağı olduğu bir şeydir.

Çiftçi ve alt sınıflar için kanuna karşı gelme ve itaatsizlik, tarihsel olarak tercih edilmiş politik eylem türü olabilir, zira sessizce, anonim ve ortak olarak yapılır, ve açıkça yapmaları kendileri için çok tehlikelidir. 1650-1850 arasındaki iki yüzyıl boyunca başkasının mülküne izinsiz girmek (odun kesme, avlanma, balık tutma, ateş yakma ve yemleme), özellikle Crown'ın mülküne ya da özel mülklere, İngiltere'deki en popüler suçtu. "Popüler"den kastım hem en sık işlenen, hem de halk tarafından en çok onaylanan suç olmasıdır. Halk, Crown'ın ve soyluların, ormanların, akarsuların ve açık arazilerin (çalılıkların, bozkırların ve çayırların) kendilerinin olduğu ve "doğanın hediyelerinin sahibi" oldukları iddiasını hiç bir zaman kabul etmemiş, bu mülk haklarını sürekli olarak ihlal etmiş ve elit tabakanın bu iddialarını çoğu arazide geçersiz kılabilmiştir. Yine de bu anlaşmazlık hiç bir zaman açık bir savaş beyanı şeklinde değil, gizlice yürütülmüştür. Resmi bir talepte bulunmadan halk karşı koyan bir tavır göstererek hakkını geri almıştır. Sıklıkla avlak bekçileri o zamanlarda devlet için şahitlik yapacak bir tanık bile bulamadıkları yerel bir suç ortaklığı olduğundan bahsederlermiş.

Mülkiyet hakkı üzerine olan tarihsel mücadelede barika-
tın farklı tarafında olan taraflar kendilerine en uygun silahları

kullanmışlardır. Devletin kanun üreten mekanizmasını kontrol eden elit kesim kendi haklarını korumak için mülke girene ceza vermişler, ilanlar asmışlar ve belli süreler için mülklerini başkalarına vermişlerdir, aynı zamanda avlak bekçileriyle, korucularla, mahkemelerle ve darağacıyla insanları korkutmuşlardır, polisi hiç saymıyorum bile. Köylüler ve alt tabaka diğerlerinin böyle silahlara erişimleri olmadığı için yasadışı yollara güvenmiş ve bunları uygulamışlardır ki kendi iddialarını sunabilip dikte ettirebilsinler. Firar gibi dikkat çekmeyen ve anonim bir şekilde bu "zayıf silahları" aym amaca yönelik olan açık halk meydan okumalarıyla karşıtlık halinde bulunurlar. Böylece firar isyana, izinsiz mülke yerleşme alan işgaline, mülkte izinsiz avlanma da av hakkının olduğunu açıkça ilan etmeye nispeten daha az riskli birer alternatiftir. Bugün dünya nüfusunun ve tarihte alt tabakaların çoğu için böyle teknikler insanlar için mümkün olan tek günlük politikayı temsil eder. Bunlar başarısız olduğu zaman isyan, başkaldırı ve direniş gibi daha çaresiz ve açık meydan okumalara yol açılmıştır. Güce yönelik böyle istemler direkt olarak resmi kayıtlara girer ve sosyolog ve tarihçilere arşivlerde sınıf çatışması hakkında atıp tutabilecekleri belgeler bırakırlar. Sessiz, iddiasız ve günlük başkaldırma, çünkü genellikle arşivlerin radarına girmezler, bayrak taşımazlar, yetkilileri, manifestolar ve düzenli bir organizasyonu yoktur, dikkatten kaçır. Bu çeşit alt politika eylemlerine girişenlerin de aklında olan şey budur: dikkatten kaçmak. Tarihsel olarak çiftçilerin ve alt tabaka diğerlerinin hedefinin arşivlerde bulunmamak olduğunu söyleyebilirsiniz, arşivlere girdikleri zaman da büyük bir kesinlikle bir şeylerin yanlış gitmiş olduğunu.

Anonim karşı koymadan kitlesel isyanlara kadar bütün anonim hareketlere alt tabaka politikası aralığında baktığımızda, daha riskli açıkça yüzleşmelerden önce anonim tehditlerin ve şiddet eylemlerinin temposunda bir artış görürüz:

tehdit mektupları, kundaklama ve kundaklama tehditleri, büyükbaş hayvanları sakatlamalar, sabotaj ve geceleyin makinelerin kırılması ve daha fazlası. Yerel elit tabaka ve yetkililer bunların tarihsel olarak açık bir isyanın hemen arifesi olduğunu bilirlerdi; ve bunların bir parçası olanlar tarafından da böyle anlaşılması gerekirdi. İtaatsizliğin hem frekansı hem de "tehdit seviyesi" (Yurtiçi Güvenlik Ofisi'nin izniyle), çağdaş elit tabaka tarafından çaresizliğin ve politik huzursuzluğun bir işareti olarak görülürdü. Genç Karl Marx'ın yazdığı makalelerden bazılarında hem Rhineland'daki işsizlik ve fabrika işçilerinin düşen maaşlarının oranı, hem de özel mülklerden alınan odunlar için hırsızlığın yargılanma sıklığı ayrıntılı şekilde açıklanmıştır.

Buradaki kanuna karşı gelme sanırım ortak hareketin bir çeşit alt koludur. Genelde böyle algılanmaz çünkü hem bu tür iddialarda bulunmaz, hem de neredeyse her zaman kendi amacıyla ilgilidir ve ona hizmet eder. Kim yasak şekilde avlanan ve onu izinsiz bir şekilde özel bir mülkte pişiren kişinin aristokrasinin haklarını sorgulamadığını kim iddia edebilir? Tarihçiye kesinlikle hareketlerinin sebeplerini açıkça vererek yardım etmez, çünkü bu işine gelmez. Odun ve av iddiasının başarısı eylemlerini ve sebeplerini örtülü tutmasında saklıdır. Yine de bu kanuna karşı gelmenin uzun vadedeki başarısı, arkadaşlarının ve komşularının onun suçuna ortak olması şartına bağlıdır. Onlar da aynı şekilde suçu işleyen iddialarının arkasında durmalı, bazen kendileri de aynısını yapmalı ve durum olduğunda otoriteye arkadaşlarını satmamalıdır.

Gizli bir anlaşmanın pratik efektlerine erişmek için gerçekten gizli bir anlaşmaya ihtiyaç yoktur. O ya da bu şekilde pek çok rejim bir zamanlar "İrlandalı Demokrasisi" denilen şey tarafından dizleri üzerine çökertildi; milyonlarca sıradan insanın sessiz ve ayak sürüyerek, geri çekilip kavgacı olarak yaptığı şekilde, devrimci partiler ya da isyan eden kitleler olarak değil.

PARÇA 3

İTAATSİZLİK ÜZERİNE DEVAM

Gizli işbirliği ve kanuna karşı gelmenin, toplu hareketin etkilerini nasıl uygunsuzlukları ve tehlikeleri olmadan taklit edebildiğini görebilmek için hız sınırlarının uygulamaya konulmalarını inceleyebiliriz. Arabalar için hız limitinin saatte 55 mil olduğunu varsayalım. Büyük ihtimalle polis 56, 57, 58, hatta 60 mille giden arabaları polis durdurmaya pek gönüllü olmayacaklardır, teknik olarak kanun ihlal edilmiş olsa da. Bu "izin verilmiş itaatsizlik alanı" artık fethedilmiş bir alan olur ve kısa bir zamanda trafik saatte 60 mil hızla akmaya başlar. Peki ya 61, 62, 63? Hız sınırından bir kaç mil daha hızlı giden arabaların çok da güvensiz bir iş yapmadıkları varsayılır. 60 milden 65'e geçiş de kısa bir zamanda gerçekleşir ve o alan da teslim alınır. Bu hızda giden arabalar, yine aynı hızda giden diğer arabaların verdiği güvenle göreceli dokunulmazlıklarına güvenirlir. Burada gözlemden ve sesiz işbirliğinden doğan bulaşıcı bir etki vardır, ara ara buluşup kitlesel itaatsizlik planları yapan "Merkezi Sürücüler Komitesi" gibi bir şey olmamasına rağmen. Belli bir noktada polis tabi ki müdahale edecek ve cezalar kesecektir, ve şimdi sürücülerin dikkat etmesi gereken polisin müdahale şeklinin hesaplı bir analizidir, buna göre davranmalıdırlar. Acelesi olan sürücüler tarafından tolere edilen hız limiti her zaman biraz daha fazla zorlanacaktır ve bir şekilde yaptırım düşerse, hız limiti boşluğu doldurmak için artacaktır. Bütün analogilerde olduğu gibi, bu da çok fazla zorlanmamalıdır. Hız limitini aşmak büyük ölçüde elverişlilik meselesidir, hiç bir şekilde hak ya da şikayet meselesi değil. Hız yapanlara polisin oluşturduğu tepki tamamen önemsizdir. (Öte yandan hız limitimiz 55 mil olup bütün ülkede 3 trafik polisi olsaydı, ama bunlar 5-6 kural ihlalcisini yakalayıp eyaletler arası yollarda assalardı,

anlattığım dinamik yok olurdu!)

Fark ettim ki önce “kestirme” olan yollar, bir süre sonra döşenmiş kaldırımlar haline geliyor. Dik açılı bir üçgende hipotenüsü kullanmayıp, diğer iki kenar üzerinden yürümek zorunda olduğunuz bir yol düşünün. Önce bir kaç kişi kestirmeyi kullanmaya başlar, ve engellenmezlerse, daha sonra zamandan tasarruf etmek için diğerleri de onları takip eder. Eğer ki kestirme çok yoğunsa ve buradan sorumlu olan kişiler tolere ediyorlarsa, zaman içinde hipotenüs üzerine de bir yol döşenir. Yine gizli işbirliği. Daha küçük yerleşim birimlerinden gelen eski şehirlerde yollar tabi ki bu şekilde oluşturuluyordu; günlük yaya ve hayvan yollarının şekillendirilmiş halleriydi, kuyudan pazara, kiliseden okula ya da esnaf bölgesine - Chuang Tzu'ya atfedilen güzel bir prensibin örneği, “Yolu yürürken biz yaratırız.”

Pratikten alışkanlığa, alışkanlıktan haklara olan hareket, hukuka işlenir ve bu hem genel hem mevzu hukuku kabul edilmiş bir motiftir. Anglo-Amerikan geleneğinde bu ters aidiyet kanunuyla temsil edilir. Belli yıllar boyunca kullanılmış, mülkün ele geçirilmesi ya da izinsiz oradan geçilmesi hallerinde oradan geçme hakkı hukuken aranabilir ve korunabilir. Fransa'da uzun bir süre boyunca izinsizce bir yerden geçme bir adet haline gelmiş gibi gösterilebilir ve eğer kanıtlanırsa, hukuken bir hak kazanılabilir.

Otoriter yönetim altında amaçlarını savunacak seçilmiş temsilcileri olmayanlar ve açıkça protesto hakkı olmayanların (gösteriler, grevler, organize sosyal hareket, muhalif medya), belli ki ayak sürüme, sabotaj, izinsiz avlanma, hırsızlık ve son olarak ayaklanma dışında başvurabilecekleri başka bir yol yoktur. Temsili demokrasi kurumları ve özgür ifade ve toplanma hakkı böyle muhalif yöntemleri tabi ki geçersiz kıldı. Sonuç olarak temsili demokrasinin asıl amacı demokratik çoğunlukları kendi taleplerinin tamamen kurumsal bir

şekilde gerçekleştirmelerine izin vermektir, ne kadar iddialı olursa olsun.

Pratikte demokrasinin bu muazzam sözünün nadiren gerçekleştiğini görmek acımasız bir ironidir. 19 ve 20. yüzyılların çoğu büyük politik reformlarına kitlesel itaatsizlik, isyan, kanuna karşı gelme ve umumi düzenin aksaması, hatta iç savaşa varan olaylar eşlik etmiştir. Böyle kargaşalara etki-leyici politik değişiklikler sadece eşlik etmemiş, çoğu zaman olayları başlatan sebeplerin ta kendisi olmuşlardır. Maalesef temsili kurumlar ve seçimler kendi başlarına, örneğin bir ekonomik kriz ya da uluslararası bir savaşın yarattığı önemli gücün getirdiği değişimi yaratmaktan yoksundurlar. Liberal demokrasilerde mülk ve zenginliğin yoğunlaşması ve med-ya, kültüre ve politik etkiye ayrıcalıklı erişim sağlayan bu pozisyonel avantajlar en zengin tabakayı oluştururlar. Bu yüzden Gramsci'nin not ettiği gibi işçi sınıfına oy hakkı ve-rilmesinin radikal politik değişime sebep olmaması şaşılacak bir şey değildir.⁷ Alelade parlamenter politika, büyük reform-lar yapmasından ziyade sabitliğiyle bilinir.

Zorunluyuz; eğer ki bu değerlendirme büyük oranda doğruysa, *"kanuna karşı gelmenin ve aksamanın demokratik poli-tik değişime yaptığı katkı"* paradoksuyla yüzleşmeliyiz. Örnek olarak 20. Yüzyıl Amerika'sını alırsak iki tür büyük politik reform periyodu olduğunu saptayabiliriz: 1930'larm Büyük Buhran'ı ve 1960'ların insan hakları hareketi. Bu açıdan ikisiy-le de ilgili en çarpıcı olan şey umumi düzene yönelmiş aksa-ma ve tehditlerin reform sürecinde oynadığı hayati önemdir.

İşsizlik tazminatı, büyük halk projeleri, sosyal güvenlik yardımı ve Zirai Düzenleme Hareketi tarafından temsil edilen büyük değişimler kesinlikle dünya krizinin yarattığı aciliyet tarafından kısıktırılmıştır. Ekonomik krizin politik ağırlığını 7 Bütün yetişkinlerin oy kullandığı sistem işçi sınıfını başa getirmekte başarısız olunca bunu açıklamak için Gramsci "hegemoni" konseptini geliştirir. Bkz. Antonio Gramsci.

hissettirme şekli gelir ve işsizlik istatistikleri üzerinden değil, yaygın grev, yağmalama, talan, kira boykotu, ferahlama ofislerine yönelik sözde vahşi kuşatma ve isyanlar üzerinden olmuştur. Annemin tanımına göre iş ve politik elitlerin için "Tanrı korkusu"nu sokmuştur. Potansiyel bir devrimin mayalandığını zannedip paniğe kapılmışlardı. Bu durumda mayalanan şey ilk olarak *kurumsal değildi*. Bu da politik partiler, sendikalar ya da bilinen sosyal hareketler tarafından şekillendirilmemiş demekti. Belli bir planı programı yoktu. Aksine gerçekten yapısız, kaotik ve var olan düzeni tehdit ediciydi. Tam olarak bu sebepten pazarlık yapılacak kimse yoktu, belli değişikliklerin karşısında barış önerisini kabul edecek kimse de. Tehditkarlığı *kurumsal olmamasıyla* direk ilişkiliydi. Kurumsal mekanizmanın parçası olan bir sendika ya da ilerici bir reform hareketiyle pazarlık yapılabilir. Grev bir şeydir, resmi olmayan grev başka bir şey: resmi olmayan bir grevi sendikanın başındaki insanlar bile durduramaz. Bir lider olan koca bir gösteri bile bir şeydir, isyan eden bir kalabalık başka bir şey. Tutarlı talepler, ya da konuşacak kimse yoktu.

Umumi düzeni tehdit eden bu anlık militanlık ve aksamanın çıkış kaynağı işsizliğin ve hala çalışacak bir işi olan şanslıların maaşlarının düşmesinde saklıydı. Alelade politikayı abesle iştigal eden normal şartlar bir anda buharlaşmıştı. Ne yönetim ne de kurumsal muhalefet ve temsil rutinleri bir anlam ifade ediyordu. Bireysel düzeyde ise bu yoldan çıkma serserilik, suç ve vandalizm şeklini almıştı. Daha büyük düzeyde ise isyan, fabrika işgali, ve çok büyük gösteriler şeklinde başkaldırı formunu almıştı. Hızlıca yapılan reformları mümkün kılan olarak gözüken şey politik elit tabakanın, mülk sahiplerinin "*ve özellikle*" sendikaların ve sol örgütlerin uzmanlaşmış olmaları gereken, ama o zaman için yetilerinin ötesinde gözüken Buhran'ın ortaya çıkardığı sosyal güçlerdir. Elit tabaka bunu yapmak zorundaydı.

Çok zeki bir meslektaşımın gözlemlediği gibi, Batı'daki liberal demokrasiler üst tabaka için işlerdi, örneğin zenginlik ve gelir seviyesinin üstteki %20'si için. Durumu bu şekilde idare ettirip devam ettirmenin sırrı ise özellikle seçim zamanında, bu %20'den sonra gelen %35lik dilimi, üstteki %20lik dilime imrendiklerinden daha çok geri kalan yoksul halkla korkutmaktı derdi. Bu şemanın göreceli doğruluğu gelir eşitsizliğinin seyrinin 50 yıldır süren devamlılığıyla -ve hatta daha da keskinleşmesiyle- kanıtlanılabilir. Bu şemanın bozulduğu zamanlar kriz durumlarında genel öfkenin normal barikatlarını aşıp rutin politikanın işlediği parametreleri tehdit ettiği zamanlardır. Bu gaddar rutin, kurumsallaşmış liberal demokratik politika gerçekliği, yoksulların bir kriz yüzünden bir anda sokağa çıkana kadar çıkarlarının göz ardı edilmesi şeklinde açıklanılabilir. Martin Luther King Jr.'ın da dediği gibi "isyan, dinlenmemişlerin dilidir." Büyük oranda bir aksama, isyan ve anlık başkaldırı, her zaman için yoksulların en kuvvetli politik mercisi olmuştur. Böyle bir aktivite yapıdan yoksun da değildir. Resmi olmayan, kendini organize eden ve resmi politik kurum olmayan geçici mahalle, iş ve aile ağları tarafından oluşturulur. Bu da pekala bir yapıdır, sadece kurumsal politikanın yumuşak başlı türlerinden alışkın olduğumuz şekilde değildir.

Liberal demokrasilerin belki de en büyük başarısızlığı, kurumları üzerinden daha az avantajlı olan vatandaşlarının hayati değer taşıyan ekonomik ve güvenlikle ilgili çıkarlarını koruyamamasıdır. Demokratik ilerleme ve yenilenmenin kurumlarla alakasız bir şekilde aksamaya dayandığı gerçeği demokrasinin barışçıl değişim kurumu olduğu sözüyle çelişki içerisindedir. Politik sistem yeniden oluşturulurken politik teorinin büyük sosyal ve politik reformlar sırasında kriz ve kurumsal başarısızlığı kabullenmemesi de yine büyük bir başarısızlıktır.

Böyle büyük ölçüde provokasyonların her zaman ya da genellikle büyük yapısal reformlara yol açtığını iddia etmek hem yanlış, hem de tehlikeli olur. Daha büyük sıkıntılara, insan haklarının sınırlandırılmasına, ve bazı durumlarda temsili demokrasinin terk edilmesine de yol açabilir. Yine de inkar edilemez ki büyük reformlar büyük aksamalar ve onları bastırmaya çalışan elit kesim olmadan başlamamıştır. Daha "efendi" toplantı ve gösteri formlarını kullanmak ve şiddetsizlik ve kanuna ve demokratik haklara başvurarak yüksek ahlaki zemine müracaat etmek de tercih edilebilir. Böyle tercihleri bir kenara koyarsak, yapısal reform nadiren efendi ve barışçıl taleplerle gerçekleşmiştir.

Sendikaların, partilerin, hatta radikal sosyal hareketlerin bile işi, düzensiz protesto ve öfkeyi kurumsallaştırmaktır. Denebilir ki onların işi öfke, sinir bozukluğu ve acıyı kural koymanın ve kanun yapmanın temeli olan tutarlı bir politik programa aktarmaktır. Onlar düzensiz bir halkla düzen yaratan elit tabaka arasındaki köprüdür. Saklı tahmin şudur ki eğer işlerini iyi yaparlarsa, kural koyan kurumlar tarafından sindirilebilir politik talepleri biçimlendirmekle kalmayacak, bu sırada düzensiz toplulukların haklarını ve çıkarlarını, en azından çoğunu, temsil ediyorlarmış gibi yapıp onları discipline edecekler ve kontrollerini yeniden ele alacaklar. Bu kural koyanlar böyle "tercüme kurumları" ile müzakere ederler ki temsil ettikleri grubun seçimde ne yapacaklarını kontrol edebilsinler. Bu bağlamda bu çeşit organize çıkarların, temsil ettiklerini iddia ettikleri kişilerin anlık başkaldırıları üzerinde bir parazit gibi olduğunu söylersek abartmış olmayız. Böyle anlarda politik elit tabaka onları muhafaza etmek ve politikayı normal seyrine döndürmek üzere onları eve göndermek isterken ilham bulacakları şey tam olarak bu başkaldırıdır.

Başka bir paradoks da şudur: böyle anlarda organize ilericiler çıkarlar, başlatmadıkları ve kontrol edemedikleri bu baş-

kaldırının temeli üzerinde bir etki kazanır ve görünür hale gelirler. Bu etki, başkaldıran kitleyi tekrar politik bir kanala aktarabilecekleri varsayımıyla kazanılır. Eğer başarılı olurlarsa tabi ki paradoks daha da derinleşir çünkü etkilemek için üzerine yükseldikleri aksama dalgası alçalır, ve böylece politikayı etkileme kapasiteleri de.

1960'lardaki insan hakları hareketi ve hem bölünmüş Güney'e dayatılan federal oylardan sorumlu kişilerin, hem de Oy Hakkı Hareketi'nin geçiş hızı büyük oranda aynı idi. Geniş çaplı oyveren-kaydı isteği, "Freedom Rides"⁸ ve oturma eylemlerinin hepsi taklit ve inisiyatif merkezlerinin birer ürünleriydi. Bu başkaldıran kalabalık organize edilemezdi, ama koordine etmek, bu amaçla kurulan çoğu kurumun bir şekilde başaramadığı bir şey oldu, örneğin Barışçıl Öğrenci Koordinasyon Komitesi, ki bu yine nispeten yeni bir kurumdur. Diğer yandan Farklı Etnik Kökenden Gelen İnsanların İlerlemesini Amaçlayan Ulusal Dernek, Irksal Eşitlik Meclisi, Güney Hristiyan Liderlik Konferansı gibi eski ana akım insan hakları organizasyonları hiç bir etkide bulunamıyordu. Bir şelale gibi akan sosyal hareketin şevki, doğallığı ve yaratıcılığı bunu temsil ve koordine edip bunu başka kanallara aktarmak isteyen organizasyonların çok daha ilerisindeydi.

Güney'in çoğu bölgesinde umumi düzeni bozan bu krizi yaratan yine geniş çaplı bir aksamaydı. Buna, yetkililerin ve bölünmekten yana kolluk güçlerinin şiddetli tepkileri neden olmuştu. John ve Robert Kennedy artan isyanları ve gösterileri muhafaza etmek amacıyla senelerdir etkisiz olan kanun apar topar Kongre'ye getirildi, ve Soğuk Savaş'taki propaganda savaşı içeriğine sırtlarını verip güneyin faşist bir devleti karakterize ettiğini söyledikçe niyetleri gitgide pekişiyordu. Kitlesele düzensizlik, barışçıl organizasyonun ve lobiciliğin on

8 Taylor Branch, Parting the Waters: America in the King Years, 1954-63 (New York: Simon and Schuster, 1988).

yıllardır beceremediğini kısa bir sürede başarıyordu.

Bu denemeye Neubrandenburg'daki trafik ışıkları gibi banal bir örnek vererek başlamıştım. Amacım ne kendi içinde kanuna karşı gelmenin iyi bir şey olduğunu savunmak ya da buna teşvik etmek, ne de bir kaç dakika kazanmayı savunmaktı. Amacım herkesin otomatik şekilde yaptığı bazı davranışların ve alışkanlıkların nasıl absürd hale gelebilecekleri bir durum yaratabileceğini göstermekti. Son üç yüzyıldır neredeyse bütün özgürlük amaçlı hareketler ilk başta yasal bir düzenle karşı karşıya gelmiştir (polisi saymıyorum bile) ve onlara karşı dizilmişler, sıralanmışlardır. Bazı cesur ruha sahip kişiler bu kanunlara ve geleneklere (oturma eylemleri, gösteriler yaparak ve çıkarılmış kanunları sürekli ihlal ederek) karşı gelmiş olmasalardı bu yolda başarı elde edilmesi çok zordu. Onların haksızlık karşısındaki öfkeleri, hüsrancıları ve hiddetlerinden ateşlenmiş aksatıcı hareketleri, taleplerinin var olan kurumsal ve yasal parametrelerle karşılanmasının mümkün olmadığını gösterdi. Onların kanuna karşı gelme niyetlerinin içinde kaos tohumlarını daha adil bir yasal düzen oluşturmak için ekmek yoktu. Şu anki kanuni düzenimiz öncekilerden ne kadar daha ferah ve özgürlükçüyse, bunu kanuna karşı gelenlere borçluyuz.

PARÇA 4

REKLAM: “LİDER, REHBERLİĞİNİ İZLEYECEĞİ
TAKİPÇİLER ARIYOR”

İsyan ve aksama, duyulmayanların seslerini duyulur hale getirebilecekleri tek yol değildir. Liderlerin onların dediklerini, neyi sevip neyi sevmediklerini dinleyecekleri bazı koşullar vardır. Karizmayı düşünelim. Birisinin cebinde 100 dolar varmış ya da garajında BMW’si varmış gibi karizması var şeklinde konuşulduğunu biliriz. Karizma bir *ilişkidir*; tamamen dinleyici kitlesine ve kültüre bağlıdır. İspanya ya da Afganistan’daki karizmatik bir performans, Laos ya da Tibet’te hiç karizmatik olmayabilir. Başka bir deyişle performansı izleyen kişilerin tepkisine ve onlardaki yansımasına bağlıdır. Ve bazı durumlarda elit tabaka bu tepkiyi ortaya çıkarmak için çok uğraşırlar. Doğru notayı bulmaya çalışırlar, mesajlarını dinleyicilerinin ve izleyicilerinin istek ve zevkleriyle uyumlu olmasını sağlamaya. Bazı ender zamanlarda, bu canlı olarak da deneyimlenebilir. Bazı kitleler için 20. yüzyılın en karizmatik Amerikan politik halk figürü olan Martin Luther King Jr.’ın durumunu düşünün. Taylor Branch’in King hakkındaki hassas ve detaylı biyografisi sayesinde bu nota arayışını ve Afrika-Amerikalıların kilisesinde soru-cevap geleneğinin karşılığını gerçek hayatta görürüz. King’in 1955 Aralık’ında, Rosa Parks’ın mahkumiyeti üzerine ve Montgomery otobüs boykotunun arifesinde, Holt Street YMCA’daki konuşmasını Branch’ten alıntılıyorum:

“Bu akşam buradayız - ciddi bir iş için,” dedi, eşit sinyallerle önce yükselip sonra düşen ses aralığında. Durduğunda, kalabalıktan sadece bir ya da iki tane “evet” cevabı yükseldi, ve cevap verenler sessiz olanlardı. Bağırان bir kalabalık olduğunu görüyordu, ama onun, onları alıp bir yere götürmesini bekliyorlardı. [*Rosa Spark’ın iyi bir vatandaş olduğundan bahsediyor*]

“Ve sanırım -yasal otoriteyle- konuşuyorum, ama benim herhangi bir yasal otoritem yok... ve kanun hiç bir zaman ta-

mamen açıklığa kavuşturulmadı.” Bu cümle King’i ayrıntı-
larla ilgilenen bir konuşmacı olarak gösterdi, ama kalabalığı
alıp götürmedi. “Kimse onun karakterinin yüksekliğinden
şüphe edemez, onun kendini ne kadar derin şekilde Hıristi-
yanlığa adadığından kimsenin şüphesi olamaz.”

“Bu doğru,” koro yumuşak bir şekilde cevap verdi.

“Ve sadece ayağa kalkmayı reddettiği için tutuklandı,”
diye tekrarladı. Kalabalık yavaştan hareketleniyordu ve
King’i yürüme hızında takip ediyorlardı.

Normalden uzun bir süre konuşmadan bekledi.

“Ve bilirsiniz ki, dostlarım, bir zaman gelir” diye bağırdı,
“insanlar baskının demir ayakları altında kalmaktan usanır.”

Bireysel tepkilerin artan bir alkış ve tezahürat seline çö-
züldüğü bu anda kalabalıktan koro halinde “evet”ler duyul-
du ve tezahüratla beraber patladı - hepsi bir saniye içinde
olmuştu. Şaşırtıcı ses, kırılmayı reddeden bir dalga gibi gi-
derek yükseldi ve tam zayıflaması gerekiyor gibi olduğunda
dışarıdan sesi daha da yükselten bir ses içeri akın etti. Düşük
tona yıldırım sesi eşlik ediyor gibiydi -insanlar ayaklarıyla
tahta yere vuruyordu- ve bir süre sonra ses duyulmaktan öte
hissedilmeye başlanmıştı, insanı derinden sarsan ve vücudun
içinden hissedilebilir bir şekilde. Bu koca ses bulutu binayı
sarsıyordu ve gitmeyi reddediyordu. Bir şekilde bunu ser-
best bırakan tek bir cümleydi ve bu soru-cevap seansı politik
bir toplantı olmaktan çıkmış, King’in tanımlayamadığı bir
şey halini almıştı. Bu çalılıklarda kocaman uzuvları olan bir
tavşan vardı. Ses sonunda dinince, King’in sesi her şeyi alev-
lendirmek için tekrar yükseldi. “Bir zaman gelir, dostlarım,
insanların bitmeyen umutsuzluluğun solukluğunu yaşadığı
aşağılanma dehlizlerine atılmaktan sıkıldığı,” “Bir zaman
gelir ki hayatın temmuzunun parıldayan ışığının altından
kovulmaktan ve alplerin kasımının insanın içine işleyen so-
ğunun altında bırakılmaktan usanır insanlar. Orada--” King

yeni bir atağa kalkmıştı ama sesi kalabalığının içinde boğuldu. Kükremenin, King bir damara bastığı için mi yoksa sadece bu kadar güzel ve rahat konuştuğu için mi çıktığı bilinmiyordu. "Buradayız-buradayız çünkü biz usandık," şeklinde tekrarlardı [resim.1.2.]⁹

Branch'in böyle canlı anlattığı motif, bu konuşmanın sonuna kadar, ve King'in çoğu konuşmasında tekrarlanır. Karizma, mükemmel bir ses düzeyidir. King istediğini anlatabilmek için kendine belli sayıda tema bulur ve bunları ifade edebilmek için bir mecaz repertuarı toparlar. Coşkuyu arttırmak ve çoğaltmak için, güçlü bir tepki aldığında, temayı birazcık değiştirip tekrarlar. Retorik yaratıcılığının etkileyiciliği kadar, dinleyicilerinin arzularını ve en derin duygularına hitap edecek doğru ses düzeyini bulmak da çok önemlidir. Siyah Hristiyan topluluğun, insan hakları hareketinin ve pasif direnişin (her biri farklı bir dinleyici kitlesi içeren) bir konuşmacısı olarak King'in konuşmalarını geniş bir düzlemde incelersek, zaman içinde nasıl görünüşte pasif dinleyicilerinin onun tırmanan hatipliğine ulaşmasına yardım ettiklerini görebiliriz. Tepkileriyle onlar, King'in kendine özel şekilde büyütüp ayrıntılandıracağı ve çok önemli duygusal bir bağ kuracağı konuları seçtiler. Cevap alan konuşmalar büyüdü; az merak ve tepki uyandıran konular King'in repertuarından çıkartıldı. Bütün karizmatik eylemler gibi, harmoni iki tarafın da işbirliğini gerektiriyordu.

Karizma için gerekli olan koşul *çok dikkatli dinlemek* ve cevap vermektir. Çok dikkatli dinlemek için gerekli olan koşul ise dinleyiciye bir şekilde güvenmektir, ve bu da belli bir güç ilişkisini doğurur. Büyük gücün en önemli karakteristiklerinden biri dinlemek zorunda olmamasıdır. Yığının altındakiler

9 See R. R. Cobb, *The Police and the People: French Popular Protest, 1789-1820* (Oxford: Clarendon Press, 1970), 96-97

genellikle yukarıdakilerden daha iyi dinleyicilerdir. Bir kölenin, ortakçının, işçinin ve hizmetçinin yaşam dünyasının günlük kalitesi, güçlü olanların ruh halini ve isteklerini çok dikkatli ve kesin şekilde okumaktan geçer. Öte yandan köle sahipleri, arazi sahipleri ve patronlar sıklıkla altındakilerin isteklerini göz ardı edebilirler. Böyle bir dikkate teşvik eden yapısal koşullar bu tarz bir ilişki için elzemdir. King açısından bu dikkat, Montgomery otobüs boykotuna önderlik etmesi istendiğinde ve siyah topluluğun coşkun katılımına gerek duyduğunda oluşmuştur.

Resim 1.2.

Dr. Martin Luther King Jr. son vaazını verirken.

Memphis, Tennessee, 3 Nisan 1968.

Fotoğraf blackpast.org'dan alınmıştır.

Böyle mantığa aykırı "konuşma-yazma"nın başka bağlamlarda nasıl uygulandığını görmek için, ortaçağda, hayatını pazar yerlerinde şarkı söyleyip müzik yaparak kazanan bir ozanı ele alalım. Aynı zamanda bu ozanın "düşük" bir sanatçı olduğunu varsayalım - kasabanın fakir bölgelerinde çalan ve ekmek alabilmek için dinleyicilerinin verdiği bir kaç bakır paraya ihtiyacı olduğunu. Ve son olarak kasabaya yeni geldiğini ve repertuarında binlerce şarkı olduğunu düşünelim.

Tahminime göre ozan şarkılarını rastgele, ya da belki önceki kasabada insanların sevdiklerini seçerek başlayacaktır. Gün geçtikçe dinleyicilerinin tepkilerini gözlemleyecek ve günün sonunda şapkasında kaç para kaldığını sayacaktır. Belki istek şarkıda bulunurlar. Zaman geçtikçe, kendini ilgilendirdiği derecede dikkatli olduğunu varsaydığımız

ozan repertuarından sadece dinleyicilerinin sevdiği şarkıları seçecektir - belli şarkıları aktif repertuarından çıkartacak ve diğerlerini sürekli çalmaya başlayacaktır. King'in dinleyici kitlesi onun repertuarı üzerinde nasıl bir etkiye sebep oluyorsa, dinleyici halk da ozan ve repertuarı üzerinde aynı etkiye sahip olacaktır. Bu iskelet hikaye ozanın ya da konuşmacının sürekli yeni temalar yaratmasını göstermez, ya da repertuarını dinleyicinin sevdiği şekilde genişletip büyüüttüğünü, ama temel olarak karizmatik liderliğin temelinde yatan karşılıklılığı gösterir.

Açıklayıcı ozan hikayesi, Kültürel Devrim sırasında kırsal bölgeye gönderilen Çinli bir öğrenci hikayesinden çok da farklı değildir. Cılız bir yapıya ve görünürde köylülere yararlı gözükken becerilere sahip olmadığı için ilk başta doyurulması gereken başka bir mide olarak görülmüş ve dışlanmış. Kendilerinin de çok yemeği olmadığı için köylüler ona ya çok az yemek vermiş, ya da hiç vermemişlerdir ve o da zamanla tükenmiştir. Ama daha sonra fark etmiştir ki köylülerin onun geceleri anlattığı ve yüzlerce bildiği halk hikayelerini dinlemek çok hoşuna gitmiş. O her akşam bunları anlatabilsin diye ona yavaş yavaş yemek vermeye başlamışlar ki aç kalıp ölmesin. Kelimenin gerçek anlamıyla hikayeleri onu hayatta tutuyormuş. Mitik ozanımız gibi, köylü dinleyici kitlesinin hoşuna giden repertuarının arasından bazı hikayeler öne çıkmış. Köylülerin hoşuna gitmeyen hikayeler, onun da aç kalması demekmiş. Bazı hikayeler de çok hoşlarına gittiği için tekrar tekrar dinlemek istiyorlarmış. Akşam yemeği yiyebilmek için notaları köylülerin verdiği şarkılar söyler bir hale gelmiş. Daha sonra ticaret yaygınlaştıkça ve yeni pazarlar açıldıkça, hikayelerini uzak yerlerde daha büyük ve farklı bir dinleyici kitlesine anlatmaya başlamış. Burada da repertuarı kendini yeni dinleyici kitlesine göre şekillendirmiş.¹⁰

10 Yan Yunxiang ile konuşma.

Karışık zamanlarda oy derdine düşen politikacılar, denenmiş ve doğru olduğu bilinen temalar çok yankı uyandırmadığında bir ozan ya da Martin Luther King Jr. gibi desteğine ihtiyaç duydukları insanların nelerle ilgilendiğine kulak kabartırlar. Amerikan Başkanlığı için Büyük Buhran'ın başında Franklin Delano Roosevelt'in yaptığı ilk adaylık sırasında yaptıkları, bu noktada önemli bir örnektir. Adaylığının başında Roosevelt, radikal iddialar ve sözlerde bulunmayan nispeten tutucu bir Demokrattı. Adaylığı süresince ise Roosevelt'in standart konuşmaları evrim geçirdi ve daha radikal ve geniş bir hal aldı, zira seçim konuşmaları tutuklukla örtülüydü. Roosevelt ve konuşmalarını yazan kişiler gittikleri her yeni yerde yeni temalar, yeni ifadeler ve yeni iddialarda bulunuyorlar ve konuşmaları dinleyici kitlesindeki etkisine göre ayarlıyorlardı. Emsalsiz bir işsizlik ve yoksulluk olan bir çağda FDR ona umutla ve destek vaadiyle bakan bir kitleyle karşı karşıyaydı, bu yüzden seçim konuşması bu umutların temsilcisi haline dönüştü. Adaylık döneminin sonunda sözlü "platform"u, başlangıçta olduğundan çok daha radikaldi. Konuşmasını onun yerine yazan (ya da "seçmiş" mi demeliyiz) bir kitle vardı. Sadece konuşmaları değil, Roosevelt'in kendisi de değişmişti ve şimdi kendini milyonlarca umutsuz vatandaşın isteklerinin temsilcisi olarak görüyordu.

Aşağıdan gelen bu özel etki türü sadece belli şartlar altında oluşur. Ozan yerel lord tarafından yemek ve barınak karşılığında kendisini öven şarkılar yapması için tutulursa, repertuar çok daha farklı bir hal alabilir. Politikacı kamuoyunu daha iyi hale getirmek kadar şekillendirmek amaçlı büyük bağışlar alırsa, alt tabaka destekçileri daha az dinleyecektir. Daha gücü eline geçirmemiş sosyal ya da devrimci bir hareketin, güce sahip olanlardan daha çok dinlemeye açık olması olasıdır. En güçlü olana kimse çalacağı notaları veremez, buna uymak zorunda değildir. Ya da Kenneth Boulding'in

dediği gibi “Bir organizasyon [ya da bir devlet] ne kadar büyük ve otoriterse, yönetici sınıfının kendi hayal dünyalarında yaşıyor olma ihtimalleri de o kadar yüksektir.”¹¹

11 Kenneth Boulding, “The Economics of Knowledge and the Knowledge of Economics”, American Economic Review 58, nos. 1/2 (March 1966):8.

YEREL DÜZEN, RESMİ DÜZEN

PARÇA 5

“BİLME”NİN YEREL VE RESMİ YOLLARI

Ünlü İngiliz adaşıyla aynı ismi taşıyan, Connecticut’ın Durham adı verilen, iç kısımlara doğru küçük bir kasabasında yaşıyorum. Hayal gücü yoksunluğundan mıdır geçmişte kalan toprağın nostaljisinden midir bilinmez, Connecticut’ta İngiliz yer-ismi olmayan bir kasaba bulmak çok zordur. Kızıl-derili yer isimleri sadece göl ve nehir isimlerinde yaşamaya devam ediyor, tabi bir de devletin isminde. Kendi sahipliğini ispatlamak ve sömürgeciler için hem tanıdık hem de okunabilir yapmak için bir yeri yeniden isimlendirmeye çalışmayan bir sömürgeci girişim bulmak gerçekten çok zordur. İrlanda, Avustralya ve Batı Şeria gibi birbiriyle alakasız yerler, daha eski yerel terimleri nefessiz bırakmak adına kapsamlı bir şekilde yeniden isimlendirilmiştir.

Örnek olarak yolların yerel ve resmi isimlerini düşünün. Benim kasabam Durham ile kıyı kasabası Guilford arasında, yaklaşık 16 millik güneye doğru bir yol vardır. Durham’da yaşayan bizler bu yola (kendi aramızda) “Guilford Yolu” adını veriyoruz çünkü bize o yolu kullanırsak nereye gideceğimizi söylüyor. Guilford tarafında ise doğal olarak aynı yola “Durham Yolu” adı veriliyor, çünkü bu isim orada yaşayanlara, o yolu kullanırlarsa nereye gideceklerini bildiriyor. Yolun ortasında yaşayanlar, *onlar* hangi yöne doğru gidiyorlarsa, duruma göre “Guilford Yolu” ya da “Durham Yolu” ismini kullanırlar. Kişinin bulunduğu yere göre aynı yolun

iki ismi olması, yerel isim koyma uygulamasının durumsal, beklenmedik bir doğaya sahip olduğunu gösterir; her bir isim değerli yerel bilgi ortaya koyar - bir yol hakkında bilinmesi gereken belki de en önemli şey nereye gittiğidir. Yerel uygulamalar Killingsworth, Haddam, Madison ve Meriden gibi yakın kasabaların hepsinin, yerel insanların "Durham Yolu" dedikleri bir yol vardır.

Şimdi bu yerel efektif halk sisteminin dışarıdan gelip her bir yolun tanımlı ve özel isimlerini bilmeye ihtiyacı olan bir kişiye nasıl aşılmaz problemler yarattığına bakalım. "Durham Yolu"ndaki çukurları kapatmak için gelen bir devlet yol görevlisi, "Hangi Durham Yolu" diye sormak zorunda kalacaktır. Bu yüzden Durham ve Guilford arasındaki yolun bütün haritalarda ve resmi tabelalarda "Route 77" olarak adlandırılması sürpriz olmaz. Devlet, isim koyma uygulamasını sinoptik olarak ele almalı ve tümünü kapsar şekilde özel ve ayrıntılı bir şekilde bildirmelidir. Bu görüş standartlaştırılmış bir saptama tasarısıdır. Yol Route 77 şeklindeyken, artık nereye gittiğini bize direkt olarak bildirmez; Route 77 ancak önümüzde bir harita varken ve bütün yollar numaralandırılmışsa bir anlam ifade eder. Yine de resmi isim hayati önem taşır. Durham-Guilford Yolu'nda eğer çok ağır bir yaralanma geçiriyorsanız, devlet tarafından gönderilen ambulansa şüpheye yer bırakmaksızın kan kaybından ölmekte olduğunuz noktanın Route 77 olduğunu söylemek durumundasınızdır.

Yerel ve resmi isim verme durumları bir çok bağlamda birbirleriyle sürekli bir çekişme halindedirler. Yolların yerel isimleri yerel bilgiyi içinde barındırır. Bunların bazı örnekleri "Kız Şeridi" (Her pazar tek sıra halinde beş bekar kız kardeşin yürüdüğü yol), Elma Tepesi Yolu (elma ve meyve öğütücülerinin olduğu tepeye giden yol) ve "Kaymak Çanağı Yolu" (bir zamanlar komşuların süt, kaymak ve tereyağı satın aldıkları bir süthaneye giden yol). Yeni gelenler ve yabancılar

için anlaşılmaz olsa da, o zamanlar bir isim herkes tarafından kullanılmış hale geliyorsa, büyük ihtimalle yerel insanlar için en alakalı ve en fazla bilgi veren isim olduğu içindi. Bazı yol isimleri de coğrafi özelliklere istinaden verilir: Mika Sırtı Yolu, Çıplak Kaya Yolu, Yuvarlak Dere Yolu gibi. Eğer ki kişi hikayeleri, coğrafi özellikleri, tarihi olayları ve aile dükkanlarını biliyorsa, küçük bir bölgedeki yol ve yer isimlerinin toplamı yerel bir coğrafi bilgi ve tarihe karşılık gelir. Yerel insanlar için bu isimler zengin ve anlamlıdır; dışarıdan gelenler için bu şifreler okunamaz. Yerel olmayan planlamacılar, vergi toplayıcıları, ulaşım müdürleri, ambulans çalışanları, polis ve itfaiye görevlileri daha sinoptik bir tanımlamayı tercih ederler. Onlar paralel ardı ardına numaralandırılmış (birinci sokak, ikinci sokak), sokak planlarını ve pusula yönlerini (Kuzeybatı birinci sokak, Kuzeydoğu ikinci bulvar) tercih etmeye daha meyillidirler. Washington D.C., böyle rasyonel planlamanın hayret verici bir örneğidir. Öte yandan New York bir melezdır. Wall Street'in aşağı kısmı (daha eskiden orada olan Flemenk yerleşkesinin dış duvarını çizer) sokak formları ve isimleri yüzünden "yerel" denilebilecek bir yerdir ve bunların çoğu yürüme yoludur; Wall Street'in yukarı tarafı ise kolayca anlaşılabilir, Kartezyen basitliğin sinoptik bir sistem şehridir. Sokaklar ve bulvarlar birbirlerine belli açılarla bağlıdır ve bazı istisnalar dışında hepsi numaralandırılmışlardır. Bazı orta-batı kasabalar, numaralandırılmış sokakların monotonluğunu dindirmek için sokaklara Başkan'ların isimlerini vermişlerdir. Açıklık açısından sadece quiz şovu hayranlarına hitap eder, zira "Polk", "Van Buren", "Taylor" ve "Cleveland" sokaklarını herkesin bilmesi beklenemez; pedagojik bir araç olarak ise, bunun hakkında söylenecek bir kaç bir şey var.

Bariz sebeplerden ötürü, yerel ölçüm sadece olması gerektiği kadar kesindir. "Bir avuç tuz", "bir taş atımlık mesa-

fe", "bir tutam saman", "sesimi duyurabileceğim mesafede" gibi terimlerin içinde sembolize edilirler. Ve birçok sebepten ötürü, yerel ölçüler görünürde daha kesin olan sistemlerden daha hassas olabilirler. New England'daki beyaz yerleşimcilere Squanto tarafından verilen nasihat, buna örnek olarak verilebilir. Squanto onlara, daha önce tanımadıkları bir mahsulü, mısırı ne zaman ekeceklerini söylemiştir. Sürekli olarak onlara "meşe yaprakları bir sincabın kulaklarının boyuna gelince mısırı ekin" demiştir. 18. yüzyılda yaşamış bir çiftçinin almanağında tabi ki "Mayıstaki ilk dolunaydan sonra ekin" gibi öğütler bulunabilir, ya da belli bir tarih önerilmiş olabilir. Almananın sahibinin örneğin bir don olayından korktuğu ve dikkatli olmak istediği için böyle yapmış olabileceğini biliriz. Yine de, almanak kendi içinde tutarlıdır: Peki ya iç kısımlardaki değil de deniz kıyısında olan çiftlikler? Peki ya bir tepenin kuzey tarafında olup daha az güneş alan ya da daha yüksekte olan çiftlikler? Almananın tek tipe yönelikliği burada sıkıntı yaratır. Öte yandan Squanto'nun formülü hepsine uygulanabilir. Meşe ve sincap olan ve bunların yerel insanlar tarafından gözlenebildiği her yerde sıkıntısızca bu tavsiyeye uyulabilir. Sonradan ortaya çıktı ki yerel gözlem, meşe yapraklanmasını kontrol eden yer ısıyla yakın şekilde bağlantılıymış. Gecikebilen ya da erken olabilen, ama her zaman birbirini izleyen bahar olaylarının yakın bir gözlemine dayanır. Öte yandan almanak evrensel bir takvim ve ay ile ilgili sisteme güvenir.

PARÇA 6

RESMİ BİLGİ VE KONTROL BÖLGELERİ

İsim koyma, bölge, mimari ve iş süreçleri tasarılarının düzeni, akılcılığı, soyutluğu ve sinoptik anlaşılabilirliği, kendilerini hiyerarşik bir güç dengesine bırakırlar. Onlara “kontrol ve tahsis bölgeleri” adını veriyorum. Basit bir örnek olarak devletlerin kimlik saptamak için yararlı olduğunu düşünerek kurdukları, daha sonradan neredeyse bütün dünyada kullanılan isim ve soy isim uygulamasını düşünelim. Vergiler, mahkemeler, mülk sahipliği, askere alma ve polis işleri sayesinde yayıldı - yani devletin gelişmesiyle. Şimdi vatandaşlık numaraları, fotoğraf, parmak izi ve DNA testleri yüzünden kullanımdan düştü ise de, yine de bir kontrol ve denetleme aracı olarak bulunmuştu. Son zamanlarda bulunan yöntemler genel bir *kapasiteyi* temsil ederler ve bu, sanki rejimin düşmanlarını bitirmek için aşı yapıyormuş gibi kolayca kullanılabilir. Bilgiyi ve gücü bir merkezde toplarlar, ama güdüldükleri amaçla olan ilişkilerine istinaden tamamen nötrdürler.

Endüstriyel üretim hattı bu açıdan, sadece tasarım mühendisinin bütün iş sürecini yönettiği ve çalışan işçilerin değiştirilebilir “eller” olduğu bir iş bölümü üzerinden yerel ve zanaatçı üretimin yerini alır. Bu yöntem bazı ürünler için zanaatçı üretiminden daha etkili olabilir ama iş süreci üzerindeki gücü her zaman seri üretimi kontrol edenlerde yoğunlaştırır. Oysa ki mükemmel mekanik kontrolün ütöpik yönetim rüyası gerçekleştirilemezdi. Sendikalar müdahale ettikleri için değil, her makinenin kendi özellikleri olduğu ve *bu* delme ya da damgalama makinesinin yerel, dolayısıyla değerli bilgisine sahip olan işçi yüzünden. En uç noktada bile yerel bilgi başarılı üretimde elzemdi.

Ürünün tekbiçimliliğinin çok önemli olduğu ve işin çoğunun bu amaca yönelik şekilde dizayn edilmiş olduğu ayar-

lamalarda kontrol derecesi etkileyici olabilir, örneğin Henry Ford'un Model T'yi yapması ya da McDonalds'taki bir Big Mac. Bir McDonalds dükkanının en küçük ayrıntısına kadar düzenleme, materyaller ve iş süreci üzerindeki kontrolü azami hale getirmek için *merkezden* hesaplanır ve yapılır. Yani elinde bir klasörle gelip şubeyi değerlendiren bölge denetçisi, bu değerlendirmeyi dizaynın içine işlenmiş bir protokolü takip ederek yapar. Soğutucuların yerine kadar her şey tekbiçimli ve belirlidir. Bunun aynısı fritözler, ızgaralar, onların temizlenmesi ve bakımı için olan protokol, kağıt katlayıcıları vs. için de geçerlidir. Mükemmel McDonalds şubesinin ve mükemmel BigMac'in platonik formu, genel merkezde tasarlanmış ve mimariye, tasarıya ve eğitime aktarılmıştır ki klasördeki puanlama da bu ideal forma ne kadar yaklaşıldığını ölçer. Kendi içindeki mantıkta Ford türü üretim ve McDonalds modülü, E.F. Schumacher'in 1973'te belirttiği gibi "insanın da bir parçası olduğu yaşayan doğanın tahmin edilemezlik, dakiksizlik, düzensizlik ve tersliğine karşı bir taarruzdur".¹²

Son üç yüzyılda standardize ve resmi kontrol ve tahsis bölgelerinin yerel düzen üzerinde zafer kazandığını iddia edersek yanılmış olmayız. Bu zafer büyük çapta hiyerarşik organizasyonların ardarda gelmesiyle kazanıldığı ve bu organizasyonlardan sadece devletin çok çarpıcı bir örnek olması son derece mantıklıdır. Kayıp yerel düzenlerin listesi çok şaşırtıcıdır. Burada sadece bu listeyi başlatacağım ve okuyucularıma da, eğer isterlerse bu listeyi genişletmeye davet ediyorum. Ulusal standart diller yerel aksanların yerini aldı. Ticari mülkleri başkasına kiralama, ortak kullanılan alan kullanım pratiklerinin yerini aldı. Planlanmış topluluklar ve mahalleler daha eski ve planlanmamışların yerini aldı ve bü-

12 E.F. Schumacher, *Small Is Beautiful: Economics As If People Mattered* (New York: Harper, 1989), 117.

yük fabrikalar ve çiftlikler zanaatçıların ve küçük çiftlik sahiplerinin, dolayısıyla çoklu tarımın yerini aldı. Standart isim koyma ve kimlik saptama pratikleri sayısız yerel isim koyma alışkanlıklarının yerine geçti. Ulusal kanun yerel kanun ve geleneğin üzerinde tutulmaya başlandı. Yerel sulama ve enerji toplama sistemlerinin yerine daha büyük çaplı sulama ve elektrik sistemleri geldi. Kontrol ve tahsise nispeten direniş gösteren bölgeler ise hiyerarşik koordinasyona açık bölgeler haline getirildi.

PARÇA 7

YEREL'İN ESNEKLİĞİ

Büyük ölçülü ve modernist zorunlu koordinasyon projelerinin bazı amaçlar için en etkili, adil ve tatmin edici sonuçlara yol açabileceği açıktır. Uzayı keşfetmek, büyük ulaşım ağlarının planlanması, uçak üretimi ve diğer benzeri büyük çaplı girişimlerde, her şeyi tam bir kesinlikle kontrol edecek bir kaç uzmanın yönettiği çok büyük bir organizasyona ihtiyaç vardır. Salgın hastalıkları ya da hava kirliliğini kontrol altında tutabilmek için, yüzlerce üniteden standart bilgi alıp bunları kullanan, içi uzman dolu bir merkez gereklidir.

Bu projeler, söz dinlemeyen doğayla, ya da söz dinlemeyen bir insanla karşılaştıklarında sıkıntı yaşarlar, zira ikisinin de karmaşıklığını anlamaktan yoksundurlar.

18. yüzyılın sonlarında Almanya'da icat edilmiş "Bilimsel" orman mühendisliği ve bazı tür çiftçiliklerin karşı karşıya gelmesi, bunun tipik bir örneğidir. Bilimsel orman mühendisliğini icat edenler, iç ormanlardan toplanan kereste ve çıra satış kârlarını maksimize etmek istedikleri için, toprağın cinsine göre ya Norveç ya da İskoç çamı dikilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bu, hektar başına sığan ağaç sayısına ve kârın maksimizasyonuna göre hesaplanmıştır. Bunu gerçekleştirebilmek için içinde pek çok tür ağaç bulunduran ormanları kesmiş ve düzgün aralıklarla ve aynı anda tek bir tür fidan ekmişlerdir. Bunu yaparak denetlemesi kolay, istendiği zaman kesilebilecek ve bu kesimin sonunda bütün standart ağaçların (*Normalbaum*) standart bir ürün, yani kereste verecekleri bir orman amaçlamışlardır. Bir süre için -neredeyse bir asır- bu plan mükemmel işlemiştir, ama sonra bocalamıştır. Yeni gelen bitkiler, eski karışık ormanın oluşturduğu zengin toprak sayesinde bir devir başarıya ulaşmış, ama sonra topraktan aldıklarını geri veremediği için ya da herhangi bir

alternatif üretemediği için başarısız olmuştur. En kötüsü, tek-tip ağaca sahip olan bu orman Norveç ve İskoç ağaçlarına saldırmakta uzmanlaşmış haşerelerin yaşayabileceği bir ortam yaratmıştı. Her biri aynı yaşta olan ağaçlarla dolu bir orman aynı zamanda fırtınalardan ve rüzgardan zarar görmeye daha açıktı. Ormanı bir mal/mülke indirgeyip basitleştirmek isteyen bilimsel orman mühendisliği, ormanın çeşitliliğini yok etmiştir. Bu soyulmuş ormanın her alanında, çeşit eksikliği kendini gösteriyordu: böcek türlerinin, kuşların, memelilerin, yosunların, mantarların, genel olarak nebatatın kısıtlılığında. Planlamacılar yeşil bir çöl yaratmışlardı ve doğa kendi yoluyla cevap vermişti. Bir yüzyıldan biraz daha zaman sonra, bilimsel orman mühendisliğini meşhur edenlerin yerine gelen yenileri, “orman ölümü” (Waldsterben) ve “yenileme/restorasyon ormancılığı” terimlerini de aynı derecede meşhur etmişlerdir (Resim.2.1.)

Resim.2.1.

Bilimsel orman, Litvanya.

Fotoğrafın telif hakkı Alfars Pliura'ya aittir.

Hayalinin ötesinde zenginlik ve Model T'sinin başarısından güç bulan Henry Ford da fabrikada ürettiği arabalarının başarısının tropik ormanlarda kauçuk ağacı dikme girişiminde de başarılı olacağını düşününce aynı problemle karşılaştı. Yaklaşık Connecticut büyüklüğünde bir arsa ve Amazon'un

bir parçasını alan Ford, Fordlandia'yı kurmak üzere çalışmalara başladı. Eğer başarılı olsaydı, ağaçları yakın gelecekte bütün arabalarına yetecek kadar lateks sağlayabilirdi ama sonuç tam bir felaket oldu. Amazon'daki doğal yaşam alanlarında kauçuk ağaçları pek çok farklı türden birisidir ve bir yerde toplanmış halde bulunmazlar. Bu çeşitliliğe kısmen hastalıklara ve böceklere karşı kendi başlarına çok dayanıklı olmadıkları için ihtiyaçları vardır. Hollandalılar ve İngilizler tarafından Güneydoğu Asya'ya ekildiklerinde durumları o kadar kötü değildi çünkü bu düşmanları beraberlerinde götürmemişlerdi. Öte yandan Amazon'da sıra halinde dikilmiş birer ağaç olarak, her ne kadar engellenmek için çok uğraşıldıysa da, hastalıklara ve böceklere teslim oldular.

Rouge Nehri'ndeki insan yapımı otomatik toplama tesisi, zor da olsa doğaya üstün gelebildi. Brezilya'daki tropikal ormanlarda ise durum böyle olmadı. Milyonlarca dolar yatırımdan, defalarca plan ve yönetim değişikliğinden sonra, hepsinin üzerine çalışanlar bir de isyan çıkarınca Ford Brezilya macerasından vazgeçmek zorunda kaldı.

Henry Ford doğayı uzmanların en iyi kauçuk türü dedikleri ağaca uydurmaya çalıştı. Bu mantığı tam aksiyle karşılaştıralım: doğasal özellikleri aklımızda tutarak buna en iyi uyan bitki türünü seçelim. Andes'teki geleneksel patates yetiştiriciliği uygulamaları yerel tarz çiftçiliği temsil eder. Yüksek irtifada bir çiftliği olan Andes'li bir patates çiftçisi, işini 15 parsellik bir alanda yapmayı tercih edecektir ve bazılarını da dönüşümlü kullanacaktır. Her bir parsel toprak türü, yükseklik, güneşe ve rüzgarı alış açısı, nem, eğim ve ekim geçmişi açılarından farklı özelliklere sahiptir. "Standart tarla" diye bir şey yoktur. Yerel olarak yetişen pek çok ürünün içinden çiftçi, bunları farklı yerlere dikip dener. Her yeni sezon yeni bir öğrenim sürecidir ve geçen sezonun mahsulü, fiyatı ve değiştirilmiş koşullara tepkisiyle bir kıyaslama yapılır. Bu tarla-

lar mahsulü fazla, harika uyum sağlayan ve güvenilir birer deney istasyonudur ve pazar güdümlüdür. Yine çok önemli bir konu da tarlaların sadece ürün veren şeyler olmamasıdır; bitki yetiştiriciliği hakkında bilgili, strateji geliştirebilen, ekolojik bilgiye sahip ve çok büyük miktarda özgüven sahibi ve otonom çiftçiler ve topluluklar da yetiştirir.

Andes'teki bilimsel gelişme tarımının mantığıyla Henry Ford'un Amazon'a yaptığı dikimler birbirini andırır. Tamamen bununla ilgili olmasa da büyük ölçüde ne kadar kazanç sağlatacağı önemli olan "ideal" patates fikriyle başlar her şey. Daha sonra bitkiler üzerine uzman kişiler, istenilen karakteristiklere sahip bir genotip yaratırlar. Bu genotipin en iyi hangi koşullar altında yetiştiğini öğrenmek için deneysel ortamlar yaratılır. O halde buradan anlıyoruz ki bu gelişim işinin temel amacı, yeni genotipin potansiyelinin farkına varmak için çiftçinin tarlasının bütün doğasını iyileştirmektir. Bu iş için azotlu gübre, zararlı öt öldürücü, tarım ilacı, özel toprak ve bu toprağın hazırlığı, sulama ve toprağı işlerken zamanın ölçülmesi (ekmenin, sulamanın, çapalamanın ve hasadın ne kadar zaman sürdüğünü öğrenmek için) gereklidir. Her yeni "ideal" kültür bitkisi tam da beklenileceği gibi genellikle 3 ya da 4 yıl içerisinde ya hastalıklar ya da böcekler yüzünden ölür, bunun yerini yeni bir ideal patates alır ve döngü sürer. Başarılı olduğu derece tıpkı Henry Ford'un iş ortamını standardize etmesi ve Rouge Nehri'ndeki işçileri gibi tarlalar standart tarlalara, çiftçiler de standart çiftçilere dönüştürülürler. Hem seri üretim hem de tek tip yetiştiricilik var olabilmek için hem yerel işçiye hem de çeşitli, yerel toprağa boyun eğdirmelidir.

PARÇA 8

DÜZENSİZ ŞEHRİN ÇEKİCİLİĞİ

Çeşitlilik içinde ve onunla birlikte yaşayabilen tek şey bitkiler değildir. İnsan doğası da farklılık ve çeşitliliği tekbiçimliliğe tercih eder.

Bina yapmada bir devrim olan inşaat mühendisliği ve bütün Batı'da şehirlerin çehresini değiştirip şehir hayatını yeniden oluşturmaya niyetli politik hırslar, 20. yüzyılın ilk yarısının modernist şehir planlama çağı olmasına yol açtı. Bu tutku özünde bilimsel orman mühendisliği ve yetiştiricilikle görüldüğünden daha ilgilidir. Vurgu görsel düzen ve işlevin bölünmesi üzerineydi. Daha sonra tekrar üzerinde duracağım görsellik teması, ütöpik planlayıcılar "muhteşem düz çizgi"yi, dik açıları ve heykelsi düzgünlüğü tercih ederlerdi. Mekansal modele gelindiğindeyse nerdeyse bütün planlamacılar yerel aktivitenin farklı katmanlarının kesin ayrımını tercih ederlerdi: evler, ticari perakende yerleri, ofis bölgesi, eğlence, hükümet binaları ve dinle ilgili alanlar gibi. Bunun planlamacılar için neden pratik olduğu çok açık. Ne kadar müşteriye hizmet verdiği ve dükkanlarının sayısı bilinen perakende satış dükkanları bir algoritmaya indirgenebilir. Dükkanların büyüklüğü, rafların ne kadar büyük olacağı, planlanmış ulaşım ağları ve bu gibi şeylerin hepsi hesaplanabilirdi; (standart) ailenin büyüklüğüne göre evin ne kadar büyük olması gerektiği, ne kadar güneş alacağı, ne kadar su kullanılacağı, mutfağın ne kadar büyük olacağı, kaç tane priz olacağı, ne kadar oyun alanı olacağı gibi. İşlevlerin böyle keskin bir şekilde ayrımı, algoritmadaki değişkenleri azaltabildiği kadar azaltır: planlaması, inşa etmesi, bakımını yapması, düzeninin sağlanmasının daha kolay olduğunu, ve göze de daha güzel gözüktüğünü zannediyorlardı. Tek amacı olan şeyler planlamak standardizasyonu kolaylaştırıyordu, ama

öte yandan daha karmaşık ve karışık bir kasaba aynı şeylere maruz kalsaydı bu bir felaket olurdu.

Yine de bir problem vardı. İnsanlar böyle şehirlerden nefret ediyor ve mümkünse buralarda yaşamıyorlardı. Burada yaşamak zorundalarsa da umutsuzluklarını ve nefretlerini ifade edebilmek için yeni yollar buluyorlardı. Postmodern çağın tam olarak 16 Mart 1972’de öğleden sonra saat 3’te başladığı söylenir. Bu tarihte resmi olarak Pruitt-Igoe’nin St. Louis’deki ödül kazanmış kamu konutları projesi dinamitle patlatılmıştır. Orada yaşamış olanlar bu moloz yığınının bir kabuğa indirgemişlerdi. Pruitt-Igoe’nin projesi izole edilmiş, tek amaçlı ve yüksek katlı kamu konutları sitesi sürüsünün sadece bir bayraktarıydı ve orada yaşayanlara aşağılayıcı birer depo gibi geliyorlardı ve dolayısıyla yıkılmışlardı.

Bu konut projeleri, “yoksul semtlerden temizlemek” ve “şehirsel bozulma”yı önlemek adı altında inşa edilirken, daha yerel şehirleri tercih eden Jane Jacobs gibi şehir planlamacıları tarafından kapsamlı ve sonuç itibarıyla başarılı olan bir şekilde eleştiriliyordu: günlük şehir yaşamı ve şehrin nasıl gözüktüğünden öte nasıl işlediği konularında. Çoğu resmi tasarım gibi şehir planlaması da kendini bilen bir tünel görüntüsü ile karakterize ediliyordu. Yani hedefini en üst noktasına taşımak görüşüyle tek bir amaca ve dizayna yönelikti. Eğer hedef mısır yetiştirmekse, amaç bir dönümde en çok mahsulü elde etmek oluyordu; eğer Model T’leri üretmekse, harcanan iş ve para üzerinden en çok arabayı üretmekti; eğer sağlık sektörünün sağlanmasıysa, sadece tedavinin etkinliği için dizayn edilmiş bir hastane yapılmasıydı; eğer kereste üretmiyse, tek tip olarak ormanın bir makine şeklinde yeniden düzenlenmesiydi.

Jacobs, bu modernist planlamacıların kesinlikle göz ardı ettikleri üç şeyi fark etti. İlk olarak, çok büyük bir yanılığa düşüp böyle aktivitelerde sadece *tek bir olay yaşanıyor*, ve

planlamanın amacının, teslimatının etkinliğini maksimize etmek olduğunu zannediyorlardı. Algoritmaları öngörölmüş etkinliğe -evden işe gitmek ne kadar sürüyor, şehre yemek ne kadar etkin şekilde dağıtılabılır- dayanan planlamacıların aksine, insan aktivitesinde pek çok amacın yatılı olduğunu fark etti. Bebek arabasını iten anne ve babalar aynı zamanda arkadaşlarıyla konuşuyor, işlerini hallediyor, yiyecek bir şeyler alıyor veya bir kitap arıyor olabilirlerdi. Bir ofis çalışanı günün en tatmin edici kısmı olarak iş arkadaşlarıyla çıktığı öğle yemeğini ya da içtiği biraları görüyor olabilirdi. İkinci olarak fark etti ki, canlı, uyarıcı ve çeşitli bir ortamda yaşamının yanında tam olarak yukarıda sayılan sebepler insanları şehrin karmaşık ve karışık bölgelerinde yaşamaya teşvik ediyorlardı. Başarılı şehir mahalleleri -güvenli, hoş, konforlu ve ekonomik olarak iyi- yoğun nüfuslu ve karışık olma eğilimi gösteriyordu. Buralarda bütün şehrsel işlevler karman çorman bir haldeydi. Bunun da ötesinde, zaman içerisinde dinamik bir hal alıyorlardı. Resmi izni planlayarak işlevleri dondurma ve belirleme çabasına Jacobs "sosyal tahnitçilik" adını verdi.

Son olarak eğer "yaşanan", yerel şehirden bahsediyorsak, şehir planlamacılarının şehirleri görsel ve geometrik açılardan disipline edilmiş sanat eserlerine dönüştürme çabaları hem özünde sapkındıydı, hem de başarılı bir şehir mahallesi-nin aktüel ve işleyen yerel düzenine karşı bir saldırıydı.

Bu açıdan bakınca şehir planlamasının ve mimarisinin standart uygulamaları bize çok garip gelir. Planlamacı ve mimarlar, sundukları binanın ya da sitesinin genel bir resmini oluşturarak işe başlarlar. Bu görüntü fiziksel olarak çizimlerde ve tipik olarak binanın planında temsil edilir. Sanki helikopterdelermiş, ya da tanrılarmış gibi başarılı bir modele bakan parıldayan şehir yetkililerini ve mimarları gazetelerde görürüz. Yerel bir perspektiften şaşırtıcı olan nokta, kimsenin

şehre o açıdan veya yükseklikten bakmadığı ve o şekilde yaşamadığıdır. Bildiğimiz yayaların deneyimledikleri -alışveriş yapan, işlerini halleden kişiler, ya da dolaşan aşıklar- tamamen şehir planlama denkleminin dışında tutulurlar. Planlar temel olarak minyatür heykeller gibi görülürler ve birer sanat eseri gibi bunlara yaklaşılmayıp değerlerinin bilinmemesi şaşırtıcı olmamalıdır: onlar, tanrısal avantaja sahip bir noktadan, yükseklikten bakmadan görülemeyecek sanat eserleridir, yani onları sadece Süpermen görebilir.

Bu resmi düzen formları olarak modelleme ve minyatürleştirme mantığı bence tanısaldır. Gerçek dünya dağınık ve hatta tehlikelidir. Oyun, kontrol ve manipülasyon formları olarak bu minyatürleştirmenin insanlık tarihinde uzun bir geçmişi vardır. Bunu oyuncak askerlerde, model tanklarda, kamyonlarda, arabalarda, savaş gemilerinde ve uçaklarda, oyuncak bebek evlerinde, model trenlerde ve benzerinde gözlemleyebiliriz. Gerçek olan türü ulaşılmaz ya da tehlikeli, ya da hem ulaşılmaz hem tehlikeli olduğunda bu oyuncaklar bize onların temsilleriyle oynama şansını verir. Ama minyatürleştirme yetişkinler, başkanlar ve generaller için bir oyundur. Söz dinlemez ve dik kafalı bir dünyayı dönüştürme çabası boşa çıkınca, elit kısım çoğunlukla minyatürlere çekilmeye meyillidirler, bazıları daha heybetli modellere. Bu geri çekilmenin etkisi, istenen mükemmelliğe daha çok yakınlatabilecek küçük, nispeten kendi içinde ütöpik alanlar yaratmaktır. Model köyler, şehirler, askeri koloniler, şov projeleri ve gösteri çiftlikleri politikacılara, yöneticilere ve uzmanlara, içinde bilinmeyen şeylerin çok az olduğu ve çok büyük bir kesinlikle oluşturulmuş bir alan oluşturma şansı verir. Bu örneği, kontrolü azamileştirip dış dünyadaki etkisini minimuma indirerek sınırlandıran durum, bir müze, ya da bir tema parkıdır. Model çiftlikler ve kasabalar birer deney olarak oynayacak rolleri vardır. Burada üretim, dizayn ve sosyal

organizasyon hakkındaki fikirler düşük riskle test edilebilir veya nasıl işlediklerine göre oranları büyütülüp terk edilebilir. Çoğu "dizayncı" ulusal başkentlerde olduğu gibi (örneğin Washington D.C., St. Petersburg, Dodoma, Brezilya, Islamabad, Yeni Delhi, Abuja), aralarında çekişme oluşturan mimari ve politik ifade bildirirler. Başkent in ortasında görsel estetik üzerinde bu kadar durulması yerleşim birimlerinin ve yoksul bölgelerin karşıtlığı gibi yarı aydınlık yarı karanlık bir bölge oluşturur. Bu yoksul bölgelerdeki insanlar yerleri temizlerler, yemek pişirirler ve dekore edilmiş, planlı merkezlerde çalışan elitlerin çocuklarına bakarlar. Bu anlamda merkezdeki düzen aldattıcıdır, zira bu dış dünyadaki cevaplanmamış ve uygun olmayan uygulamalar tarafından devam ettirilir.

PARÇA 9

TERTİPİN ARKASINDAKİ KAOS

Büyük bir devleti yönetmek
küçük bir balığı pişirmeye benzer.

Tao Te Ching

Bir sosyal ya da ekonomik düzen ne kadar planlı, düzenli ve resmi ise resmi planların tanımadığı gayrı-resmi süreçlere o kadar bağımlıdır ve resmi düzenin kendi başına yaratacağı ve devamlılığını sağlayamadığı bu süreçler olmadan yaşamını sürdüremez. Bir dili öğrenmek benzetmesi burada bize yol gösterir. Çocuklar gramer kurallarını öğrenip bu kuralları kullanarak doğru bir cümle kurmayı öğrenmezler. Aynı yürümeyi öğrendikleri gibi konuşmayı öğrenirler: taklit, deneme-yanılma, hata yapma ve sürekli tekrar ile. Gramer kuralları düzgün konuşmada gözlemlenebilen düzenliliklerdir, düzgün konuşmanın sebebi değil.

İşçiler, işlerin aslında nasıl yürüdüğünü açıklamak için kuralların yetersizliğinden yararlanmışlar ve bunu kendi avantajları doğrultusunda kullanmışlardır. Paris'teki taksi şoförleri, yeni kurallar ya da düzenlemeler yüzünden bölgesel yönetime sinirlendiklerinde *grève du zèle* olarak bilinen yönetime başvurmuşlardır. Hepsi aralarında anlaşarak *bütün* trafik kurallarına ve işaretlerine uyarlar ve doğal olarak Paris trafiği içinden çıkılmaz bir hale gelir. Paris'teki trafik akıcılığının sadece belli başlı bazı kuralları görmezden gelinerek sağlanacağını bildikleri için, kurallara uyararak bütün trafiği altüst edebilirler. Bu prosedürün İngilizce dilindeki karşılığı "work-to-rule"¹³ grevi olarak bilinir. Caterpillar şirketine karşı yapılan bu grevde, işçiler mühendisler tarafından konulmuş etkisiz prosedürleri izlemeye başlamışlardır. Bunun

13 Buna iş yavaşlatma eylemi olarak alabiliriz. (Ç.N)

şirketin değerli zamanından ve kalitesinden çaldığını biliyorlardı, bu yüzden kendi geliştirdikleri daha hızlı ve iyi işleyen yöntemleri bırakmışlardı. Herhangi bir ofis, inşa sahası ya da fabrikadaki asıl iş süreci kurallar tarafından doğru bir şekilde açıklanamaz, hem de ne kadar ayrıntılı olursa olsun; iş sadece resmi olmayan anlayış ve doğaçlama sayesinde yapılabilir, yani kurallar dahilinde değil.

Berlin Duvarı 1989'da yıkılmadan önce Sosyalist Blok'un planlanmış ekonomileri, işin nasıl sadece resmi olmayan ayarlamalarla devam ettirilebildiğinin çok güzel bir örneğidir. Tipik bir Doğu Almanya fabrikasında gözden çıkarılamayacak iki çalışan da resmi organizasyon çizelgesinde bulunmayan kişilerdi. Bunlardan bir tanesi "elinden her iş gelen", makinelerin çalışması için gereken kısa dönem geçici çözümler üretmede, üretim hatalarını düzeltmede ve yedek parça bulma konusunda usta olan birisiydi. Diğeri ise fabrika fonlarını dayanıklı ve arzulanın ürünler (örneğin sabun tozu, kaliteli kağıt, iyi şarap, iplik, ilaç, güzel kıyafetler) satın almak için kullanırdı. Ve ne zaman fabrikada bir makineye, yedek parçaya ya da hammaddeye ihtiyaç olsa ve kendi planlarıyla bunlara erişemese, bu çalışanlar bir kamyonun arkasına ihtiyaç olan her şeyi atıp fabrikada bunlarla takas edebilecek şeyler ararlardı. Bu resmi olmayan anlaşmalar olmasaydı, resmi üretim biterdi.

Bir mimarın yaptığı yeni bir gelişim alanının modeline bakan şehir yetkilisi gibi, görsel düzeni işleyişle, görsel karmaşıklığı da düzensizlikle bir tutma hatasına düşeriz. Bence bu doğal ve çok büyük bir hatadır ve moderniteyle güçlü bağlar içerir. Ne kadar bağlı oldukları bir anlık düşünce sonucu kavranacaktır. Düzenli aralıklarla duran sıralarda otururken aynı üniformayı giyen öğrencilerin olduğu bir sınıfta mı yoksa serbest kıyafet giyilen, yerde ya da bir masanın etrafında oturlan bir sınıfta mı daha çok mu öğrenme gerçekleşir?

Modern şehir planlamasının büyük eleştirmeni Jane Jacobs, çoğu şehir planlamacısının estetiğinin varsaydığı gibi, başarılı bir karışık mahallenin içsel karmaşıklığının kaos ve düzensizliği temsil etmediğini iddia eder. Planlanmamış olsa da bu ayrıntılı ve esnek bir düzen formunu temsil eder. Sonbaharda yapraklar dökülürken, bir tavşanın iç organlarında, bir jetin motorunda, büyük bir gazete müdürünün masasındaki görünen düzensizlik aslında bir düzensizlik değil, daha ziyade içsel bir işlevsel düzendir. Mantığı ve amacı anlaşıldığı zaman daha farklı görünür ve işlevinin düzenini yansıtır.

Tarla bitkilerinin ve bahçelerin dizaynını ele alalım. Modern “bilimsel” tarım, büyük, tek ürün ekilen, çoğunlukla azami tekbiçimlilik elde etmek için melez ya da klon tercih eden, düzgün sıralar halinde ekilmiş, sürmesi ve biçmesi kolay sermaye-yoğun tarlaları diğerlerinden üstün tutmuştur. Gübreleri, sulamayı, böcek ve tarım ilaçlarını kullanmak tarla koşullarını tek bir kültür bitkisine uygun ve tekbiçimli hale getirmeye çalışır. Bu, başka yerlere de taşınabilen ve benim “proleter” üretim olarak gördüğüm, zor koşullara dayanabilen buğday, mısır, pamuk ve soya fasulyesi üretimiyle de uyumlu olan çiftçiliğin genel bir modülüdür. Bu tür tarımın yerel toprakların, yerel tabiatın, yerel emeğin, yerel havanın ve yerel uygulamaların üzerine çıkma çabası onu yerel tarımın antitezi haline getirir. Batı’daki bitki bahçesi bunun hepsi olmasa da bazı özelliklerine sahiptir. Pek çok türü içinde barındırsalar da, genellikle bir sıraya tek tip ürün dikilmiş ve bir gösteride denetlenen askeri bir bölüğü akla getirirler. Geometrik düzen genellikle bir onur meselesidir. Burada da dışarıdan ve yukarıdan bakış düzenlemesine vurgu vardır.

Bunu örneğin İngiliz tarım temsilcilerinin 19. yüzyılda keşfettikleri tropikal Batı Afrika topraklarındaki yöresel tarla ürünleriyle karşılaştıralım. Şoke olmuşlardı. Görsel olarak tarla tam bir karışıklık içindeydi: tarlaya aynı anda doldurul-

muş iki, üç, hatta bazen dört tür ekin vardı ve başka ekinler nöbetleşe, dağınık sopa setleri halinde ekilmişlerdi. Rastgele tepecikler oluşturulmuştu. Batılı biri için bu tarla tam bir karmaşa içinde olduğu için; kanaat çiftçilerin ihmalkar ve umursamaz oldukları yönündeydi. Gelişim temsilcileri onlara doğru düzgün, "modern" tarla ekme yöntemlerini öğretmeye başladılar. Bir Batılının bilimsel olarak Batı Afrika koşullarında iki ekim türünün farklarını araştırmayı akıl etmesine kadar yaklaşık 30 sene geçti. Ortaya çıktı ki o "karışıklık", yerel şartlarla uyum içinde olan bir tür tarım sistemiydi. Nöbetleşe ve aynı anda farklı mahsul toplama, erozyonu önlemeye ve düşen yağmurn tutmak için önemliydi; bir bitki diğerini besliyor ya da onu güneşten koruyordu; setler dere erozyonunu engelliyordu; bitkiler böceklerin ve hastalıkların verdiği zarar en aza indirmek için farklı yerlere dağıtılmışlardı.

Metodlar etkili olmakla kalmıyor, aynı zamanda Batılarınkiyle karşılaştırıldıklarında çok daha fazla mahsul veriyorlardı. Gelişim temsilcileri görsel düzeni çalışan düzenle ve görsel düzensizliği de verimsizlikle karıştırmışlardı. Barıllar ekin yetiştiriciliğinde geometrik sisteme körü körüne bağlılardı, öte yandan Batı Afrikalılar geometriyi önemsemeden çok başarılı bir tarım sistemi kurmuşlardı.

Orta Amerika'da mısırın tarihiyle ilgilenen bir botanist olan Edgar Anderson, Guatemala'da görsel düzensizliğin nasıl çalışan bir düzen için hayati önem taşıdığını gözlemlediği bir tarlaya rastladı. Her gün mısır tarlalarına giderken gördüğü bu tarlayı ilk başta fazla büyümüş bir bitki atık yığını zannetti. Ancak içinde birinin çalıştığını görünce burasının sadece bir bahçe olmayıp, bir Batılı perspektivinden görsel düzensizlik olarak algılanacak durumuna rağmen, ya da *daha ziyade bunun sayesinde*, burasının mükemmelce işleyen bir bahçe olduğunu anladı. Bahçenin arkasındaki mantığı onun sözlerinden alıntı yaparak ve çizdiği diyagramları göstererek en iyi şekilde anlatabilirim (resim.2.2.).

Resim 2.2.

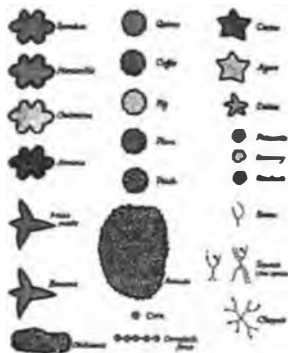
Guatemala'daki Yerel Bahçe'nin Edgar Anderson tarafından yapılmış çizimleri.

(a) *Üst taraf* meyve bahçesi.

(b) *Sağ tarafta* bahçedeki bitkileri ve kategorilerini bildiren detaylı diyagram var.

Bu resim Anderson'ın Plants, Man, and Life isimli

*University of California Press tarafından basılmış kitabından alınmıştır;
burada University of California Press tarafından alınan izinle kullanılmıştır.*

İlk bakışta çok düzensiz görünüyor; bahçenin planını çıkarmaya başlar başlamaz fark ettik ki neredeyse tutarlı çapraz sıralar halinde ekilmişti. Yerli ve Avrupa'dan gelmiş pek çok tür meyve ağacı vardı: annonalar, cheromayalar, avokadolar,

şeftaliler, ayvalar, erikler, incirler, ve kahve çalıları. Meyvesi için yetiştirilen dev kaktüsler vardı. Büyük kuşdili bitkileri, bir sedefotu, bir kaç poinsettia ve birazcık sarmış bir çay gülü vardı. Bir sıra boyunca, meyvesi yeşil ve büyük elmalara benzeyen ve muhafaza etmesi kolay olan büyük evcilleştirilmiş akdiken ekilmişti. İki çeşit mısır vardı, biri uzun süredir ekiliydi ve şimdi sezonu gelen çalı fasulyelerine tırmanmak için bile kullanılabilirdi. Diğeri çok daha kısaydı ve püskülleri vardı. Geniş yaprakları olan ve yerel olarak ambalaj kağıdı olarak ve sıcak tamalenin¹⁴ yerel bir türü yapılırken mısır kabuğu yerine kullanılabilen muzun bir kaç örneği vardı. Bunların hepsinin üzerini farklı sukabaklarının bol sarmaşıkları sarmıştı. Chayote olgunlaşınca bir kaç pound ağırlığında besleyici bir köke sahip olurdu. Bir gün bir Chayote köküyle birlikte topraktan çıkartıldığında, yerde küçük bir küvet büyüklüğünde bir boşluk oluşmuştu; buraya evin çöpleri atılmıştı. Bahçenin bir köşesinde teneke kutulardan yapılmış bir arı kovanı vardı. Bizim Amerikalı ve Avrupalı terminolojimizde burası bir bitki bahçesi, meyve bahçesi, ilaç yapılabilecek bitkiler olan bir bahçe, çöp yığını, gübre yığını ve arılık isimlerinin hepsine layıktır. Dik bir yamacın eşiğinde olsa da burada erozyon tehlikesi yoktur; toprağın üzeri neredeyse tamamen bitki kaplıdır ve görünen o ki bütün sene bu haldedir. Nem kuru sezonda tutulur ve aynı tür bitkiler müdahale sonucu birbirlerinden izole edilir ki böcekler ve hastalıklar birbirlerine sıçramasın. Verimlilik muhafaza edilir; evdeki atıkların yanında, yararları biten olgun bitkiler sıraların arasına dikilir.

Avrupalılar ve Avrupalı Amerikalılar tarafından sıkça söylendiğine göre bir yerliye zaman hiçbir şey ifade etmez. Bu bahçe bana bir yerlinin, yüzeysel bakmanın ötesine geçtiğimizde nasıl zamanı bizden daha etkili kullanabileceğini gösteren bir örnek oldu. Bahçe sürekli bir şeyler üretiyordu

14 Tamale: Mısır unu ile kıyma ve kırmızıbiberle yapılan Meksika yemeği. (Ç.N)

ama sarf edilen efor çok azdı: bir kaç ot kabakları, mısırı ve fasulyeleri rahatsız ediyor diye kopartıldı ve bu sırada çalı fasulyesi toplandı. Bir kaç hafta sonra da yerlerine yeni bir şeyler ekildi.¹⁵

15 Edgar Anderson, Plants, Man, and Life (Boston: Little, Brown, 1952) 140-41.

PARÇA 10

ANARŞİST'İN BAŞ DÜŞMANI

Son iki yüzyıldır süregelen yerel uygulamaların hızlı yok edilişine tanık olunca, elimde olmadan canlı türlerinin soyunun daha hızlı tükenmesi aklıma geliyor. Sebepleri de benzerlik taşıyor: yaşam alanının kalmaması. Çoğu yerel uygulama kesin olarak yok oldu, ve diğerleri de yaşam mücadelesi veriyor.

Yok oluşlarının arkasındaki temel sebep anarşistlerin baş düşmanı olan devlettir, ve spesifik olmak gerekirse modern ulus-devlet. Modern ve şimdi hegemonik yapı almış ulus devletin politik modülünün yükselişi pek çok yerel politik formu önce yerinden etmiş daha sonra da parçalamıştır: devletsiz gruplar, kabileler, özgür şehirler, kasabaların serbest konfederasyonları, dış dünyayla ilgilenmeyen topluluklar ve imparatorluklar. Yerlerinde tek bir yerel duruyor: 18. yüzyılda kodlanmış ve evrensel gibi kendini gösteren Kuzey Atlantik ulus devleti. Eğer bir kaç yüzyıl geri gidersek ve gözlerimizi merakla açarsak, insanın dünyanın neresine giderse gitsin neredeyse aynı kurumsal düzeni bulması kesinlikle hayret vericidir: ulusal bir bayrak, ulusal bir marş, devlet tiyatroları, devlet orkestraları, devlet başkanları, parlamento (gerçek ya da uydurma), merkez bankası, benzer şekilde organize edilmiş bakanlıklar, bir güvenlik düzeneği vs. Sömürgeci imparatorluklar ve "modernist" özenme modülü yaymada önemli bir rol oynadılar ama süren gücü, böyle kurumların var olan uluslararası sistemlere politik bir ünite entegre etmesine dayanır. 1989'a kadar özenmenin iki kutbu vardı. Sosyalist blokta Çekoslovakya'dan Küba'ya, Vietnam'a, Laos'a ya da Mongolistan'a kadar gidilse aşağı yukarı aynı merkezi planlama düzeneği, ortak tarlaları ve beş-yıl planlarını bulunabilirdi. O zamandan beri, bir kaç istisna haricinde, tek bir

standart üstün geldi.

Bir kez yerleşti mi, modern (ulus) devlet, nüfusu insanların farklı, yerel uygulamalarıyla homojen hale getirmeye çalıştı. Neredeyse her yerde devlet bir ulus oluşturmayı denedi: Fransa Fransızları yaratmaya, İtalya İtalyanları yaratmak için işe girişti.

Bunun için çok büyük ölçekli bir homojenleştirme projesi gerekliydi. Pek çok dil ve lehçe, eğitim ve öğretim üzerinden standart bir ulusal dile dönüştürüldü, zira karşılıklı olarak anlaşılamiyorlardı - dönüştürülen dil genellikle baskın olan bölgenin aksanıydı. Bu dillerin yok oluşuna sebebiyet verdi; yerel sözlü ve yazılı edebiyat yok oldu; keza müzik; efsaneler ve hikayeler; koskoca anlam dünyaları. Yerel kanun ve geleneksel pratik çeşitliliği yerine her yerde en azından temelde aynı olan ulusal bir hukuk sistemi geldi. Toprağı kullanma şeklinin çeşitliliğinin yerine vergi toplamayı daha etkili bir hale getirmek için bölgelere isim koyma, kayıt ve transfer ettirme sistemleri geldi. Pek çok yerel eğitimbilim -çıraklık, seyahat eden "ustalar" tarafından öğrenme, iyileştirme, dinsel öğretiler, resmi olmayan dersler- yerine, Fransız bir eğitim bakanının, saat tam 10:20'de Fransa'daki bütün öğrencilerin Çiçero'nun hangi pasajını okuduğunu bilip bununla övünebileceği ulusal bir eğitim sistemi geldi. Bu tekbiçimliliğin ütöpik resmi nadiren başarıldı, ama başardıkları bir şey kesindi: yerel şeylerin yok edilmesi.

Ulus-devletin ötesinde standardizasyon güçleri bugün uluslararası organizasyonlar tarafından temsil edilirler. Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü, UNESCO ve hatta UNICEF ve Dünya Mahkemesi gibi kurumların amacı örnek oluşturan ("en iyi uygulama") standartları yaymaktır. Bunlar da Kuzey Atlantik uluslarından çıkıp bütün dünyaya yayılmıştır. Bunların finansal güçleri o kadar fazladır ki önerilerine uymamak yardım ve borç alımında ciddi handikaplar yaratır.

Kurumsal hizalanma süreci şimdi "ahenkli olma" edebi kelimayla geçer. Global şirketler de bu standardizasyon projesinde etkilidirler. Onlar da tanıdık ve homojen bir kozmopolit bir düzende gelişirler ve bu düzende yasal düzen, reklam düzenlemeleri, para tedavülü ve benzerleri tekbiçimlidir. Aynı zamanda ürün, servis ve reklam satışları üzerinden sürekli tüketici üretmeye çalışırlar ve ihtiyaçları olan onların ihtiyaçları ve sevdikleri şeylerin ne olduğunu bilmektir.

Yok olmuş her yerel uygulamanın yasını tutmak mantıksızdır. Bize Fransız Devrimi'nden miras kalmış standart model bir Fransız vatandaşı, Fransa taşra iken orada var olan yerel ataerkil esaretin yerini almışsa, bu kesinlikle kazançlı bir değişimdir. Kibrit ve bulaşık makinesi gibi teknik gelişim çakmaktaşı ve kavın ve çamaşır tahtasının yerini alınca bu bizim için daha az angarya anlamına geldi. Bütün evrensellerin yerine bütün yerellerin tercihi her zaman akıllıca değildir.

Homojenleşmenin güçlü etmenleri bu şekilde ayırım yapmazlar. Neredeyse bütün yerelleri evrensel geçen her şeyle değiştirmeye kalktılar ama tekrar hatırlayalım ki çoğu durumda bu, evrensel taklidi yapan yerel bir Kuzey Atlantik travestisidir. Sonuç kültürel, politik ve ekonomik çeşitlilikte bir azalma, dil, kültür, mülk sistemleri, politik formlar ve hepsinin ötesinde onların sürmesini sağlayan hassasiyet biçimlerinde ve yaşam dünyalarında büyük bir homojenleşmedir. Kuzey Atlantik'ten gelen bir işadaminin uçakla dünyanın herhangi bir yerine gidip orada tanıdık bir kurumsal düzen-kanunlar, bakanlıklar, trafik sistemleri, mülk formları- bulma fikri yakın gelecekte gerçekleşebilir ve bu endişe vericidir. Neden olmasın ki? Formlar esasen onundur. İleride sadece mutfak, müzik, danslar ve yerel kıyafetler egzotik ve halkın olarak anılacak... öte yandan bir mal olarak ticari değere de sahip olacaklar.

- OÇ - İNSAN ÜRETİMİ

Ulu Yol düzdür
Ama insanlar dolaylı yolları severler.
Tao Te Ching

PARÇA 11 OYUN VE ALENİYET

Kopenhag'daki umut vaat edici olmayan 1943 yılında Emdrup'ta, Danimarkalı işçilerin ev kooperatifinin mimarının aklına bir oyun alanı fikri geldi. Pek çok klasik oyun planı tasarlamış deneyimli bir mimar olarak fark etti ki çocuklar salıncaklar, tahterevalliler, atlıkarıncalar ve kaydırakların sınırlı imkanlarından çocuklar sıkılmıştı ve sokaklara çıkıp heyecan arıyorlardı. Apartmanlara ya da boş binalara girip orada buldukları eşyalarla o anda buldukları oyunları oynuyorlardı. Bunun üzerine mimar temiz kum, çakıl, kereste, kürek, çivi ve iş aletleri bulunan bir inşaat alanı şeklinde bir oyun alanı dizayn edip bunu çocuklara bırakmayı planladı. Gün geçtikçe bu yeni oyun alanındaki kalabalık çoğalsa da, oradaki eşyalarla yapılabilecek şeyler o kadar çoktu ki klasik bir oyun alanından çok daha az bağırış çağırış vardı.

Emdrup'taki "Macera Parkı"nın kaçak başarısı, başka yerlerde taklit edilmesine yol açtı: Stockholm'de "Özgür Kasaba", Minneapolis'te "Arkabahçe", İsviçre'de "Robinson Crusoe" olarak ve Danimarka'nın başka yerlerinde de "inşaat oyun alanı" adı altında. Buralarda çocuklara kendi heykellerini ve bahçelerini yapmaları için eşyalar verilmeye başlandı (resim.3.1.).

“Arkabahçe” kurulduktan kısa bir süre sonra problem yaşamaya başladı. Çoğu kereste ve iş aleti, en hızlı kulübeyi kim inşa edecek yarışmasında toplandı ve saklandı. Tartışmalar ve eşyaların çalınması ve yağmalanması başladı. Oyunalanını böyle bir felç vurunca, yönetimin yetişkin park çalışanlarına verilmesi gündeme geldi. Bir kaç gün sonra materyallerin nerede istiflendiğini bilen çoğu genç, materyalleri geri alabilmek için bir “yangından mal kaçırma” organizasyonuna girdiler ve aletleri ve keresteleri paylaşmak için bir sistem kurdular. İhtiyaç duydukları materyalleri güvenli hale getirerek bir problemi çözmüş, ve bunu yaparken aynı zamanda yeni bir topluluk yaratmış oldular. Ek olarak söylemeliyiz ki bu çok başarı yakalamış oyunalanı çoğu çocuğun yaratıcı dürtülerini tatmin etmiş, ama bunu yaparken böyle yerlerden beklendiği gibi görsel düzene ve dekora önem vermemiştir. Ve dolayısıyla şekli her gün değişiyordu: tamamen yıkılıyor ve sürekli yeniden yapılıyordu. Colin Ward’un yazdığına göre macera alanı, anarşinin kısa bir hikayesi, minyatür bir özgür toplum gibidir ve aynı heyecanı, sürekli değişen uyumu, aynı çeşitliliği ve doğallığı, aynı zorlama olmayan işbirliği artışını ve hareketsiz biçimde yatan kişisel özellikler ve toplum anlayışından kurtulmayı içerir.

Resim.3.1.

Danimarka Emdrup’taki oyun alanı inşası.

Fotoğrafın telif hakkı Tim R. Gill’e aittir.

Bangkok'ta bir sivil toplum kuruluşunun gecekondulu mahallesi inşası projesini ziyaret etmiştim. Onlar da aynı içgörüye sahiplerdi ve bunu sadece yoksullar için ev yaparken değil, etrafında politik bir hareket oluştururken de kullanıyorlardı. Bu STK işe belediyeyi onlara yoksul bir bölgeden minik bir yer vermesi için ikna ederek başladı. Organizatörler sadece 5-6 ailenin bir araya gelip bir yerleşim kurmaya gönüllü olduklarını gördü. Orada oturacak insanlar materyalleri seçti, tasarımı yaptı, binaları dizayn ettiler ve aralarında iş bölümü yaptılar. Her aile diğerleriyle eşit miktarda ter dökenecekti ve bu süreç üç yıl sürecekti (boş zamanlarda yapılarak). Bittiğinde hangi aile hangi bölümde oturacağını bilmiyordu; bu yüzden hiç bir aile kalite ve özenden feragat etmedi. Aynı zamanda plana küçük bir ortak alan da dahil ettiler. Binanın iskeleti bittiğinde, iş ve koordinasyon yapısı (tabi ki zaman zaman gerginlikler olsa da) kurulmuştu. Şimdi aileler, kendi elleriyle yaptıkları ve koruyacakları bir mülke sahiptiler ve bu süreçte beraber başarılı bir şekilde çalışmayı öğrenmişlerdi. Onlar ve onlar gibi olan gruplar başarılı bir gecekondulu hareketinin kurumsal ağı haline geldiler.

Emdrup oyun alanının geçmişe bakınca çok net olan cazibesi belki de orada oynayan çocukların hedeflere, yaratıcılığa ve şevklerine açık olmasından kaynaklandı. Kasten tamamlanmamış ve açık bir haldeydi. Kullanıcılarının değişen ve tahmin edilemez dizaynları tarafından tamamlanacaktı. Buradan oyun alanını inşa edenlerin çocukların aklında ne olduğunu, ne icat edeceklerini, nasıl çalışacaklarını ve umut ve hayallerinin nasıl gelişeceğini bilme konusunda çok dürüst davrandıklarını söylememiz gerekir. Çocukların bir şeyler inşa etmek istedikleri ve bunu yapmak için hammaddeye ihtiyaçları olduğu önermesi dışında oyun alanı tamamen açık ve otonomdu, ki bunlar da tamamen çocukların nelerle ilgilendiğinin gözlemlenmesinden sonra sunulmuş önermeler-

dir.

Neredeyse bütün insan kurumları bu kıstaslarla değerlendirilebilir. Bu alan orayı kullananların hedeflerine ve taleplerine ne kadar açık? Bir salıncak ve tahterevalliyle yapılacak şeyler çok sınırlıdır ve yapılabilecek şeylerin hepsini çocuklar yapmıştır! Açık bir inşaat alanı ise buna kıyasla gerçek bir imkan açık büfesidir. Standart şekilde düzenlenmiş, ranzalar olan, masaların yere sabitlenmiş olduğu ve aynı renge boyanmış yurt odaları, öğrencilerin hayal gücü ve dizayn etkisine direnen kapalı yapılardır. Bunlara kıyasla hareketli bölmeleeri, farklı ve rengarenk mobilyaları ve çeşitli amaçlarla kullanılabilir boş alanı olan odalar veya daireler, kullanıcılarına esin vermeye daha açıktır. Bazı durumlarda evleri kullanıcıların seçimlerine uygun şekilde dizayn etmek de mümkündür. Büyük bir üniversitenin büyük ve açık bahçesinde kasten bir süreliğine yürüme yolu yapılmamıştır. Zaman geçtikçe orada yürüyen binlerce yaya kendileri bir iz oluşturmuştur. Daha sonra bu izlerin üzerine, gerekli olanın bu varsayıldığı için, kaldırım döşenmiştir. Bu prosedür Chuang Tzu'nun şu vecizesinin başka bir vukusudur, "Yolu yürüyerek biz yaratırız."

Açıklık testi, bir aktivite ya da kurumun -formu, hedefleri ve kuralları- insanların karşılıklı arzularının peşinde koştukları ve içinde yaşadıkları şekilde düzenlenebilme derecesidir.

Savaş anıtları örneği burada yararlı olabilir. Washington D.C.'deki Vietnam Anıtı kesinlikle şimdiye kadar yapılmış en başarılı anıtlardan biridir, eğer ki değerlendirirken sayısal ve yoğunluk olarak yapılan ziyaretleri göz önünde bulundurursak. Maya Lin tarafından dizayn edilmiş olan anıt, üzerinde savaşta ölenlerin isimlerinin olduğu siyah, uzun ve alçak bir duvardan oluşur. İsimler özellikle alfabetik sıraya ya da askeri rütbeye göre değil, kronolojik bir sıraya göre dizilmişlerdir, öldükleri sıraya göre -böylece aynı çarpışmada ya da aynı gün ölenler bir arada durur. Savaş hakkında daha güçlü

bir iddia ne edebiyatta ne heykelde yoktur -bu sessizlik şaşırtıcı da değildir zira savaşın politik ayrılığa yol açmış sonuçları hala günümüze yansır. Dikkati en çok cezbeden şey ise orayı ziyaret edenler için bu anıtın nasıl işlediğidir, özellikle bir yoldaşını ya da sevdiği birini onurlandırmak için gelenler açısından. Önce aradıkları ismi bulmalılar; sonra tipik olarak parmaklarını ismin kazındığı yere sürerler ve kendi hatıralarını bırakırlar -şiirden topuklu ayakkabıya, şampanya bardağından royal flush eline kadar. Bu hediyeler zamanla o kadar fazlalaştılar ki bunlara ev sahipliği yapacak bir müze kuruldu. Savaş hakkındaki düşünceleri ne olursa olsun insanların duvarın önünde beraber fotoğrafını görmek ve savaşta ölen sevdiklerinin isimlerine dokunmak, herkesi duygusallığa itmiştir.

Anıtın sembolik gücünün bence büyük bir parçası, onun ölüyü açıklıkla onurlandırabilme kapasitesine sahip olmasıdır. Bu bütün ziyaretçilere, kendi anlamlarını, tarihlerini ve anılarını vurgulama şansı verir. Denebilir ki anıt kendi anlamını tamamlamak için iştirake ihtiyaç duyar. Bu her ne kadar Rorschach testiyle karşılaştırılmaz olsa da, yine de anıt anlamını kendi başına değil, ziyaretçilerin getirdikleriyle kazanır. (Tamamen kozmopolit bir savaş anıtı tabi ki hem Vietnamlı hem Amerikalı ölüleri öldükleri sırayla içinde bulundururdu. Böyle bir anıt, şimdikinden çok daha büyük olurdu.)

Vietnam Anıtı'nı çok farklı bir Amerikan savaş anıtıyla kıyaslayabiliriz: İkinci Dünya Savaşı sırasında Iwo Jama'da Suribachi dağının tepesine Amerikan bayrağı yükseltilmesini betimleyen heykeliyle. Kendi çapında dokunaklı olan bu heykel açıkça kahramanca, çok bedel ödenerek kazanılmış bir zafere aittir. Bayrakla temsil edilen vatanseverliği, fetih teması, büyük orantısı ve zaferde birlik mesajı, heykele bakanın kendisinden bir şey katmasına izin vermez. Amerika Birleşik Devletleri'nin güya tamamen bu savaşı destekledi-

ğini düşünürsek, Iwo Jima heykelinin böyle anıtsal ve aleni olmasına şaşkırmamalıyız. Tam olarak “konserve” sayılmasa da, Iwo Jima çoğu savaş anıtı gibi sembolik açıdan kendi kendine yeterlidir. Ziyaretçiler huşu içinde durup fotoğraflar ve heykeller sayesinde Pasifik’teki savaşın bir görüntüsü haline gelmiş şeye bakarlar, ama mesajı tamamlamaktan öte alırlar (resim.3.3).

Resim.3.2.

Vietnam Anıtı,

Washington D.C. Fotoğrafın telif hakkı Lee Bennett Jr'a aittir.

www.ATPM.com

Daha önceden bahsettiğim oyun örneği savaş ve ölümle kıyaslanınca gereksiz gibi gözükebilir. Sonuç olarak oyunun, oyunun kendisinin zevki ve keyfi dışında bir amacı yoktur. İnsanlar onu yaptıkları diğer şeylerle karşılaştırıp daha çok zevk aldığını söylüyorsa ancak o zaman bir oyun için başarılı, hatta etkili denebilir. Yine de oyunlar çok öğreticidir çünkü açık ve yapısız oyun tarzı geniş açıdan bakıldığında gerçekten ciddi bir meseledir.

Bütün memeliler, ama özellikle *Homo Sapiens*, görünürde amaçsız olan oyunla çok vakit geçirirler. Başka etkenlerin de olduğu doğrudur ama özellikle oyunun, hatta ite kaka oynanan bir oyunun bile, görünen kaosu sayesinde fiziksel koordinasyon ve kapasitelerini, duygusal düzenlemelerini, sos-

Resim.3.3.

Iwo Jima Anıtı,

Washington D.C. Fotoğraf

Dennis@visitingDC.com'dan alınmıştır.

yalleşme kapasitelerini, uyumluluklarını, aidiyet hislerini ve sosyal işaretleri, güveni ve deneyimlemeyi geliştirirler. Hepsinin ötesinde oyunun önemi memelilerin ve özellikle *Homo sapiens sapiens*'in repertuarından oyun çıkartılınca belli olur. Oyun oynamazsa hiç bir memeli başarılı bir yetişkin olamaz. İnsanlar arasında oyun oynamasına izin verilmemiş olanlar, anti sosyal davranışlara, depresyona ve ciddi güvensizliğe daha yatkındır. Ulusal Oyun Araştırma Enstitüsü kurucusu Stuart Brown, oyunun öneminin farkına anti sosyal insanların ortak noktasının oyun yoksunu bir geçmiş olduğunu fark edince vardı. Oyunun, görünürde amaçsız olan başka iki büyük insan aktivitesiyle birlikte, yani uyku ve hayal kurma, hem sosyal hem de fiziksel olarak temel olduğu ortaya çıktı.

PARÇA 12

CEHALET, SENİ SALAK!

BELİRSİZLİK VE UYUMLULUK

Verim kavramı, oyunu karakterize eden aleniyetle zıtlık halindeymiş gibi durur. Bir aktivitenin hedefi tanımlandığında -araba, plastik bardak, kontrplak paneli, ya da ampul üretmek gibi- bunu yapmanın tek bir etkili yolu varmış gibi görünür, en azından mevcut şartlar içerisinde. Bir kurumun ya da fabrikanın faaliyet ortamı tekrarcı, stabil ve tahmin edilebilirse bazı belirli rutinler özellikle etkili ve dolayısıyla kapalı olur.

“Verimli”ye bu açıdan yaklaştığımızda, en az iki bakımdan yetersiz olduğunu görürüz.

İlk olarak çoğu ekonomilerde ve insan ilişkilerinde genellikle bu tür statik durumlar her zaman değil istisnai şekilde olur ve şartlar kayda değer biçimde değiştiğinde bu rutinlerin uyumsuz olduğunu görürüz. Bir işçi ne kadar becerikli ve yeni beceriler edinebilecek durumdaysa, öngörülemeyen faaliyet ortamlarına uyum sağlama şansı o kadar yüksektir, ve aynısı kurumlar ve içinde çalışanlar arasındaki ilişkide de geçerlidir. Uyumluluk ve açık görüşlülük, tekinsiz bir ortamda kişisel ve kurumsal bir sigorta poliçesi görevini görür. Daha büyük bir tabloda bu, *Homo erectus*’un diğer primatlarla olan yarışındaki en önemli avantajıydı: değişken bir ortama uyum sağlamak ve sonunda o ortamı etkilemek.

Uyumluluk ve açık görüşlülüğün önemini ben, okulumun sağlık gazetesinde beslenme üzerine kısa bir makale okurken keşfettim. Son on beş yıl içerisinde bilimsel araştırmanın, şimdi sağlıklı bir bünye için vazgeçilmez olarak değerlendirilen şeyler bulduğundan bahsediyordu. Buraya kadar her şey iyi, hoş. Sonra, benim orijinal gözlem adını verdiğim bir parça vardı (kendi sözcüklerimle özetliyorum):

“Sonraki on beş yılda da şu anda farkında olmadığımız yeni beslenme şekilleri bulmayı bekliyoruz. Bunun ışığında size verebileceğimiz en iyi öneri yiyebildiğiniz kadar farklı türde şeyler tüketin, ki daha bulmadığımız bu beslenme tarzının içindeki bazı şeyleri yemiş olma ihtimaliniz artsın.” Burada nasihat gelecek hakkındaki bilgisizlik esasına dayanıyordu.

Statik bir verim kavramındaki ikinci büyük eksiklik, insan emeğini içeren herhangi bir sürecin verimliliğinin, o işçilerin müsamaha ettikleri kadar süreceğini tamamen göz ardı etmesidir. Lordsville Ohio’daki General Motors araba üretim fabrikası inşa edildiğinde, seri üretim hattı göz önüne alındığında tamamen bir sanat eseri idi. Aksamdaki aşamalar ve hareketler binlerce farklı adıma ayrılmıştı ve Ford’un verimliliğinin bir modeliydi. Binaların ıskılandırma ve havalandırma sistemleri muazzamdı, yer temiz tutuluyordu, mekanik sesi bastırmak için hoparlörlerden müzik sesi veriliyordu ve molarların kaydı günün mesainin parçası olarak tutuluyordu. Verimlilik adına yapılmış en hızlı makinelerle sahipti ve benzeri olmayan bir iş temposu gerektiriyordu. İşçiler buna direndi ve gizli sabotaj yöntemleri geliştirdiler. Sinirlerinden o kadar çok makine parçasına zarar veriyorlardı ki ihtiyaç duyulan yedek parça sayısı aşırıya kaçıyor. Sonunda hız düşürüldü ve insani bir seviyeye getirildi. Bizim için burada önemli olan insanlık dışı hıza insanların direniş göstermesi dizaynı verimsiz kıldı. Neoklasik ekonomilerde emek verimi diye bir şey yoktur ki işgücünün şartları direk kabul edip uyacağını varsaymasın. Eğer işçiler iş planının disiplinine uymayı reddederlerse verimliliğini kendi hareketleriyle sıfırlarlar.

PARÇA 13

GİH: GAYRİSAFİ İNSAN HÂSILASI

Kurumlara ve aktivitelere dargörüştü bir neoklasik soru olan tek bir ürünün maliyetinde (örneğin kaynaklar, emek, kapital) ne kadar etkili oldukları dışında bir şey sorsaydık ne olurdu? Bir aktiviteyi ya da kurumu hangi tür insanların beslediklerini sorsak? Hayal edebileceğimiz herhangi bir aktivite, herhangi bir kurum, görünürdeki amacı ne olursa olsun ister istemez insanları değiştirir.

Bir kurumun görünürdeki amacını ve bunu sağlayan verimliliği parantez içine alsak ve insan ürününün ne olduğunu sorsak ne cevap alırız? Kurumların ve ekonomik aktivitelerin insan sonuçlarını değerlendirmenin pek çok yolu vardır ve ekonomistlerin moneter ünitelerle ölçtüğü GMH'siyle karşılaştırılabilecek (gayrısafi milli hâsılası) ikna edici ve kapsamlı bir GİP ölçeği bulma olasılığımız pek düşüktür.

Eğer yılmadan bu zorlukların üzerine gidip böyle bir şeyi deneseydik, sanırım iki olası yaklaşım olduğunu görürdük: birisi bir iş sürecinin insan kapasite ve becerilerine yaptığı katkıyı ölçerdi ve diğeri içeriğini işçilerin kendi hoşnutlukları hakkındaki fikirlerden alırdı. İlki en azından prensipte ölçülebilirdir, en azından "aşağı-yukarı".

Peki ya standart insan kapasite ve becerilerini endüstriyel seri üretim hattına uygulasaydık? Lordsville ya da Rouge Nehri'ndeki hatlarda 5 ya da 10 yıl sonra, bir işçinin kapasitesinin ve becerilerinin büyük ölçüde artmış olduğunu ne derece söyleyebiliriz? "Oldukça az" denebilir belki. Gerçekten de hattaki iş bölümünün ardındaki süre devrim incelemesinin bütün amacı, iş sürecini binlerce daha küçük adıma bölerek işçilerin daha kolay öğrenmesini sağlamaktı. Bu, taşımacılık yapılan çağı temsil eden zanaatçıların el işi bilgisini ve bu bilginin işçilere verdiği gücü saf dışı etmek için kasten böyle

tasarlanmıştı. Bir “el”in bir diğerinin yerini çok rahat şekilde alabileceği şekilde hat, bir işi yapabilme yeteneğini kaybetmiş, standardize iş gücü üzerine öngörölmüştü. Bir başka deyişle bu, bizim meşru şekilde iş gücünün “salaklaştırılması” diyebileceğimiz şeye bağımlıydı. Eğer ki kazara bir işçi kapasitesini ve becerilerini geliştirirse bunu ya kendi zamanında ya da Lordsville’de olduğu gibi yönetimin niyetlerini boşa çıkaracak stratejiler geliştirerek yapabilir. Yine de seri üretim hattı işini insan becerilerini ve kapasitesini geliştirme derecesi üzerinden değerlendirirsek, araba üretiminde ne kadar başarılı olursa olsun kesinlikle sınıfta kalır. Yaklaşık 150 yıl önce Alexis de Tocqueville Adam Smith’in klasik iş bölümü örneği üzerine yorum yaparken şu temel soruyu sordu: “Hayatının 20 yılını iğne başı yapmaya adanmış bir adamdan ne beklenebilir.”¹⁶

Ekonomide, İngiliz ekonomist John Hicks’in adını verdiği “Hicks Geliri” olarak belirtilen bir şey vardır. Bu, refah ekonomilerinin öncülü sayılabilecek bir teoriyi temsil eder ve Hicks geliri üretim, daha doğrusu arazi ve emek faktörleri süreçte bozulmuyorsa gerçekleşir. Eğer bozulurlarsa bu bir dahaki üretim dizisinin daha düşük üretim faktörleriyle başlayacağı anlamına gelirdi. Böylece eğer bir tarımsal üretim tekniği toprağın besinini tüketirse (bazen buna “toprak kasma” adı verilir), bu kayıp daha düşük bir Hicks Geliri’ne yol açar. Aynı şekilde iş gücünün becerilerini ve kapasitesini düşüren seri üretim hattı gibi üretim türleri de Hicks Geliri’nde kayba uğrarlar. Terside doğrudur. Sistemik olarak toprağı işleyen ve zenginleştiren tarım uygulamaları ya da iş gücünün beceri ve bilgisini arttıran el yapımı imalat uygulamaları çiftçinin ya da Hicks Geliri’nin yükselmesine yol açar. Refah ekonomistlerinin olumlu ya da olumsuz dışsallık olarak tabir

16 Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, trans. George Lawrence (New York: Harper-Collins, 1988), 555.

ettiği şeyler Hicks hesaplamasının içindeydiler ve nadiren de olsa bir firmanın net karında görülebiliyorlardı.

Burada “kapasite” terimini kullandım ve bu dar ya da geniş bir biçimde anlaşılabilir. Mesela araba işçilerine nazaran dar şekilde anlarsak, üretim hattında kaç tane “pozisyon”da çalıştıklarını, yani mesela çivi çakmayı, kaynak yapmayı, ihtiyat payı bırakıp bırakmadıklarını ve benzerini anlarız. Daha geniş bir açıdan bakarsak, daha çok beceri gerektiren bir iş için eğitilmiş olup olmadıkları, iş sürecinin kendisinde kooperatif bir deneyim kazanıp kazanmadıkları, yaratıcılıklarının gelişip gelişmediği, müzakere ve temsil etme becerilerini işte kazanıp kazanmadıkları aklımıza gelebilir. Demokratik vatandaşlık için daha geniş kapasiteli bir test yapsaydık, seri üretim hattının, kararların mühendislerin elinde olduğu ve iş gücünün her an değiştirilebilecek olan kısmından kendilerine atanan görevi az ya da çok mekanik şekilde yapmalarının beklendiği otoriter bir ortam olduğu ortaya çıkar. Neredeyse hiç bir zaman bu şekilde olmaz, ama bu hattın içsel mantığıdır. Bir iş süreci olarak hattın negatif bir “net demokratik hasılası” olurdu.

Aynı soruları, dünyada çoğu genç için sosyalleşmenin kamu kurumu olan okullara yöneltseydik ne olurdu? Devlet okullarının aşağı yukarı tek çatı altındaki büyük fabrikalarla aynı dönemde oluşturulduğu ve ikisinin yakın aile bağlarına sahip olduğu gerçeğinin ışığında bakarsak, bu sorgu çok da yerindedir. Okul bir anlamda, sanayileşen toplumda gerekli olduğu için insanlara basit sayı sayma ve okuma yazma becerilerini kazandıran bir fabrikaydı. Charles Dickens’ın *Zor Zamanlar* adlı kitabında çıkarıcı ve kabadayı okul müdürü Gradgrind tiplemesi bize fabrikayı hatırlatır: iş alışkanlıkları, zamanı kullanımı, otoriterliği, bozuk görşelliği ve ufak tefek, genç çalışanlarının moralini bozması ve onların da buna direnmesi.

Evrensel halk eğitimi tabii ki sanayi tarafından ihtiyaç duyulan işgücünü oluşturmaktan öte bir şey için dizayn edilmiştir. Politik olduğu kadar ekonomik de bir kurumdur. Ulu-sa sadakati, bölgesel ve yerel dil, etnisite ve din kimliklerine üstün gelecek vatansever bir vatandaş yaratmak için dizayn edilmiştir. Devrimci Fransa'nın evrensel vatandaşlığının karşılığı kendine askere almada buluyordu. Okul sistemi üzerinden böyle vatansever vatandaşların üretimi, görünen eğitim müfredatı ile değil, eğitim dili, standardizasyonu ve tasnif, otorite ve düzen hakkında gizlice yapılan öğretim ile gerçekleştiriliyordu.

Modern ilkokul ve ortaokul sistemi, sürekli değişen pedagoji teorileri yüzünden pek çok kez değiştirildi ve bunun asıl aynı zamanda da en büyük sebebi zenginler ve "genç kültürü". Şüphe götürmez bir şekilde eğer hapisane değilse, bunun kökü fabrikadır. Zorunlu eğitim insanı bir anlamda ne kadar demokratikleştirse de aynı zamanda birkaç istisna dışında okula gitmeye zorlar. Devamsızlığın bir seçim, otonom bir hareket olmadığı gerçeği, zorunlu bir kurum olarak temelde yanlış bir adımla başladığını gösterir çünkü bütün bu baskı yabancılaşılmaya iter, özellikle de çocuklar büyüdükçe.

Devlet okulu sisteminin en büyük trajedisi ise her anlamda tek ürün tipine sahip bir fabrikadır. Son yıllardaki standardizasyon, ölçüm, test etme ve mesuliyet konularındaki artış sebebiyle bu eğilim daha da arttı. Öğrenciler, öğretmenler, müdürler ve bütün okul bölgesi için olan son istekler, denetçilerin belirlediği kriterleri karşılayan standart ürünler üretme eforuna dönüşmüştür.

Peki, bu ürün nedir? Dar şekilde tasarlanmış analitik zekânın bir türüdür ve testler tarafından ölçülebilir. Tabii ki analitik zekâyla alakası bile olmayan pek çok becerinin toplum için değerli ve önemli olduğunu biliyoruz. Bunların arasında sanat yeteneği, yaratıcı zekâ, mekanik zekâ (Ford'un

ilk zamandaki işçilerinin çiftlikten beraberlerinde getirdikleri tür), müzik ve dans becerileri, duygusal zekâ, sosyal beceriler ve etik zekâyı sayabiliriz. Böyle eğilimlerin bazıları müfredatın dışındaki aktivitelerde kendilerine yer bulurlar, spor gibi. Ama notlanan ve ölçülen aktivitelerde kendilerine bir yer bulamazlar ve şu anda öğrenciler, öğretmenler ve okullar için bunlar çok önem taşır. Eğitimin tekdüzeleşmesi Fransa, Japonya, Çin ve Kore gibi eğitim sistemlerinde bir çeşit ideale sevk edilir. Buralarda işler tek bir sınava göre yürür ve bu sınav kişinin bütün hayat şartlarını ve gelecek beklentilerini etkiler. Bu ülkelerde en iyi sayılan okullara girme mücadelesi, okul dışı ders almak ve özel sınavlara hazırlık yapmak bambaşka boyutlardadır.

Bunu yazan benim ve neredeyse okuyan herkesin bu post kavgasının kazananları olması ne kadar da ironik. Bir kere sinde Yale'in tuvaletinde sıra beklerken gördüğüm bir yazıyı hatırlatıyor bana bu: "Hatırla, bir fare yarışını kazansan bile, yine de bir faresin!" Altında da başka bir elle "Evet, ama aynı zamanda kazananım" yazıyordu.

Bu yarış "kazanan" bizler, diğer türlü elde edemeyeceğimiz ya da önümüze çıkmayacak ayrıcalık ve fırsatların sahibiyiz. Aynı zamanda bu galibiyetten gelen salahiyet, üstünlük, başarı ve öz saygıya sahip olmaya da talibiz. Parantez içinde bu kar payını hak edip hak etmediğimiz ve kendimize ve diğerlerine karşı değerlendirme kıstaslarımızı nasıl etkilediği sorusunu soralım. Burada şu eki de yapalım: bu bize sosyal kapital fonu sağlar ve bu da bizim lehimize olacak şekilde mali ve statü durumlarımızı ayarlar. Bu sistemin içindeki kişilerin en fazla beşte birini kapsayan ve hayat boyu süren bir ayrıcalıktır.

Peki ya geri kalan? Yarış kaybeden yüzde seksen ne yapıyor? Onlar daha az sosyal kapitale sahipler; bizim lehimize olan şeyler onların aleyhine işliyor. Daha da önemlisi onlar

hayatlarının sonuna kadar kaybettikleri, daha az gördükleri, aşağılık ve geri zekalı oldukları psikolojisine girmiş olabilirler. Yine de insan becerisini bu kadar dar bir çerçeveden değerlendirip, başarıları bir sınavda ne kadar yüksek puan aldığıyla ölçen bir sistemin yargılarına güvenmemiz için ne gibi bir geçerli sebep var ki?

Analitik zekâ testlerinde çok başarılı olamayanlar, okul sisteminde öğretilmeyen ya da değer görmeyen başka zekâ türlerinde inanılmaz derecede becerikli olabilirler. Ne tür bir sistem bu yetenekleri harcar, öğrencilerinin beşte dördünü toplumun bekçileri, hatta belki kendi gözlerinde bile hayatları boyu onları takip edecek bir izle bırakır? Bu pedagojik tünel görüntüsü gerçekten bu kadar sosyal zarar ve ziyana değer mi, bu “analitik zekâ elitleri” zannı buna uyar mı?

PARÇA 14

MÜŞFİK BİR KURUM

20 yıl önce “müşfik” bir kurumla karşılaşmam beni hazırlıksız yakalamıştı. Dul ve yaşayan çocuğu olmayan iki haham da Batı Virjinya’da, zamanında öğretmenlik yaptıkları okuldan çok da uzak olmayan bir huzurevinde yaşıyorlardı. Yaklaşık 20 kişinin kaldığı bir huzureviydi burası, ve burada kalanların kendi başlarına giyinmesi ve yemeklere kendi başlarına gelmeleri bekleniyordu. 80’li yaşlarının ortasındaydı çoğu ve bir zaman önce içlerinden biri düşmüş ve hastanede kalması gerekmişti. Hastanede kalması normalden uzun sürmüştü çünkü dönmeden önce huzurevi görevlilerine kendi başına işlerini halledebildiğini kanıtlaması gerekiyordu.

Kırılanlaştıkça huzurevini terk etmek ve kendileriyle daha yoğun ilgilenileceği bir dinlenme evine geçmek zorunda kalacaklarını fark edince halalarım yeni jenerasyondan en yakın akrabaları olan bana gelip dinlenme evlerini araştırmamı söylediler ki paralarının yettiği en iyi dinlenme evini seçebilsinler.

Bir cuma günü gittim ve cumartesi huzurevinde beraber akşam yemeğine oturduğumuzda, çoktan onlara uygun olabilecek iki dinlenme evini ziyaret etmiştim. Bir tanesi daha arkadaş canlısı çalışanlara ve daha temiz bir ortama sahipti ve en önemlisi çok daha iyi kokuyordu diğerinden. Orada kalanların dinlenme evi hakkında ne düşündüklerini öğrenmek için bir çeşit anket yaptım. Odaları tek tek gezip kendimi tanıttıktan sonra halalarımın ne durumda olduklarını açıkladım ve bana anlatacakları şeyleri dinledim. Değerlendirmeler çok olumluydu: gösterilen özeni, çalışanların ilgisini, yemeğin kalitesini ve haftalık aktivite ve gezileri övüyorlardı.

Pazar günü de iki dinlenme evi gezmeye karar verdim ve böylece dönmeden önce orada bulunan altı dinlenme evini

de gezebilecektim. Cumartesi günü yaptığım gibi orada kalanlarla ve çalışanlarla konuştum. Resepsiyona en yakın katta tek bir hemşire var gibi duruyordu ve o bana dolaştıkça açıklamalar yaparak tesisi gezdirdi. Bitirdiği zaman, orada kalan birkaç kişi ile konuşmak istediğimi söyledim ve hemşire, halalarım adına araştırma yaptığımı bildiği için, beni bir yıl önce beraber buraya kalmaya gelmiş iki kız kardeşin odasına götürdü.

Kendimi tanıttıktan ve neden ne düşündüklerini merak ettiğimi açıkladıktan sonra, ilgimi saygıyla karşılayarak durumu şevkle ve canlılıkla anlatmaya başladılar. "Burası da uygun bir yer" diye düşünmeye başladım. Hemen sonra hemşirenin bulunduğu yerde telefonun çaldığını duydum, ama aramızda mesafe olduğu için ses çok azdı. Hemşire iznimizi istedi ve pazar günleri hep az eleman olduğunu söyleyerek telefonu açmak için yanımızdan ayrıldı. Hemşirenin bizi duyabileceği alanın dışına çıktığını anlar anlamaz kız kardeşlerden biri parmağını dudaklarının üstüne koydu ve "her ne yaparsan yap, halalarını buraya gönderme, bize burada çok kötü davramyorlar. Bir şey hakkında şikâyet ettiğimizde ya da ekstra yardım istersek bize bağırarak çenemizi kapatmamızı söylüyorlar" dedi. Herhangi bir şekilde çalışanlardan birinin sinirini bozmuşlarsa nasıl onları yıkamayı ve yemeklerini getirmeyi ertelediklerini anlattılar. Bu noktada hemşirenin ayak seslerini duyduk ve kız kardeşlerden biri yine parmaklarıyla sus işareti yaptı. Hemşire odaya girince bizi alakasız bir konudan konuşurken duydu.

Dördüncü dinlenme evini araştırmaya gittiğimde fark ettim ki daha demin düşük düzeyli bir terör rejiminin işleyişine tanık olmuştum. Çalışanlara temel ihtiyaçlarının karşılanması için muhtaç olan yaşlılar, çalışanların onlardan bekledikleri şeylerin dışında bir şey söylemeye korkuyorlardı, çünkü cezalandırılabilirlerdi. Hayat boyu münazara ve İngilizce öğ-

retmenliği yapmış olan Napolyon kompleksli halalarım bu rejime ayak uyduramazlardı. Aynı zamanda bütün dinlenme evlerinde yanımda bir çalışan varken orada kalanlarla konuştuğumu da fark etmiştim. Bundan böyle geri kalan dinlenme evlerinde gezerken kendi başıma orada kalanlarla konuşmak istediğimi söyleyecek ve eğer bu isteğim reddedilirse oradan çıkacaktım. Dört dinlenme evinden üçünde reddedildim ve bu olur olmaz orayı terk ettim.

Sonuç olarak karar verme kıstasını değiştirdim. Gittiğim bir yerde halalarımın öğretmen olduğunu söyledim ve baş-hemşire bana nerede öğretmenlik yaptıklarını sordu. Cevap verince de "Bayan Hutchinson! Onu hatırlıyorum; lisede İngilizce öğretmenimdi. Katı bir öğretmendi ama bizi Sandvil-le'deki çiftliğine davet ederdi." dedi. Halam 80'li yaşlarında zayıf bir insan değil, "İngilizce öğretmenimiz Bayan Hutchinson" olduğu sürece onlara iyi davranacakları yönünde umutlarım vardı ve bu tabii kardeşi için de geçerliydi. Tek korkum Elinore halamın Napolyon kompleksinin öğrencileri tarafından hatırlanmamasıydı.

Benim için çok uzun süredir güç ve otorite sembolü olan halalarımın son yıllarını kölelik, korku ve sessizlik içinde geçireceklerini gözümde canlandırdıkça çok moralim bozuluyordu. Çalışanların yaşlı insanlara çocuk gibi hitap etmeleri de göz ardı edilemezdi: "Şimdi, tatlım, uslu bir kız gibi ilaçlarımızı alma zamanı."

En basit şeyler için bile bağımlılık duydukları, stresli ve az para kazanan çalışanların nasıl çabucak "kurumsal kişilik" geliştirebilecekleri ve çocuk gibi davranılınca yaşlı bebekler yaratabilecekleri düşüncesi çok da absürd değil. Dinlenme evi, bir hapisane, manastır ve kışla gibi "bütün" ve kapsamlı güce sahip bir kurumdur ve bu kurumsal normlara ayak uydurma baskılarına direnmek neredeyse imkânsızdır.

PARÇA 15

KURUMSAL YAŞAMIN PATOLOJİSİ

Hayatımızın çoğunu kurumlarda geçiriyoruz: aileden okula, ordudan iş yatırımlarına kadar. Bu kurumlar belli bir derecede beklentilerimizi, kişiliklerimizi ve alışkanlıklarımızı şekillendiriyorlar. Pek çok kurum olup bunların statik olmadıklarını fark ettiğimizde, her şeye rağmen bu kurumların bizi şekillendirmelerinde oynadıkları bütün rolü bilebilir miyiz?

Bence, pratik bir şekilde bilebiliriz. Bilmemiz gereken ilk şey, yoğun kentleşme başladığından ve Sanayi Devrimi'nden beri, toplumun giderek artan bir kesimi mülksüz hale gelmiş ve yaşamak için büyük ve hiyerarşik organizasyonlara bağımlı olmuşlardır. Küçük çiftçi-köylü ya da esnafın ev ekonomisi, proleterler kadar zayıflamış ve güvensiz olmuştur. Yine de yönetici ve patron gibi üst düzey makamlardaki kişilerin etkilerine proleterlerden daha az maruz kalmışlardır. Mülk sahibinin kaprisine maruz kalan kiracı bir çiftçi ya da esnaf bile kendi gününü kendi kontrol ediyordu: ne zaman dikeceğine, nasıl yetiştireceğine, ne zaman ürünü toplayıp satacağına vs. Bunu her gün saat sabah 8'den akşam 5'e makinenin ritmine bağlanmış ve her anı kontrol edilen fabrika işçisiyle karşılaştıralım. Servis sektöründe bile sürat, düzenleme ve kontrol, esnafın dükkânındaki gözetimin çok ötesindedir.

Bilmemiz gereken ikinci şey bu kurumların birkaç istisna dışında çok sıkı bir hiyerarşik düzene sahip olup otoriter olmalarıdır. Kırsal ve sanayi toplumlarında hiyerarşi alıştırmaları ataerkiyle aile yapısıyla başlar. Çocukların, kadınların ve hizmetçilerin neredeyse köle gibi davranıldığı aile yapısı daha az otoriter hale gelse de, hala bir gerçekliktir ve otonomi ve bağımsızlık için doğru bir ortam oluşturmaz, tabii ki evin reisi dışında. Ataerkiyle aile yapısı tarih açısından üyelerinin

çoğu için kölelik, ailenin reisi ve gelecek reisleri için otoriterlik alıştırması yapıldığı bir alandır. Aile içi kölelik deneyimi, çoğunlukla otoriter düzende geçen yetişkin iş yaşamı tarafından desteklendiğinde bu işçilerin otonomisi ve bağımsızlığı azaltır ve GİH'nın sonucu melankolidir.

Demokraside vatandaşlığın kalitesi için uğraşla geçen bir hayatın sonucu iyi olmaz. Hayatının çoğunu itaat ederek ve hayatta kalma güdüsünü bu şekilde öğrenen bir insanın, bir toplantıda birdenbire cesur, özgür düşünen ve risk alan bir çeşit özgür birey olmasını beklemek mantıklı bir şey midir? Sivil hayattaki demokratik düzleme kişi işyerindeki diktatörlükten nasıl geçiş yapabilir ki? Otoriter düzenler kişiliği şekillendirir. Stanley Milgram'ın deneyleri gösterdi ki beyaz önlük giyen yetkililer tarafından yapmaları söylendiğinde, kişiler deneklere çok fazla, hatta hayati tehlike yaratacak kadar elektrik verebiliyorlar. Philip Zimbardo'nun psikoloji deneyinde ise gardiyan rolü yapan insanlar bu gücü hemen kötüye kullanmış ve daha fazla zarar yaşanmadan deney yarıda kesilmek zorunda kalmıştır.¹⁷

Étienne de La Boetie'den Jean-Jacques Rousseau'ya, farklı düşünen politik filozoflar, hiyerarşi ve otokrasinin sonuçları hakkında çok endişeliydi. Bu tür düzenler vatandaş yerine öznelerin kişiliklerini yaratıyorlardı. Özneler hürmet etmeyi öğreniyorlardı. Yalakalık yapmaya ve köle havası takınmaya meyilli, gerektiğinde rol yapan ve nadiren kendi fikrini söyleyen kişiler, tartışmalı bir şey söylemek ise düşünülemez bile. Genel tavırları ihtiyatlı olmaktı. Kendi fikirleri olabilir, hatta bunlar huzur bozucu bile olabilir ama bunları kendilerine saklarlar. İnsan içinde kendi fikirlerini söylemez ve ahlaki bildirimlerden kaçınırlar.

17 Stanley Milgram, *Obedience to Authority: An Experimental View* (New York: Harper-Collins, 1974); Philip G. Zimbardo, *The Lucifer Effect: How Good People Turn Evil* (New York: Random House, 2008).

“Kurumsallaşma”nın (terimin kendisi tanısıl) en şiddetli formları olan hapishaneler, akıl hastaneleri, yetimhaneler, ıslah evleri, toplama kampları ve yaşlılar evi gibi yerlerde, bazen “kurumsal nevroz” denilen bir kişilik bozukluğu ortaya çıkar. Bu, uzun süreli kurumsallaşmanın doğal sonucudur. Bu hastalığa yakalananlar hissiz, inisiyatif almayan, etrafındakilere ilgisini yitirmiş, plan yapmayan ve doğallığı olmayan kişilere dönüşürler. İşbirliğine açık oldukları ve rahatsızlık vermedikleri için bu kişiler, yöneticiler tarafından iyi görülürler zira bu kişiler kurumsal alışkanlıklara uyum gösterirler. En şiddetli vakalarda çocuksu hale gelebilir, duruş ve yürüyüş tarzları değişip (Nazi toplama kamplarında yalnız başlarına ölüme terk edildikleri için böyle olan mahkûmlara diğer mahkûmlar tarafından *Musselmänner* denirdi) kendi içlerine kapanırlar ve ulaşılmaz olurlar. Bunlar, dış dünyayla ilişki kesildiği, arkadaşlar ve eşyalar kalmadığı için ortaya çıkan kurumsal etkilerdir. Aynı zamanda çalışanların onlar üzerindeki güçlerini de eklemekte fayda var.

Yöneltmek istediğim soru şu: Çoğu çağdaş yaşam-dünyası kurumunun -aile, okul, fabrika, ofis ve şantiye- otoriter ve hiyerarşik karakteristikleri, yumuşak bir formu olsa da kurumsal nevroz yaratacak şekilde mi gerçekten? Kurumsal dizinin bir ucuna öznelere inisiyatifini ve otonomisini otomatik olarak yok eden bütün kurumları koyabiliriz. Bu dizinin diğer ucunda belki de bağımsız, kendine ve saygı duyan, mülk sahibi çiftçilerin olduğu, kendi girişimlerinin sahibi olan yöneticilerin kimseye cevap vermediği, borçsuz olduğu Jefferson tarzı demokrasinin ideal halini koyabiliriz. Ya da daha genel bir şekilde konuşursak, kölelik ve riayet için kurumsal bir sebebin olmadığı bir düzen. Böyle çiftçiler, Jefferson’ın düşündüğüne göre vatandaşların fikirlerini özgürce ve korkmadan söyleyebilecekleri güçlü ve bağımsız bir halk düzleminin temelini oluştururlar. Bu iki kutbun arasın-

da bir yerlerde çağdaş Batı demokrasileri bulunur: nispeten daha açık bir halk düzlemi ama gündelik kurumsal deneyim bu halk düzleminin örtülü arka planıyla zıtlık içerisinde. Aynı zamanda ihtiyatı, riyeti, köleliği ve uyumluluğu teşvik edip ödüllendirir. Bu, sivil diyalogun canlılığını tüketen kurumsal nevrozu meydana getirir mi? Ve daha geniş olarak, ataerkil aile yapısının, devletin, ve diğer hiyerarşik kurumların içindeki kümülatif etkiler, hem anarşist hem liberal demokratik teorisyenler tarafından övülen karşılıklılık kapasitesinin doğallığını üreten daha pasif bir özne mi yaratıyor.

Eğer durum buysa, kamu düzeninin en acil görevi, vatandaşlığın bağımsızlığını, otonomisini ve kapasitesini besleyen kurumlar kurmaktır. Vatandaşların kurumsal yaşam dünyasını nasıl ayarlamak gerekiyor ki bunu demokratik vatandaşlıkla ilişkilendirmek mümkün olsun?

PARÇA 16

İLİMLİ, BEKLENMEDİK BİR ÖRNEK:

KIRMIZI IŞIĞIN KALDIRILMASI

Günlük hayatımızın düzenlenmesi o kadar sık rastlanır ve o kadar hayatlarımızın, beklentilerimizin ve alışkanlıklarımızın içindedir ki bunun farkına varmayız. Trafik ışıklarını düşünelim. İlk olarak 1. Paylaşım Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde kullanılmaya başlanmıştır ve trafik mühendisinin tarih boyunca yayalar, çekçekler, motorlu taşıtlar ve bisikletlerin arasındaki hükmünü elinden almıştır. Amacı tasarlanmış bir koordinasyon şemasına göre kazaları önlemektir. Kitabı yazmaya başladığımda verdiğim Neubrandenburg örneği pek çok kez tekrarlanmıştır: etrafta trafik olmadığı barizken bile ışığın kendilerine yeşil yanmasını bekleyen bir sürü insan. Alışkanlıktan ya da belki de elektronik yasal düzene karşı gelmenin sonuçlarından korktuklarından ötürü kendi bağımsız düşüncelerini bir kenara bırakıyorlardı.

Geçiş noktasında elektronik bir düzen olmasaydı ve motorlu taşıt kullananlar ve yayalar kendi bağımsız düşüncelerini uygulasaydı ne olurdu? Hollanda'da Drachten şehrinde başlayarak 1999'dan beri bu yöntem uygulamaya konmuştur ve sonuçları çok şaşırtıcıdır. Bunun sonucunda Avrupa ve Amerika'da da bir "kırmızı ışık kaldırılması" dalgası yayılmıştır.¹⁸ Bu küçük kararın ve sonuçlarının arkasındaki akıl yürütme, bence, bağımsız karar verme ve kapasite genişletme için kurulan kurumlar için harcanan efordan çok daha geniş kapsamlıdır.

Drachten'de kırmızı ışığın kaldırılmasını ilk öneren sıradışı trafik mühendisi Hans Moderman, 2003'te Avrupa'yı çabucak saran "ortak kullanım alanı" konseptini yarattı.

18 Bakınız, <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1533248/Is-this-the-end-of-the-road-for-traffic-lights.html>.

Gözlemine göre bir elektrik arızası yüzünden trafik ışıkları yanmadığında trafik oluşmuyor, aksine trafik daha rahat akıyordu. Deney olarak Drachten'de günde 22.000 araba geçen ve dolayısıyla en çok trafik olan kavşaktaki trafik ışıklarının yerine bir göbekli kavşak, genişletilmiş bir bisiklet yolu ve bir yaya alanı getirdi. Trafik ışığı kaldırıldıktan sonraki iki sene içerisinde sadece iki kaza oldu. Trafik ışığı olan önceki dört senede 36 kaza olmuştu. Bütün sürücüler, kavşakta daha dikkatli olup sağduyularını kullanmaları gerektiğini bildikleri için trafik daha canlı oluyordu ve şaşıracak bir şekilde, neredeyse hiç bir sürücü artık sinirli değildi. Monderman bunu çok kalabalık bir paten alanında kendi hareketlerini diğerlerinin hareketlerine göre ölçüp biçen patencilere benzetiyordu. Aynı zamanda trafik ışıklarının sürücülerin gözlerini yoldan ayırmalarına sebep olup kavşakları daha az güvenli yaptığını düşünüyordu.

Kırmızı ışıkların kaldırılması bence sorumlu araba kullanmayı ve nezaketi teşvik etmek için uygun bir uygulama. Monderman temelde trafik ışıklarına karşı değildi, sadece Drachten'dekilerin güvenlik, trafiği rahatlatma ve kirliliği azaltma açılarından çok yararlı olduğunu düşünmüyordu. Göbekli kavşak tehlikelidir: ve bütün olay da bu! İddiasına göre "motorlu taşıt kullanıcıları nasıl sürdükleri hakkında daha dikkatli davranıyorlardı" ve "trafik ışığı dönemi sonrası" istatistikleri onun bu laflarını doğrular niteliktedir. Yolu diğer sürücülerle paylaşmak zorunda olmak ve trafik ışığının zorlayıcı bir etkisi olmaması, neredeyse sürekli tetikte olmayı gerektiriyordu -kanun tarafından da teşvik edilen tetiktelik, özellikle kaza durumunda suçun kimde olduğunu belirlemek çok zor olduğu için. Bu durumda "daha güçlü" olanın hatalı olduğu varsayılır. (örneğin bisiklet sürücüsünden ziyade araba sürücüsü suçlanır ve yayadan ziyade bisiklet sürücüsü.)

Trafik düzeninin ortak kullanım alanı konsepti, motor-

lu taşıt sürücüleri, bisiklet sürücüleri ve yayaların zekâsına, sağduyusuna ve dikkatli gözlemine dayanır. Aynı zamanda kendi çapında motorlu taşıt ve bisiklet sürücülerinin ve yayaların zorlayıcı işaretler (sadece Almanya'da bile bir yerleşim birimine yaklaşırken bilmesi gereken 648 trafik işareti vardır) ve sinyallerle yönetilen robotlar gibi değil, becerilerini ve kapasitelerini kullanarak trafikle başa çıkmaları sağlanır. Monderman'a göre ne kadar çok kural varsa, sürücüler kurallar içinde yapabilecekleri maksimum şeyleri o kadar zorluyorlardı: sinyaller arasında hız yapıyorlar, sarı ışıkta geçiyorlar ve bütün nezaket kurallarını hiçe sayıyorlardı. Moderman'ın icadı, gayrisafi insan hâsılasına hatırı sayılır katkı yapıyor, hem de bunu insanların gözüne sokmadan.

Trafik yönetiminde bu paradigma değişimi gerçek bir mutluluk yarattı. Hollanda'daki küçük kasabalar, üzerinde "Trafik Işığı Bulunmaz" (Verkeersbordvrij) yazan tek bir tabela astılar ve bu bütün kasabadaki trafikle ilgili tek tabelaydı. Aynı zamanda "Güvensiz güvenlidir" başlıklı bir felsefe konferansı düzenlediler.

- DÖRT -

KÜÇÜK BURJUVAZİ İÇİN İKİ KERE: YAŞA!

PARÇA 17

İFTİRA ATILMIŞ BİR SINIFI TANITMAK

"Kendi özsaygılarına hakaret eden
Ve özgürlüklerini zedeleyen düzenlemeleri...
Hiç bir zenginlik telafi edemeyecek."

R. H. Tawney¹⁹

Küçük Burjuvazi hakkında iyi şeyler söyleme vakti geldi. Sözcüleri hiç eksik olmayan kapitalist ve işçi sınıfının aksine küçük-burjuvazi nadiren kendi adma konuşur. Kapitalistler ticari birliklerde ve Davos Dünya Ekonomik Forum'unda ve işçi sınıfı da sendika kongrelerinde toplanırlar. Benim bildiğim kadarıyla küçük burjuvazi kendi ismiyle sadece Brüksel'de 1901'deki "İlk Uluslararası Küçük Burjuvazi Kongresi"nde toplandı. İkinci bir kongre olmadı.

Nispeten anonim kalan ve Marksist terminolojide *für sich* -kendi için- olan bir sınıfı neden savunalım ki? Bunun için birkaç sebep var. İlk ve en önemli sebep, genelde küçük burjuvazi ve küçük mülkün, devlet sistemlerinde giderek artan bir şekilde büyük kamu ve özel bürokrasi tarafından egemen olduğu çok değerli otonomi ve özgürlük alanını temsil etmesidir. İkinci olarak inanıyorum ki *herhangi* bir politik sistemde küçük burjuvazi çok hayati sosyal ve ekonomik görevleri

19 R.H. Tawney, Religion and the Rise of Capitalism (Harmondsworth: Penguin, 1969), 28.

yerine getirir.

Sınıf sınırlarını ne kadar geniş olarak alırsak, küçük burjuvazi dünyadaki en büyük sınıfı temsil eder. Sadece simgeleşmiş esnafı değil, küçük çiftlik sahiplerini, zanaatkarları, seyyar satıcıları, serbest meslek sahiplerini ve bütün malı birkaç alet ile bir çekçek ya da kayık olan küçük çaplı ticaretle uğraşanları da buna dahil edersek, sınıf çok kabarır. Otonomileri ve malları çok daha az olan kiracı çiftçileri, koşum hayvanlı rençberleri, paçavracıları ve seyyar pazarcıları, yani küçük burjuvazinin tam dış çizgisindekileri de buna dâhil edersek sınıf çok daha büyür. Hepsinin ortak noktası ve onları hem memurlardan hem de fabrika işçilerinden ayıran şey, çalışma günlerinin büyük oranda kontrolünde olmaları ve üzerlerindeki denetimin ya hiç olmaması, ya da çok az olmasıdır. Bu otonomi çok şüpheli gibi gözükebilir, zira günde 18 saat çalışıp zar zor geçimlerini sağlayabilirler. Yine de, göreceğimiz gibi, otonomi, çalışma zamanları üzerinde kontrol, özgürlük hissi ve özsaygı gibi şeylere duyulan tutku, her ne kadar es geçilse dahi, dünya nüfusunun çoğu için azımsanamayacak önemdedir.

PARÇA 18

TİKSİNTİNİN NEDENBİLİMİ

Küçük burjuvaziye övgüler düzmeye başlamadan önce bir an durup neden bu kadar kötü bir adı olduğunu değerlendirelim. Geçmişte küçük burjuvaziye yönelik Marksist tiksinti yapısalıdır. Kapitalist sanayi proletaryayı yarattı ve bu yüzden proletaryanın, bir sistem olarak kapitalizmin üste çıkmasını gerektirdi. Mantıklı bir şekilde olsa da aynı zamanda garip bir şekilde Marksistler, feodalizmi aşan ve modern endüstrinin muazzam üretici güçlerini serbest bırakan kapitalistlere karşı gönülsüz bir hayranlık duyarlar. Materyal bolluk içinde komünizmin zaferi ve proleter devrim için sahneyi hazırlamışlardır. Diğer yandan küçük burjuvazi de az değildir; çoğunlukla yoksullardır ama yoksul *kapitalistlerdir*. Zaman zaman Sol ile ittifak yapabilirler ama asıl olarak gücünün yanındadırlar; temel olarak ittifakları güvenilmezdir çünkü her iki tarafı da gözlemlerler ve büyük kapitalistler olmayı hayal ederler.

Fransızca "petite"nin İngilizceye "ufak" yerine "küçük" olarak çevrilmesi da bize yardımcı olmaz. Zira şimdi sadece küçük değil aynı zamanda önemsiz anlamına da geliyormuş gibi bir durum ortaya çıkar. "Küçük-burjuvazi" olarak birleşik hale getirildiğinde de bu sonradan görmelerin her şeyini Marksistler, aydınlar ve aristokrasi, zevksizlik, para ve mal için ahmakça ilgi olarak görürler. Bolşevik Devrimi'nden sonra küçük-burjuva etiketi ölüme, sürgüne ya da ölüme sebep olabilirdi. Nazi ve anti-Semitizm'i önceden ima eden hastalığın mikrop teorisi de küçük-burjuvaziye karşı olan nefrete katılmıştı. Grev yapan işçilerin ve denizcileri damgalayan Bukharin, Kronstadt'da "küçük-burjuva *enfeksiyonu* köylülerden işçi sınıfının bir bölümüne sıçramıştı" demiştir.

²⁰ Kamulaştırmaya direnen küçük köylüler aynı şiddette kınanmışlardır: “burjuva mikrobu ve küçük-burjuva *basili* hala devam ediyor - *dezenfeksiyon şart*.” ³ Bu son olayda bahsedilen basil, çok az arz fazlasına sahip ve hasat zamanı birkaç işçi tutabilecek küçük çiftlik sahipleridir. Ve tabii ki küçük-burjuvazinin büyük bir kısmı yoksul ve çok çalışkandır, geçimlerini zar zor sağlarlar; sömürgelerinin tek örneği ataerkil aile yapısı içinde uygulanandır - bir yazarın “oto-sömürü” olarak adlandırdığı gibi.

Zannımca küçük-burjuvaziye duyulan hoşnutsuzluğun yapısal bir kaynağı da var: eski sosyalist blokta ve büyük kapitalist demokrasilerde de olduğu gibi. Küçük mülkün bütün formları, devletin kontrolünden kaçabilir: küçük mülkleri gözlemek, vergiye bağlamak ve güvenliğini sağlamak zordur; aktivitelerinin karışıklığı, çeşitliliği ve devingenliğiyle düzenlemelere ve zorlama uygulamalara karşı koyar. Stalin’in kamulaştırma kampanyasına girişmesine sebep olan 1929 krizinin tek sebebi, küçük çiftlik sahiplerinden yeterli tahıl almaktaki beceriksizliğidir. Genel bir kural olarak her tür devlet, tahıl ve vergi almanın daha kolay olduğu üretim ünitelerini yeğ tutmuştur. Bu sebepten devlet her zaman hareketli insanların acımasız düşmanı olmuştur - çingeneler, kırsalcılar, seyyar satıcılar, kaydırma yetiştiricileri, göç eden işçiler - çünkü onların aktiviteleri anlaşılmaz ve mobildir ve devletin radarına yakalanmaz. Yine aynı sebepten devletler tarım ticaretini, kolektif çiftlikleri, fidanlıkları ve devlet pazarlama birliklerini, küçük çiftlik sahiplerinin tarımına ve küçük ticarete tercih ederler. Büyük ticari şirketleri, bankaları ve iş holdinglerini daha küçük oranlı ticaret ve endüstriye tercih ettiler. İlk saydıklarım sonrakilerden daha az verimliler ama olaylara mali açıdan bakan otoritedekiler tarafından gözlem-

²⁰ Paul Averich, *Kronstadt 1921* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1970), 66.

lenmesi, düzenlenmesi ve vergiye bağlanması daha kolaydır. Devletin mali kaparı ne kadar genişse, “gri” ya da “siyah” bir resmi olmayan ve bildirilmemiş ekonominin bundan kurtulması da o kadar olasıdır. En büyük kurumların ceplerinin boyutlarının ve derinliklerinin de onlara güç konseylerinde ayrıcalıklı bir yer tanıyacaklarını da söylememe gerek bile yok.

PARÇA 19

KÜÇÜK-BURJUVA RÜYALARI:

MÜLKÜN CAZİBESİ

Kısaca, *Homo Sapiens* neredeyse 200.000 yıldır var. Devletler sadece yaklaşık 5000 yıl önce “icat edilmişlerdir” ve 1000 yıl öncesine kadar insanların tamamı devlet denilen şeyin dışında yaşıyorlardı. Devletlerin bir parçası olarak yaşayanlar küçük mülk sahipleriydi (çiftçiler, zanaatkârlar, esnaf ve tüccarlar). Ve 17. yüzyıldan itibaren temsil hakları geliştikçe, statü ve mülke göre birleştirildiler. Modern zamanları karakterize eden büyük bürokratik organizasyonların temeli manastırlar ya da kışlalar olabilir ama asıl olarak son 250 yılın birer ürünüdürler. Bu, devlet dışında yaşamın uzun bir tarihi olduğunun ve devlette yaşamın 18. yüzyıla kadar resmi olarak özgür olmayan bir nüfus (köleler ve başkasına muhtaçlar) ile köklü aileler tarafından hem teoride hem pratikte hakları elerinden alınmış küçük çiftlik sahibi kişiler arasında bir ayrım yapabileceğimizi söylemenin bir başka yoludur: arazi miras kalması, ticari birlikler kurmak, yerel köy liderlerini seçmek ve yöneticilere karşı dilekçe vermek. Böylece alt sınıflar için izafi otonomi ve bağımsızlık iki şekilde ortaya çıkar: sınırda, devletten uzak bir hayat, ya da küçük mülkle ilişkilendirilen küçük haklara sahip bir şekilde bir devletin içinde yaşam.

Pek çok toplumda küçük bir toprak parçası, kendine ait bir ev ve kendine ait bir dükkân arzusu sadece bağımsız hareketin, otonominin ve güvenliğin gerçek sınırına değil, aynı zamanda devletin ve komşuların gözünde küçük mülkün ilişkilendirildiği itibara, mevkiye ve onura bağlıdır. Thomas Jefferson’a göre bağımsız ve küçük çiftlik tarımı sosyal erdemi teşvik eder ve demokratik vatandaşlığın köküydü:

Toprağı ekip biçenler en değerli vatandaşlardır, onlar en güçlü, en erdemli ve en bağımsızlardır. Onlar ülkelerine ve ölümsüz bağlarla özgürlüğe

bağlıdır. ²¹

Çiftçi toplumlarında yaşadığım ve onlar hakkında okuduğum süre boyunca çoğu marjinal küçük çiftlik sahibinin nasıl küçücük toprak parçalarına bağlı olduklarını şaşkınlıkla izledim. Sırf ekonomik mantık bana, gidip yeni bir toprak parçası bulmanın onlar için daha iyi olduğunu söylüyordu, hatta taşınmanın bile. Onlar ise dayanabildikleri kadar dayanıyorlardı. Kendi toprağı olmayanlar uzun süre kiralayabilecekleri çiftlikler arıyorlardı ve öncelik akrabalarının topraklarıydı. Bu, statü anlamında kendi toprağına sahip olmaktan sonra olabilecek en iyi şeydi. Ne kendi toprağı ne de kiralayabilecek bir yeri olanlar ve diğerleri için çalışmak zorunda olanlar, son anlarına kadar köydeki ahaliye tutunuyorlardı. Sırf gelir açısından çoğu kirada çalışan çiftçi, küçük çiftlikte çalışanlara ve işçiler küçük kiracılara nazaran daha iyi durumdaydı. Köylüler için ise otonomi, bağımsızlık ve dolayısıyla sosyal mevkideki fark belirleyici idi. Küçük çiftlik sahibinin, kiracıların aksine toprağı sürmek için kimseye ihtiyacı yoktu. Kiracının ise işçinin aksine en azından o sezon için bir toprağı vardı ve kendi gününün kontrolündeydi. İşçi ise komşuların ve akrabalarının alçaltıcı bir bağımlılık olarak görülen inisiyatifindeydi. Son aşağılanma ise bağımsızlığın son fiziksel sembolünü, ev ahalisini kaybetmektir.

Köy sınıf sisteminin alçalan basamaklarının her biri ekonomik güvenlik ve bağımsız statüde bir kaybı temsil ediyordu. Küçük burjuva hayalini oluşturan şey gelir güvenliğinin soyut bir hesabı değil, küçük topluluklarındaki tam kültürel vatandaşlık arzusuydu. Mülk evliliği kutlayabilme, cenaze töreni düzenleyebilme anlamına geliyordu ve küçük bir Malay köyünde Ramazan'ın sonundaki ziyafeti düzenleyebilmeyi

21 A.V. Chayanov, The Theory of Peasant Economy, ed. Daniel Thorner, trans. Basile Kerblay and R. E. F. Smith (Homewood, İŞ: Richard Irwin for the American Economic Association, 1966, originally published in Russian in 1926).

de mülk sağlıyordu. Bu onların değerini ve mevkilerini sosyal bir şekilde ifade etmelerine yol açıyordu. Bunları yapabilen, düzenli geliri olan güvenli durumdaki "orta çiftçiler" sadece en fazla nüfuz sahibi vatandaşlar değil, aynı zamanda örnek alınacak ve heves duyulacak kişilerdi. Bu standardı gerçekleştirememek, ikinci sınıf bir kültürel vatandaş olmaktı.

Kırılmış küçük burjuva hayalleri devrimin fitilini ateşleyen ateştir. O ya da bu şekilde "çiftçinin toprağı" taşra devrimlerine eşlik eden çığlık olmuştur. 1917'deki Rus kırsal devrimi, Avusturya cephesinde yenilen Rus askerlerinin eve dönüp toprak gasplarında yer alabilsinler diye acele etmesiyle hızlanmıştır. Çoğu "çıplak sopa" (bağımsız, artık) adı verilen devrim öncesi topraksız işçi için Devrimci Ordu, onlar için kendi topraklarına sahip olabilmeyi, (ataerkil) bir aile kurabilmeyi ve çok arzulanan kültürel vatandaşlığı elde etme şansını temsil ediyordu ve bu her şeyden öte onurlu bir cenaze töreni anlamına geliyordu. Neredeyse bütün 20. yüzyıl devrimlerinde çiftçinin şevkli katılımının anahtarı, bununla beraber gelen toprak sahipliği, mevki ve bağımsızlık olmuştur. Toprak reformunun yerini kamulaştırma alınca çoğu köylü tarafından bunu kendi hayallerine ihanet olarak görüp karşı çıkmışlar ve direnmişlerdir.

Küçük burjuva hayalleri aynı zamanda sanayici proleteryanın hayal gücünü de ateşler. Lenin'in devrim umutlarının bağlı olduğu en has proleterler, yani 1919'da Ruhr'daki militan kömür madencileri ve çelik işçileri, burada önemli bir örnektir²². Ne istedikleri sorulduğunda mütevazı bir şekilde cevap verdiler. Daha yüksek maaş, daha az çalışma saati ve daha uzun molalar istiyorlardı. Marksistlerin küçümseyerek baktığı "sendika bilinci"nin ötesinde, patronları tarafından düzgün muamele görmek istiyorlardı (Bay X şeklinde çağırıl-

22 Barrington Morre, Jr. Injustice: The Social Basis of Obedience (Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1978).

mak). Dahası kendilerine ait bahçeli bir kulübe arzu ediyorlardı. Yeni sanayici hale gelmiş bir proletaryanın köklerindeki köylü heveslerini sürdürmek istemeleri şaşırtıcı değildi, fakat sosyal saygı görme ve kendilerine ait bir arazide bağımsız bir hayatın kültürel tuzaklarını talep etmeleri ya gözleri yağmadan başka bir şey görmeyen "ekonomist" işçi sınıfı ya da devrimci proletarya stereotipiyle uyumlu değildi.

Son zamanlarda Amerika'daki standart düşünce anketleri, sanayi işçilerine fabrikada çalışmak yerine ne iş yapmayı tercih edeceklerini sordu.²³ Şaşırtıcı bir oranla insanların bir dükkân, restoran açmaya ya da çiftçilik yapmaya istekli oldukları görüldü. Bu hayallerin birleştirici noktası yakın denetimden uzak olması ve iş gününün otonomisini kendi ellerinde bulundurmalarıdır. Bu, onların gözünde, daha uzun çalışma saatlerinden ve küçük işletmelerin risklerinden daha önemlidir. Çoğu tabii ki bu hayalin peşinden gitmiyor, ama bir hayal olarak bundan vazgeçmemeleri de hayalin gücünü açıkça ortaya koyar.

"Maaşlı kölelik" yerine gerçek köleliği yaşamış olanlar için ne kadar marjinal bir şekilde olursa olsun bağımsız bir şekilde geçim sağlamak bir rüyanın gerçekleştirilmesiydi.²⁴ Konfedere devletler boyunca köleler serbest bırakılır bırakılmaz hemen yola koyulmuşlar ve yetiştiriciliğin öncüleri olmuşlardır. Daha sahibi olmayan topraklarda zar zor ama özgürce geçimlerini sağlamışlardır. Bir pompalı tüfek, katır, inek, olta, birkaç tavuk, kaz ve saban ile bağımsız yaşamak sonunda mümkündü. Nadiren "birisi" için çalışıyorlardı, o da eğer ki nakit paraya o an çok ihtiyaçları varsa. Yoksul beyazlar da benzer şekilde ortak alanlarda, zengin komşula-

23 Robert E. Lane, *Political Ideology: Why the American Common Man Believes What He Does* (Glencoe, IL: Free Press, 1962.)

24 Steven H. Hahn, *The Roots of Southern Populism: Yeoman Farmers and the Transformation of the Georgia Upcountry* (Oxford: Oxford University Press, 1984).

rına aşağılayıcı bir bağımlılıkları olmadan yaşıyorlardı. Sonuç yetiştiricilik ekonomisinin bitmesiydi. Sadece çok daha sonra, ve şekli değiştirilerek 1880'den itibaren "çit kanunları" çıkıp uygulanmaya başlandığında yeniden canlanmıştı. Bu kanunlar ortak alanları özgür siyah ve beyazlara kapatarak onları tekrar iş gücü piyasasına itmek için dizayn edilmişlerdir. Sonuç olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nde köleliğe en yakın şey olan ünlü ortakçılık sistemi ortaya çıkmıştır.

Otonomi arzusu o kadar güçlüdür ki kimi zaman sapkın formlara bürünebilir. Fabrikalarda üretim hattı otonomiye minimuma indirgeyecek şekilde ayarlanmıştır. Buna rağmen işçiler "eşek şakası" yapacak kadar zaman çalmayı becerirler ve bu bir bağımsızlık ifadesidir.²⁵ Rouge Nehri'nde sıra halinde çalışan araba işçileri öne geçmek için yarışır ki uyuyabilecekleri, bir şeyler okuyabilecekleri ya da tehlikeli oyunlar oynayabilecekleri bir köşe bulabilsinler. Sosyalist Macaristan'daki işçiler homerler -kendileri için küçük torna parçaları- yapıyorlardı ama bunları kullanabilecekleri bir yer bile yoktu. "Oyun"u yok etmeye planlanmış bir çalışma sisteminde işçiler bu nesneleştirmeyi ve sıkıntıyı reddederler ve otonomilerini yaratıcı şekillerde açığa çıkarırlar.

Modern tarım ticareti, neredeyse şeytani diyebileceğimiz bir şekilde küçük mülk ve otonomi arzularını kendi avantajına kullanmayı ve insanları sömürmeyi başardı. Kümes hayvancılığında sözleşmeli tarım uygulaması burada önemli bir örnek.²⁶ Büyük hapsetme durumlarının salgın hastalık ya-

25 Bakınız, örneğin, editörlüğünü Sean Wilentz'in yaptığı (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1985) *Rites of Power, Symbolism, Ritual and Politics Since the Middle Ages*'in içinde 312-44, Alf Ludke, "Organizational Order or Eigensinn? Workers' Privacy and Workers' Politics,"; Miklos Haraszti, *Worker in a Worker's State* (Harmondsworth: Penguin, 1977); ve Ben Hamper, *Rivet Head: Tales From the Assembly Line* (Boston: Little, Brown, 1991).

26 M.J. Watts and P. Little, *Globalizing Agro-Food* (London: Routledge, 1997).

ratma açısından çok tehlikeli olduğunu bildikleri için en büyük firmalar kızartmalık piliç yetiştiriciliğinin taşeronluğunu “bağımsız” çiftçilere yaptırırlar. Taşeron sadece Tyson ya da başka tarım ticareti yapan firmalar tarafından belirlenmiş standartlara göre bir kümes inşa etmek ve bunun parasını karşılamakla yükümlüdür. Tarım ticareti piliçleri teslim eder ve beslenmelerini, ilaçlarını ve temizliklerinin nasıl yapılması gerektiğini dikkatlice iletip, bunlar için gerekli malzemeleri satar. Taşeronun günlük performansı bundan sonra dikkatlice izlenir ve kontratın sonunda hayvanların kilo alımına ve hayatta kalma oranına göre ödeme yapar. Ödemeler değişken pazar koşullarına göre de ayarlıdır. Genelde kontrat sürekli yenilenir ama bunun garantisi de yoktur.

Bu sistem hakkında sapkınca olan şey bir bağımsızlık ve otonomi imgesi oluştururken öte yandan anlamlarının içini boşaltır. Taşeron bağımsız bir toprak sahibidir (ve ipoteği vardır) ama iş günü ve hareketleri neredeyse seri üretim hattının başındaki işçi kadar önceden planlamıştır. Ensesinde kimse- nin nefesini hissetmiyordur belki ama kontratı yenilenmezse çiftliği kadar büyük bir ipotek ödemek zorunda kalacaktır. Toprak sahipliği, kredi kapitali ve büyük bir işgücünün yönetimi - haklarını arayacak bir işgücü- risklerini tarım endüstrisi taşerona yükler ve öte yandan kendisi sıkı denetimin, standardizasyonun ve fabrikanın başarmak için kurulduğu kalite kontrolü sayesinde avantaj sağlar. İşler bu şekilde gerçekten de yürüyor! Bağımsız bir toprak sahibi olarak itibarının zedelenmemesi için bir şeyler yapmak arzusu o kadar güçlüdür ki “çiftçi” bunun anlamının boşaltılmasını bile kabullenir.

İnsanlar hakkında başka nelerde yanılmış olurlarsa olsun, anarşistler, insanların itibar ve küçük mülk otonomisi hakkındaki arzularını, günümüz dünyasında dikkatli bir şekilde okumuşlardır. Küçük burjuvazinin bağımsızlık hayali pra-

tikte pek uygulanabilir bir şey olmasa da Sanayi Devrimi'yle birlikte de ölmemiştir. Aksine daha da şiddetlenmiştir.²⁷

²⁷ Örneğin Michael Crozier'in iddiasına bakalım: büyük bürokratik organizasyonların içinde bile davranışı anlamak için "bireyin otonomisi ve bütün bağımlı ilişkileri reddetmesi üzerindeki ısrarı" anlamamız gerekir. *The Bureaucratic Phenomenon* (Chicago: University of Chicago Press, 1964), sayfa 290.

PARÇA 20

KÜÇÜK BURJUVAZİNİN ÇOK DA KÜÇÜK OLMAYAN
SOSYAL İŞLEVI

Toprak arzusu ve kayıp toprağın iadesi en radikal eşitlik taraftarı kitle hareketlerinin ana teması olmuştur. Bunlara örnek olarak İngiliz Sivil Savaşı'ndaki farklı politik hareketlerden 1911'de Meksika'daki işçilere, neredeyse yüzyıl boyunca İspanya'daki anarşistlere, anti-sömürü hareketlerinin çoğuna, günümüz Brezilya'sındaki kitle hareketlerine kadar pek çok şey sayabiliriz. Küçük burjuva hayallerinin ilgisini çekmese-lerdi, bunların herhangi bir şansı bile olmazdı.

Marx'ın küçük burjuvaziye duyduğu hoşnutsuzluk, lümpen proletaryaya duyduğu hoşnutsuzluktan sadece birazcık daha azdı. Bunun sebebi küçük burjuvazinin küçük mülk sahibi olması ve dolayısıyla küçük kapitalistler olmalarıydı. Sadece kapitalizm tarafından yaratılmış ve mülksüz olan proletarya tamamen devrimsel olabilirdi; özgürlükleri kapitalizmin ötesine geçmelerine bağlıydı. Teoride bu ne kadar mantıklı olursa olsun, Batı'da 19. yüzyılın sonlarına kadar zanaatkârların -dokumacı, kunduracı, matbaacı, duvar ustaları, çekçek yapanlar ve marangozların- en radikal işçi-sınıfı hareketlerini oluşturduğu da tarihsel bir gerçektir. Eski bir sınıf olarak toplulukçu bir gelenek, eşitlikçi uygulama anlayışı ve yerel bir uyuma sahiplerdi. Bununla yeni toplanan fabrikalardaki iş gücünü karşılaştırmak çok da adil olmaz. Ve tabii ki ekonomide 1830'lardan itibaren olan büyük değişimler, onların varlığını, hem topluluklarını hem zanaatlarını tehdit ediyordu; otonomilerini muhafaza etmek için artçı birlik olarak savaşıyorlardı. E.P. Thompson'ı anar gibi Barrington Moore şöyle demiştir:

“Radikalizmin sosyal temeli hep kasabalardaki köylüler ve zanaatkârlar olmuşlardır. Bu bize özgürlüğün sadece Marx'ın öngördüğü yerde, yani

gücü ele geçirecek sınıfların isteklerinde değil, belki de ilerleme kayasının ezerek geçtiği yitip giden sınıfların çılgınlıklarında olabileceğini gösterir.”²⁸

Soğuk Savaş boyunca karşıdevrimci standart seçenек önleyici toprak reformuydu, tabi elit sınıf tarafından engellenmediği sürece. Ancak Sosyalist Blok’un 1989’daki çöküşünden sonra Dünya Bankası gibi organizasyonlarda ağız birliği olmuş ve toprak reformunu kendi politik gündemlerinden uzak tutmuşlardır. Kuşatılmış küçük mülkün birden çok sağ yönelimli hareketin oluşumuna yol açtığı doğru olsa da eşitlik için mücadele tarihini zanaatkârlar, çiftçiler ve onların küçük mülk için olan arzularını hesaba katmadan yazmak imkânsızdır ve hatta belki de odak noktasına yerleştirilmelidir.²⁹

Küçük burjuvazinin icatları ve yeniliklerinin ekonomi üzerindeki yadsınamaz rolleri de savunulmalıdır. Genellikle sonuçta kendileri yararlı olsa da yeni süreçlerin, makinelerin, aletlerin, ürünlerin, yemeklerin ve fikirlerin öncüleri onlardır. Modern yazılım endüstrisinde bu çok açıktır çünkü neredeyse bütün orijinal fikirler ya bireyler ya da küçük ortaklık-

28 Barrington Moore, *The Social Origins of Dictatorship and Democracy* (Boston: Beacon Press, 1966). Aynı zamanda E. P. Thompson’ın çok iyi kitabı *The Making of the English Working Class*’a bakın (New York: Vintage, 1966)

29 Kişinin politik duruşu ne olursa olsun küçük burjuvazinin inkar edilemeyecek başka sosyal katkıları da vardır. Tarihsel olarak küçük çaplı ticaret ve üretim pazar entegrasyonunu ayakta tutan şey olmuştur. Bir yerde talep edilen bir mal ya da ürün varsa ve bu yüzden çok para edecekse küçük burjuvazi bunu sağlamanın bir yolunu bulur. Milton Friedman gibi ve geleneksel pazar anlayışına sahip kişiler için küçük burjuvazi “Tanrı’nın işini” yaparlar. Neredeyse mükemmel rekabet ortamında yarışır; arz ve talebi sağlamaya yönelik hız ve çeviklikleri neoklasik ekonomilerdeki ütöpik bir vizyon olan mükemmel rekabet ortamını yaratır. Kar marjları düşüktür ve genelde başarısız olurlar ve yine de toplam aktiviteleri maksimum sonuçlara katkıda bulunur. Genelde küçük burjuvazi bu ideale yaklaşır. İhtiyaç duyulan mal ve servisleri rekabetçi değerlerle sağlarlar ve buna büyük ve hantal firmaların ayak uydurması çok zordur.

lar tarafından bulunup daha büyük firmalar tarafından satın alınıp özümserler. Büyük firmaların rolü temelde yenilik bölgesini "gözlemlemek" ve sonra bütün umut vaat edici (ya da tehlikeli) fikirleri ya onu bulanları işe alarak ya da fikirleri kaçak kullanarak kendilerine mal etmektir. Büyük firmaların rekabetçi avantajı sermaye değerlerinde, pazarlama ve kulis faaliyetlerinin güçlerinde ve dikey birleşmelerinde saklıdır, orijinal fikirlerinde ya da getirdikleri yeniliklerde değil. Küçük burjuvazinin insanları aya gönderemediği, uçak yapamadığı, derinlerden petrol çıkaramadığı, hastane işletemedikleri ya da ilaç üretilip telefon yapamadıkları doğru olsa da büyük firmaların bunları yapabilme kapasitesi temel olarak binlerce küçük icadı ve süreci birleştirmeye dayanır. Öbür türlü belki de bunları yapamayacaklardı bile.³⁰ Bu da kendi çapında önemli bir yenilik sayılır. Yine de büyük firmaların oligopol pozisyonlarını devam ettirebilmeleri potansiyel rakipleri elimine ya da yok etme güçlerine bağlıdır. Bunu yaparak olanak sağladıkları fikirler kadar yok ettikleri fikirler de vardır.

30 "Belki" diyorum çünkü yüzyılın ortasında AT&T, DuPont ve IBM gibi büyük firmalardaki araştırma büyük firmaların yeniliğe kesinlikle düşman olmadığını iddia ediyordu.

PARÇA 21

KÜÇÜK BURJUVAZİNİN

“BEDAVA ÖĞLE YEMEĞİ” NEZAKETİ

“Gülümseyemiyorsan dükkân açma.”

Bir Çin Atasözü

Münih’te bir arkadaşım ile oldukça yaşlı ailesini ziyarete gittiğimde birkaç gün geçireli çok olmadı. Ailesi oldukça kötü bir durumdaydı ve dairelerinde yaşamaya mahkûmdular. Yine de serin yaz sabahlarında mahallelerinde kısa bir yürüyüş yapmakta ısrar ediyorlardı. Birkaç gün boyunca arkadaşım ile onlara sabah alışveriş turlarında eşlik ettik, ve gerçekten “tur” atıyorduk. İlk olarak bir bakkala giderek konserve ve sebze aldılar; sonra yakındaki bir dükkândan yağ, süt, yumurta ve peynir aldılar; buradan bir kasaba gidip domuz fileto aldılar; sonra meyve standına gittiler; son olarak parkta oyun oynayan çocukları izledikten sonra bir gazete bayisine gittiler ve bir dergi ile yerel bir gazete aldılar. Neredeyse değişmez bir rota çizmişlerdi ve her durdukları yerde illa ki bir muhabbet dönüyordu, eğer müşteri yoksa uzun, başka müşteri varsa kısa. Hava hakkında, yakınlarda olmuş bir trafik kazası hakkında, civarda olmuş doğumlar hakkında, belli kişilerin çoluklarının çocuklarının ne durumda olduğu hakkında ya da trafik sesinin ne kadar sinir bozucu olduğundan vs. konuşuyorlardı.

Bu muhabbetler sığ ve hoşbeşin ötesinde bir şeyleri barındırıyor gibi gözüküyordu. Hayatta olmuş küçük değişiklikler mesela, ama *asla* anonim değillerdi; konuşanlar birbirlerini tanıyorlardı ve birbirlerinin aile tarihleri hakkında epey bilgiye sahiptiler. Bu basit sosyallik beni şaşırtmıştı ve fark etmiştim ki arkadaşımın ailesi için bu turlar onların günlerinin sosyal

anlamda en yüksek noktasıydı. Daha uzak olmayan büyük bir mağazada alışverişlerini yapabilirlerdi, hem de daha kolay bir şekilde. Bir an düşününce dükkân sahiplerinin maaşsız sosyal işçiler olduğunu görürüz, zira onlar düzenli müşterilerine kısa ama dostça ve sıcakkanlı bir dostluk sunarlar. "Maaşsız" tabii ki çok doğru bir kullanım değil, çünkü fiyatları diğer yerlerden daha yüksek; dükkân sahipleri sundukları gülümseme ve nezaketin düzenli müşteri oluşturan bir yapıya sahip olduklarını biliyordu ve bu da onlara iş olarak geri dönüyordu. Eğer ki dükkân sahiplerinin taktıkları güler yüz maskelerine şüpheci yaklaşmazsak, diğer türlü tezgâhın arkasında keserek, biçerek ve para sayarak geçecek günlerini böyle hoşlukların daha çekilir hale getirdiğini düşünebiliriz.

Bu küçük düzende küçük burjuvazi, ödeme almaksızın günlük ve güvenilir bir sosyal hizmet sağlar. Bunun resmi bir yetkili ya da ajans tarafından taklit edilmesi çok güçtür. İş yaparken gerekli gördükleri için verdikleri pek çok hizmet arasında bu gülümsemeyi sunmayı da kendi yararlarına sayarlar. Kamu güvenliği ve mahallelerin dokusu üzerine derin etnografik içgörüsünde Jane Jacobs bunların pek çoğunu kataloglamıştır.³¹ 1960'da tamamen orijinal bir terim olan "sokaktaki gözler" onun buluşudur ve mahalleler için çağdaş bir dizayn prensibi olmuştur. Bu terim mahallenin birbirini tanıyan yayalar, dükkân sahipleri ve mahalle sakinleri tarafından sürekli gözlemlenmesi anlamına gelir. Müdahaleye gerek almaksızın onların varlığı resmi olmayan bir şekilde kamu düzenini sağlar. Benim ulaşmak istediğim nokta açısından bu örnek, yani "sokaktaki gözler" yoğun, karma kullanımlı bir mahalleye gereksinim duyar. Bu mahallede pek çok küçük dükkân, atölye, daire, apartman ve servis vardır ve bunlar iş, alışveriş ya da dağıtım yapan insanların trafiğini düzenler.

31 Jance Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities* (New York: Vintage, 1961).

Bu sürecin dayanak noktası küçük burjuva dükkân sahipleri-
dir. Onlar günün büyük bir kısmında oradadırlar, müşterile-
rini tanırlar ve sokağı resmi olmayan bir şekilde denetlerler.
Böyle mahalleler az yaya trafiği olan ıssız yerlerden çok daha
güvenlidir. Burada kamu güvenliğini sağlayan bu değerli ser-
vis, başka aktivitelerin birleşmesinin doğal bir sonucudur ve
ücret ödemeden güvenliği sağlar. Böyle gayri-resmi yapıların
olmadığı yerlerde polis bile güvenliği sağlamakta zorlana-
caktır.

Küçük burjuvazi satın alınamayacak servisler sunar,
dükkân sahibinin gülümsemesi gibi. Jacobs neredeyse her
blokta en azından güvenebilecekleri bir dükkân sahibinin ol-
duğunu gözlemlemiştir. Mahalle sakinleri dükkân sahibine
anahtar bile teslim ederler. Bu servisi sunan dükkân sahibi,
bunu nezaketen yapar. Bir kamu kurumunun böyle bir servis
sunduğunu düşünmek bile imkânsızdır.

“Büyük alışveriş merkezleri”nin, müşterilerinin gücü
sayesinde el yapımı ürünleri küçük burjuvadan daha ucuza
satabildikleri doğrudur. Pek de açık olmayan şey ise küçük
burjuvazinin tedarik ettiği kamu malları (olumlu dışsallıklar)
toplandıktan sonra uzun vadede büyük, gayrişahsi kapitalist
firmalardan daha iyi durumda olup olmadığıdır. Bu mallar
arasında gayriresmi sosyal iş, kamu güvenliği, ilginç ve canlı
bir ortamın estetik zevki, farklı sosyal deneyimler ve kişiye
özel servisler, tanıdık ağları, gayriresmi mahalle haberleri ve
dedikodu, sosyal dayanışma ve kamu hareketi bloğu ve (kü-
çük çiftlik sahipleri için özellikle) toprağa iyi bakılması sayı-
labılır. Jefferson’ın demokratik idealindeki kadar kendine gü-
venen, bağımsız ve toprak sahibi çiftçiler gibi olmasalar da,
bu ideale Wal-Mart’taki ya da Home Depot’daki tezgâhtardan
daha yakındırlar.

Not etmemiz gereken son bir şey daha var. Küçük çift-
lik sahipleri ve dükkân sahiplerinin çoğunlukta olduğu bir

toplumda eşitlik ve üretim mallarının eşit dağılımı şimdiye kadar yaratılmış bütün ekonomik sistemlerden daha iyidir.

- BEŞ -**Politika Hakkında**

PARÇA 22

MÜNAZARA VE KALİTE:

NİTELİĞİN NİCELİKSEL ÖLÇÜMLERİNE KARŞI

"Louisa bir gün kardeşiyle şu şekilde bir muhabbete başlarken duyulmuştu, 'Tom, merak ediyorum da,' - bunun üzerine kulak misafiri olan kişi Bay Gradgrind ortaya çıktı ve 'Louisa, asla merak etme' dedi. Burada mekanik sanatın baharı ve mantığı eğitmenin gizi yatıyordu. Hislerin ve sevginin gelişmesine tenezzül edilmiyordu. Asla merak etme. Ekleme, çıkarma, çarpma ve bölme ile her şeyi bir şekilde hallet, asla merak etme."

Charles Dickens, Zor Zamanlar

"Özel girişimin gücü korkutucu basitliğinde gizlidir... Niteliksel farkların ayırdına varmayı feda ederek her şeyi tamamen ölçmeye dayanan modern trende bu uyar; çünkü özel girişim ürettiğiyle değil üretimden ne kazandığıyla ilgilidir."

E. F. Schumacher, Küçük Güzeldir

Mia Kang sırasının üzerinde duran sınav kağıdına baktı. Bu sadece bir deneme sınavıydı. Hocalar buna "arazi deneyi" adını veriyorlardı. Bu sınavın sonucu onlara öğrencilerin Texas Bilgi ve Beceri Değerlendirme'inde nasıl bir sonuç alacakları konusunda bilgi veriyordu.

Ama kutucukları doldurup öğretmenini mutlu etmek yerine Mia, MacArthur Lisesi'nde ilk senesinde cevap kağıdını bir deneme yazmak için kullandı. Bu deneme, standardize test sistemini eleştirdi ve test sonuçlarının öğrencileri değerlendirmek ve okulları sıralamak için kullanılmasına karşı olduğunu yazdı.

“Standart testlerin nasıl öğrencilere ve okullara yardım etmekten ziyade zarar verdiği hakkında yazdım” diyor Mia. 14 yaşından daha büyük duruyor ve davranıyor. “Tamamen karşı olduğum bir şeye katılmak istemedim.”

“Bu testler öğrencilerin gerçekten neyi bilmesi gerektiğini değil, ölçmesi kolay olan şeyi ölçüyorlar” dedi. “Konseptler öğrenmeli ve beceriler elde etmeliyiz, sadece ezber yapmamalıyız. Bu hem öğrenciler hem de öğretmenler için üzücü bir durum.”

2001'deki Hiç Bir Çocuk Arkada Bırakılmasın Hareketi'nin öğretim ve sınav metodları sınıflarda uygulanmaya başlanınca öğrenciler buna çok ciddi bir direniş gösterdi. Mia Kang'ın yaptığı sadece küçük bir örnek. Massachusetts'teki Danvers Lisesi'nin 58 öğrencisi Massachusetts Genel Değerlendirme Sınavı'na (MGDS) girmek zorunda olmamaları gerektiğini iddia eden bir dilekçe imzaladılar. Sınava girmeyi reddedenler okuldan uzaklaştırıldı. Eyaletteki diğer okullar da onlara katıldılar. “Red öğeleri” adı verilebilecek davranış şekli bütün eyalete yayılmaya başladı: Michigan'daki öğrencilerin büyük çoğunluğu Michigan Eğitim Değerlendirme Testi'ne girmeyi reddettiler ve Wisconsin Lisesi'nin bitirme sınavına katılım o kadar az, veliler ve öğrencilerin direnişi o kadar fazlaydı ki sınav anlamını yitirdi. Bir olayda öğretmenler şimdi kendileri sınava girmek zorunda olmalarına o kadar içerlediler ki üstün performans primlerini almayı ortaklaşa reddettiler. İlkokul öğrencilerinin girmesi beklenen sınavlara kendileri direniş gösteremedikleri için onlar yerine aileleri bu görevi üstlendi. Öğrencilerin ilkokulda okuma yazma ve sayı saymayı öğrenmelerinin gerekli olduğu herkes tarafından kabul ediliyordu, zaten ailelerin ve çocukların itiraz ettikleri de sınıftaki “ölümüne egzersiz” atmosferiydi.

Direnişin sebeplerinden bir tanesi de sınıftaki sıkılma

oranlarını çok yükselten “sınav için öğrenme” egzersizleriydi ve öğrenciler buna çok ciddi tepki gösteriyorlardı. Test hazırlığı öğrenciler ve öğretmenler için sırf yabancılaşmış emek değil, aynı zamanda diğer her şey için zamanlarının kalmasına yol açan bir şeydi -sanat, tiyatro, tarih, spor, yabancı dil, yaratıcı yazarlık, şiir, gezi gibi. Eğitimi canlandırabilecek pek çok diğer hedef ortada yoktu: beraber öğrenme, çok kültürlü müfredat, birden fazla zekâ türünün teşviki, araştırma güdümlü bilim ve problem tabanlı öğrenme.

Okulun “tek-ürün” yaratan bir fabrikaya dönüşüyor olma ihtimali vardı. Ürün, dar bir bilgi ve beceri aralığını ölçmek için dizayn edilmiş standart testleri çözmesi beklenen öğrencilerdi. Burada tekrar hatırlamalıyız ki modern okul kurumu neredeyse ilk tekstil fabrikasıyla aynı zamanda icat edilmiştir. Her ikisi de iş gücünü tek bir çatı altında yoğunlaştırmıştır; her biri zaman disiplini ve iş uzmanlığı yaratmıştır ki denetim ve değerlendirme kolay yapılabilsin; ikisi de güvenilir, standart bir ürün yaratmayı amaçlar. Bölgesel ya da ulusal standardize testlerin üzerinde günümüzde bu kadar durulmasının temelinde bu testlerin model olarak niceliksel normlarla değerlendirilen şirket yönetimi modeli olması yatar. Bu normlar öğretmenler, okullar ve öğrenciler arasında karşılaştırma yapılmasını sağlar ve bu kriterlere göre her biri kendi performansına göre ödüllendirilir.

Bu testlerin ne kadar geçerli olduğu sorusunun -gerçekten ölçtüğünü iddia ettiği şeyi ölçüp ölçmediği- ucu açıktır. Testlerin hangi bilgi ve beceriyi ölçtüğü, bu ezberci sistem yüzünden kuşkuludur. Bu testlerin kadınların, Afrikalı Amerikalıların ve anadili İngilizce olmayan öğrencilerin sonuçlarını sürekli olduğundan daha düşük gösterdiği kanıtlanmıştır. Hepsinden öte bu yüksek rekabet olan ve test güdümlü eğitim sistemi öğrencileri hayatları boyunca okulda öğrenimden nefret etmelerine yol açabilir.

Bir yönetim aracı ve karşılaştırmalı üretim ölçütü olarak standardize testleri en çok destekleyen kişiler sınıf ortamın-

dan en uzaktaki insanlardır: okul müfettişleri, şehir ve devlet eğitim yetkilileri, valiler ve Eğitim Bakanlığı'nın politikalarını yönetenler. Geçersiz de olsa bu yöntem onlara pedagojik planlarını empoze edebilecekleri karşılaştırmalı üretimin ve güçlü bir manipölasyon aracının içeriğini verir. Dünya'nın geri kalanı ters yönde gelişim gösterirken Amerika'nın eğitim sistemini homojen hale getirmeye çalışması çok gariptir. Örneğin Finlandiya'da öğrenciler okul dışı sınav olmazlar ve öğrencilerin ya da okulların sıralandırması yoktur. Buna rağmen sistemleri bütün uluslararası başarı ölçütlerine göre son derece iyidir. Çoğu yüksek kalite kolej ve üniversite artık öğrencilerini Skolastik Başarı Testi'ne (eski adı Skolastik Yetenek Sınavı idi) girmeye teşvik etmezler. Tarihsel olarak üniversitelerdeki değerli yerlere girmeyi tek bir ulusal sınava bağlamış ülkeler şimdi "yaratıcılığı" teşvik etmek için bu sınavları elimine etmeye başladılar. Bunun Amerikan sistemini taklit etmek olduğunu zannediyorlar!

Kendilerinin ve okullarının kaderinin bu sınavlara bağlı olduğunu bilen bazı öğretmenler sadece öğrencilerini acımasızca çalıştırmamış, aynı zamanda sınavlarda başarılı bir sonucu garantilemek için hile yapmışlardır. En son Atlanta, Georgia'da bir olay ortaya çıkarıldı. 44 ya da 46 okuldaki incelemeler sonucu, öğrencilerin yanlış cevaplarının silinip yerlerine doğrularının işaretlendiği ortaya çıktı.³² 2009'da başarı oranı yükseldiği için o sene kendisine Ulusal Müfettiş sıfatı verilen Okullar Başmüfettişinin öğretmenleri üç sene içerisinde başarıyı yükseltmeleri gerektiği yoksa kovulacakları şeklinde tehdit ettiği ortaya çıktı. Olaya bulaşan eğitici sayısı 180'den fazlaydı. Enron'daki üç ayda bir çıkan soruları halledip ödülü kapan "odadaki en zeki kişiler" gibi Atlanta'daki öğretmenler de istediklerini halletmenin bir yolunu bulmuşlardı ama tam da kendilerinden beklenildiği şekilde değil. Burada tehlikeye atılan daha az şey vardı ama ikincil zarar bir o kadar yıkıcıydı ve "sistemle dansın" mantığı aynıydı.

32 Atlanta's Testing Scandal Adds Fuel to U.S. Debate," Atlanta Journal Constitution, July 13, 2011.

PARÇA 23

PEKİ YA...?

DENETLENEN TOPLUM FANTEZİSİ

Benimle kısa bir fantezi kurar mısınız? Yıl 2020. Yale Üniversitesi müdürü Richard Levin uzun ve başarılı bir görev süresinden sonra emekli olmuş ve 2020'yi "Mükemmel Vizyon Yılı" ilan etmiş. Her bir bina pırıl pırıl yeniden yapılmış ve öğrenciler 2010'a göre daha olgun, başarılı ve birlik halindedir. *Amerika Haber & Dünya Raporu ve Tüketici Raporu* (şimdi birleştiler) Yale'i listelerde bir numaralı üniversite ilan etti-en iyi oteller, en lüks arabalar ve çim biçme makineleri onların kampüsünde. Neredeyse bütün listelerde diyelim. Sözde çok önemli olan sıralamalara göre fakültenin kalitesi düşmüş. Yale'in rakipleri bu gerilemeye içten içe seviniyorlar ve açıklamalarının alt metnini okumayı bilenler, "Yale Kuruluşu"nun ağırbaşlı söylemlerinin altında saklı paniği okuyabiliyorlar.

Emekli devlet sekreteri Condoleezza Rice'ın yeni müdüre olarak seçilmesi biraz endişe yaratıyor. Kendisi yakın zamanda Ford Kuruluş'unu sistemli ve iş odaklı bir şekilde modernize etti. Aynı zamanda Yale'in başına geçecek ilk siyah kadın. Diğer seçkin üniversiteler daha önce beyaz olmayan kadınlar tarafından yönetilmişti. Bu şaşırtıcı değil zira Yale hep New England çiftçi kanununa göre iş yapmıştır: "Bir işi ne ilk, ne de son kişi ol."

Diğer yandan Müdüre Rice sadece sembolik olarak değil, temsil ettiği vaatler için seçildi: fakülteyi en ileri kalite yönetim tekniklerini kullanarak yeniden yapılandırmak. Bu tekniklerin temeli 19. yüzyılın sonlarında Büyük Paris Ekolü tarafından atılmıştır; Robert McNamara'nın Ford'daki devriminde ve daha sonra 1960'larda Savunma Bakanlığı'ndaki çalışmalarında, diğer taraftan Margaret Thatcher'ın 1980'lerde Britanya sosyal politika ve yüksek eğitimde yaptığı idari dev-

rimde vücut bulmuştur; sanayi işletmeciliğinden bireylerin ve ünitelerin çıkarılmasıyla üretimin sayısal ölçümleri geliştirilmiştir; daha sonra Dünya Bankası tarafından daha da ileri taşınmıştır; yüksek eğitim konusunda neredeyse mükemmellik haline ise Büyük On üniversite tarafından getirilmiştir ve son olarak da seçkin üniversiteler arasındaki yerini almıştır.

Yale Kuruluşu'nun üyelerinin arasından olan güvenilir kaynaklarımız sayesinde Dr. Rice'ın onları iş mülakatında nasıl büyülediğini biliyoruz. Dediğine göre Rice, Yale'in uzun zamandır muhafaza etmeyi başardığı feodalizm (politika konusunda) ve kapitalizmin (finansal yönetim konusunda) dengeli bir karışımı olan yönetim sistemine hayranmış. Kendisinin tasarladığı reformlara da bunlar çok uygunmuş -aynı şekilde Yale'in fakülte yönetiminde "katılımcı otokrasi" adı verilen köklü geleneğine de.

Şirketi Rice'ın işe tam uygun olduğuna ikna eden şey ise fakültenin kalitesini çok ileri seviyeye taşıma planıymış -ya da daha kesin olarak söylersek ulusal sıralamadaki yerini yukarı taşıma planı.

Rice, Yale'in işe alma, terfi ettirme ve görev süresi uygulamalarını acımasızca eleştiriyordu. Dediğine göre bunlar öznel, ortaçağdan kalma, sistematik olmayan, keyfi ve rastgele uygulamalarmış. Yale'in rekabet ortamında geride kalmasına yol açan şey yaşlı -çoğunlukla erkek ve beyaz- fakülte üyeleri tarafından korunan bu geleneklermiş. Bir taraftan yaşlıların terfi ve başarı kriterlerinin ne olduğunu bilmeyen ve kendine güvensiz genç fakülte üyeleri oluşmasına yol açarken diğer yandan halinden memnun, üretici olmayan ve kurumun uzun vadeli planlarını umursamayan bir yaşlılar oligarşisi oluşmasına zemin hazırlıyormuş.

Kaynaklarımızın bize söylediğine göre planı inanılmaz derecede basitmiş. Akademide başka alanlarda kullanılan bilimsel kalite ölçme tekniklerini ilk kez kapsamlı ve şeffaf bir

şekilde kullanmayı öneriyormuş. Şema atıf indekslerine bağlıymış: Güzel Sanatlar ve İnsani Bilimler Fakültesi Atıf İndeksi, Sosyal Bilimler Atıf İndeksi ve hepsinin atası olan Bilimsel Atıf İndeksi'ne. Sağlama yapmak için bu alandaki başka kişiler tarafından terfi zamanlarında kaç kere atıf yapıldığı zaten kontrol ediliyordu, ama Müdüre Rice bu nesnel değerlendirmeyi sistematik ve kapsamlı bir hale getirmeyi öneriyordu. Atıf indekslerinin, oy sayan makineler gibi taraf tutmadığı üzerinde duruyordu; bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde taraf tutmaları mümkün değildi; akademik saygınlık kararı için tek kişisel olmayan ölçüttü. Artık görev süresi ve terfi için tek kriter bu olacaktı. Görev süresi geleneğini yıkabilirse tembel oldukları için yıllık atıf normlarına (kısaca YAN) ulaşmayı beceremeyen fakülte üyelerinin otomatik olarak işten atılmasının yolu açılacaktı.

Şeffaflık, kamuya açıklık ve nesnellik konularında neoliberal politikaya uygun olan şekilde Müdüre Rice Robert Owen'ın New Lanark'taki fabrika modelinin modern ve yüksek teknoloji kullanan akademik bir versiyonunu vaat ediyordu. Bütün fakülte üyelerine dijital bereler giydirilecekti. Dizayn edilip -Yale'in ayırt edici mavi beyaz renkleri kullanılarak- çocuk işçi çalıştırılmadan, insani ve düzgün koşullarda üretildikten sonra bütün fakülte bunları giymek zorunda kalacak. Berenin altına denk gelen bölgesinde taksimetre gibi dijital bir ekran olacak ve o akademisyenin kaç atıf aldığı ekranda gözükecek. Tamamen otomatik atıf kayıt merkezleri yeni atıfları uydu üzerinden kaydedecek ve yine otomatik olarak beredeki dijital ekrana gönderilecek. Bir zamanlar Times Meydanı'ndaki ışıklarda duran ve sürekli dünya nüfusunun son halini gösteren modelin bir minyatürünü düşünün. Buna Dijital Olarak Sürekli Kaydedilen Atıflar Toplamı'nın Kamu Kaydı adını verelim. Rice'a göre ders veren iyi ve ünlü bir profesörü dinleyen öğrenciler, hocanın kafasındaki bere

sürekli ötüp aldığı atıfları gösterdikçe mest olacaklar. Bu sırada başka bir sınıfta da hocanın beresi sessiz kaldıkça ve hoca utandıkça endişelenen öğrenciler olacak. Ders aldıkları bütün hocaların kümülatif atıf toplamaları transkriptlerinde gözükmünce diğer öğrencilerle yüksek lisans veya doktora için başvurduklarında nasıl yarışabilecekler? Gerçekten de en iyi ve en zeki hocalardan mı ders aldılar?

Öğrenciler artık kulaktan dolma bilgilere ya da arkadaşlarının pek de güvenilir olmayan eleştirilerini ciddiye almak zorunda olmayacaklar. Hocalarının sayısal “kalite notu” herkesin görüp kararını verebilmesi için göz önünde olacak. Genç fakülte üyeleri artık daha eskilerden korkmak zorunda kalmayacaklar. Tek bir tartışmasız başarı standardı kalite ölçütü olacak ve herkes için koyabilecekleri belirli bir hedef olacak. Müdüre Rice’a göre bu sistem disiplinsiz olan ve himayenin küçük kaleleri haline gelmiş departmanları yenileme sorununu çözüyor. Terfi ve kiralık komiteler yerine bu kamuya açık, şeffaf ve kişisel olmayan profesyonel sıra ölçütü kullanılacak.

Her şeyin ne kadar net olacağını düşünün! (Yeni kriterlere göre seçilmiş) üstün nitelikli fakülte üyeleri paneli bir kaç atıf düzlemi oluşturacak: bir tane yenilenme için, bir tane terfi için, bir tane görev süresi için ve bir tane de görev süresi bittikten sonra performans değerlendirmesi için. Daha sonra bere teknoloji mükemmelleştirilince bütün süreç otomatik olarak işleyecek. Çok atıf alan ve politik bilimin gündemini belirleyen Profesör Harvey Çokyazar’ı büyük bir amfide ders verirken düşünelim. Birden Arizona’daki bir akademisyen Harvey’in *Yakın Tarihte Bilinmeyi Araştırma Dergisi*’ndeki son makalesine bir atıf yapıyor ve şans eseri bu atıf onu listenin en yukarısına taşıyor. Bere mavi beyaz renkler saçarak ötmeye başlıyor ve “Boola-Boola” şarkısı çalmaya başlıyor. Öğrenciler ne olduğunu fark edince profesörlerini ayağa

kalkarak alkışlamaya başlıyorlar. Öğrencilerini ağırbaşlı bir şekilde selamladıktan ve biraz da utandıktan sonra halinden memnun bir şekilde ders vermeye devam ediyor -ama şimdi görev süresinin uzayacağını bilerek. Woodbridge Hall'daki Müdüre Rice'ın ofisinde masanın üstündeki konsol ona Harvey'in kendi çabasıyla başarılı olduğunu bildiriyor. Bunun üzerine Rice onun beresine yazılı ve sözlü şekilde bir tebrik mesajı gönderiyor. Daha sonra yeni bir sertifika ve ayırt edici bir bere de verilecek.

Şirketin üyeleri bu sistemin ne kadar zaman tasarruf edeceği ve tartışmaları önleyeceğini fark ederek tekniği mükemmelleştirme çalışmasına giriyorlar. Bu, Yale'i üst sıralara taşımak için bir şans. Zaman aşımına uğrayan bir sistem önerisi geliyor. Sene içinde yapılan atıflar bir dahaki sene değerlerinin sekizde birini kaybediyorlar. Sekiz yıllık bir süre içerisinde bütün atıflar yok olacak ve böylece alandaki gelişim hızına ayak uydurulabilecek. Bir şirket üyesi çekingence küçük de olsa eski öğretim üyeleri için bile bir akılda tutma alanı olması gerektiğini söylüyor. Bunu açıklamak için yaşlı bir profesörün bir seminerin ortasında kovulma noktasına varacak kadar atıflarının yok olmasının pek de hoş olmayacağını ileri sürüyor. Bir başkası böyle bir durumda berenin tamamen sıfırlanmasını öneriyor, ama böyle bir durumda da seminer konuşmacısı dinleyicinin gözlerinden kaçınılmaz kaderini okuyabilir şeklinde karşı çıkılıyor.

Akademideki sayısal üretim ölçümleriyle dalga geçmenin arkasında daha büyük bir amaç var, her ne kadar abartıyor olmasam da. Vurgulamak istediğim nokta demokrasiler, özellikle Amerika'daki gibi kamu fonlarının dağıtımını ve elit seçimini benimsemiş liyakate dayalı kitle demokrasilerinde kalitenin kişisel olmayan, nesnel ve mekanik ölçümleri yeğ tutulur. Formları da ne olursa olsun: Sosyal Bilimler Atıf İndeksi, Skolastik Yeterlilik Sınavı (sonradan Skolastik Değer-

lendirme Sınavı adı verildi ve şimdi de Skolastik Akıl Yürütme Sınavı adını aldı), kâr-zarar analizi - hepsi aynı mantığı izliyor. Neden? Kısaca şöyle diyebiliriz: kişiler ve aileler için en önemli sosyal kararlardan birisi ya eğitim ve iş seçimidir zira bunlar dolaylı olarak hayatta kalabilmek anlamına gelir, ya da topluluklar ve bölgeler için en önemli karar kamu projeleri ayrılan fonların nereye harcanması gerektiğidir. Bu ölçütlerin kışkırtıcılığı nitelik ölçütlerini nicelik ölçütlerine dönüştürmelerinden ileri gelir. Böylece tek ve kişisel olmayan bir ölçüte göre durumlar arasında karşılaştırma yapılabilir. Her şeyin ötesinde bunlar büyük ve yanıltıcı "anti politika makineleri"dir ve geçerli politik soruları uzmanlar tarafından yönetilen zararsız, nesnel ve idari uygulamalara dönüştürmek için dizayn edilmişlerdir. Anarşistler ve demokratlar tarafından değer verilen politikada ortaklık ve öğrenme imkânlarına duyulan derin güvensizliği örten işte bu apolitik hale getiren el çabukluğudur. Ama "Politika"ya gelmeden bu niceliksel oranlama tekniğine karşı iki potansiyel olarak tehlikeli itiraz daha var.

PARÇA 24

GEÇERSİZ VE KAÇINILMAZ

OLARAK YOZLAŞMIŞ

Böyle ölçütlerle alakalı olarak karşılaştığımız ilk ve en bariz problem, çoğunlukla geçersiz olmalarıdır: yani değerlendirildiğini düşündüğümüz niteliği nadiren doğrulukla ölçer.

Bilimsel Atıf İndeksi (BAİ) 1963'te kurulmuştur ve bütün atıf indekslerinin köküdür. BAİ, Eugene Garfield'ın parlak bir buluşudur. Amacı belirli bir araştırmanın yarattığı bilimsel etkiyi ölçmektir. Dolayısıyla belirli bir akademisyen veya araştırma laboratuvarı da aynı şekilde ölçümlenecekti ve bunların hepsi, yayımlanmış bir makalenin diğer araştırmacılar tarafından ne kadar sıklıkla atıf aldığına göre yapılacaktı. Neden olmasın? Kesinlikle diyebiliriz ki bu yöntem gayri resmi itibarı, bursları, köklü kuruluşların belli belirsiz oluşmuş hiyerarşilerini ve akademisyenin üretimini gölgede bıraktı. Nasılsa bilimsel yayınların yarısından fazlası iz bırakmadan yok oluyor; hiç atıf almıyorlar, bir kere bile! Tek bir kere dışında hiç atıf almayan makale sayısı %80. BAİ bir akademisyenin o konuda kendisinden sonra gelenler üzerindeki etkisinin görünürde doğal, doğru, şeffaf, önyargısız ve objektif bir ölçütüydü. Marifetini destekleyen bir durum! Ve böylece, en azından ilk başlarda, yerini almaya çalıştığı imtiyaz yapıları ve durumlarla karşılaştırılıyordu.

Çok büyük bir başarı yakaladı, hem de sürekli tanıtımı yapıldığı için değil; bunun kâr amacı gütmeyen bir şey olduğunu unutmayalım! Kısa zamanda her yere yayıldı: görev süresi belirlerken, dergilerin reklamını yaparken, akademisyenleri ve enstitüleri sıralarken, teknolojik analizlerde ve hükümet çalışmalarına kadar her yerdeydi. Biraz zaman sonra Sosyal Bilimler Atıf İndeksi (SBAİ) çıktı ve Güzel Sanatlar ve İnsani Bilimler geride kalır mıydı hiç!

Peki BAİ tam olarak neyi ölçüyordu? Fark edeceğimiz ilk şey bir bilgisayar gibi akılsız oluşu ve bilgi toplamayı sanal hale getirmesi. Kişilerin kendilerine yaptığı atıfları sayıyordu ve dolayısıyla akademide alışkın olduğumuz narsisizme mastürbasyonu eklemiş oluyordu. Sayılan atıflar arasında şöyleleri de vardı: "Okuduğum en kötü araştırma makalesi X'e aittir." Yaşa X! Mae West'in dediği gibi "Kötü reklam yoktur; adımı doğru söyle yeter!" Makalelerin aksine kitaplardaki atıflar toplanmıyordu. Peki ya çoğunlukla olduğu gibi bir esere atıf yapılan makaleleri HİÇ KİMSE OKUMUYORSA? Aynı zamanda ortada bu uygulamanın taşraya özgü olduğu gibi bir gerçek var; sonuç olarak bu çoğunlukla İngilizce'nin kullanıldığı, dolayısıyla Anglo-Amerikan bir ortam. Garfield'a göre Fransız biliminin İngilizce'yi bilimin *tek* dili olarak kabul etmemesi, onun ne kadar taşralı olduğunu ortaya koyar. Sosyal bilimlerde görünürde bu saçmadır ama eserinizin Çinli, Brezilyalı veya Endonezyalı entelektüellere tercümesi ve satılması SBAİ'deki sıralamanıza hiçbir katkı yapmaz. Bunun için onların da minnettarlığını İngilizce dilindeki bir dergide ya da sayısı çok sınırlı olan yabancı dil dergilerinde göstermeleri gerekir.

İndeksin istatistiksel bir durum olarak en fazla talep gören, yani ana akım araştırma diyebileceğimiz ya da Kuhn'un deyişiyle "normal bilim" olarak adlandırılan ihtisasları göstermeye meyilli olduğunu unutmayalım. Son olarak eklememiz gereken şey de SBAİ'nin "nesnelleşmiş öznelliği"nin sadece bugünle ilgilendiğidir. Ya şu anda yapılan bir araştırma kısır bir uygulama olduğu için üç yıl önce bırakılmışsa? Bugünkü akım ve yarattığı istatistiksel etki araştırmacının yaptığı hataya rağmen onu yanlış bir şey yapmamaya sevk etmiş olabilir. SBAİ'nin bu eksikliklerini saymayı uzatmamıza gerek yok. Tek yaptığı bu çeşit ölçümler ile değerlendirdiğini iddia ettiği kalitenin altında yatan şey arasındaki kaçı-

nılmaz boşluğu göstermektir. Maalesef bu eksikliklerin çoğu, prosedür reformları ve detaylandırılmasıyla düzeltilebilir, ki bunlar da zaten indeksi oluşturan şeylerdir. Pratikte ise şematik olarak daha soyut ve sayısal olarak basit olan ölçüm, normalde kullanımı daha kolay olduğu için ve bu durumda ek olarak daha az maliyetli olduğundan dolayı kullanılır. Ama görünürde objektif olan atıf ölçütlerinin altında, temelde politik ve tartışmalı kabul edilen ve ölçümlere gizlice sokulmuş “muhasabe gelenekleri” serisi yatar.

Benim SBAİ’yle böyle dalga geçmem ucuz bir hareket olarak görülebilir. Ama sunduğum argüman birebir uygulanan *bütün* niceliksel standartlar için geçerlidir. Yale’de bazı departmanlarda görevde kalma ile ilgili verilen karar sırasında nispeten mantıklı olan “iki-kitap” standardını ele alalım. Tek bir kitap veya makalesi, niceliksel olarak daha fazla şey üretmiş, tırnak içinde “üretken” diğer herkesin eserlerinin toplamından daha çok entelektüel güce sahip kaç akademisyen var? “Mezura” olarak bilinen ölçüm aracı bize iki farklı şeyin aynı boyutta olduğunu gösterir ve benzerlik bu kadardır.

Yine çok önemli başka bir kusur da ilk tasarlandığında ölçü geçerli bir ölçü idiyse bile sırf var olması belli bir olaylar zincirini harekete geçirir ve geçerliliğini sarsar. Buna “ölçümün davranışı sömürdüğü” bir süreç adını verelim ve böylece bir zamanlar olan geçerliliğini yitirdiğini görürüz. Duyduğuma göre bazı akademisyenler birbirlerine belli aralıklarla atıf yapmaya ve dolayısıyla atıf reytinglerini yükseltme konusunda anlaşmaya varmışlar. Bu tür gizli anlaşmalar daha önemli bir fenomenin çok berbat bir şeklidir. Atıf indeksinin bir kariyeri yok edebilip yaratabileceğini bilmenin bile profesyonellik üzerinde oldukça büyük bir etkisi vardır: örneğin ana akım metodolojiler ve kalabalık alt dallarının, dergi seçimlerinin, bir alanın en saygıdeğer figürlerinin büyüünün çekimleri böyle güdülerle teşvik edilir ve oluşturulmuş olur.

Bu illa da Macchiavelli tarzı duygusuz bir davranış olarak görülmemelidir; aksine sürekli "ihtiyatlı" davranmak zorunda olma yönünde sürekli baskı görmekten bahsediyorum. Sonuç olarak uzun vadede Darwinsel bir bakış açısından seçici baskı ortaya çıkar, ve denetlenme kotalarını aşan veya minimumu sağlayan kişilerin hayatta kalabilmesi yeğlenir.

Atıf indeksi basit bir gözlemlenebilirlik değildir; dünyada kendi gözlemlerini yaratabilen bir güçtür. Sosyal teorisyenler bu sömürü karşısında o kadar şaşırılmışlardı ki buna Goodhart'ın kanunu gibi bir formüle sokmayı denemişlerdi. Goodhart'ın formülü şu şekildedir: "bir ölçüm amaç haline geldiğinde, iyi bir ölçüm olmaktan çıkar."³³ Matthew Light olaya şu şekilde ışık tutar: "otorite belli bir başarıyı ölçmek için niceliksel bir standart belirler; bu standardı yakalaması beklenen kişiler bunu yaparlar, ama hiç de beklendiği şekilde değil."

Demek istediğim şeyi sanırım tarihten bir örnek daha iyi açıklayacak. Fransız mutlakiyetçi kralların yetkilileri, alacakları vergiye evin boyutuna göre karar vermeyi kararlaştırmışlar. Evin kapı ve pencerelerinin sayısına göre kararlarını vereceklermiş. İlk uygulanmaya başlandığında pencerelerin ve kapıların sayısı evlerin büyüklüğüyle uyum içindeymiş. Ama sonraki iki yüzyıl boyunca "pencere ve kapı vergisi" adı verilen vergiden kaçınmak için evler yıkılıp yeniden yapılmaya ve daha az pencere ve kapı inşa edilmeye başlanmış. Herhalde pek çok Fransız "vergi barınak"larında havasızlıktan zor zamanlar geçirmişlerdir. Geçerli bir ölçüm olarak başlamış olan bir şey, sonunda yine geçersiz hale gelmiştir.

Bu çeşit bir politika ne pencerelere ne de devrim öncesi Fransa'sıyla sınırlıdır. Benzer denetleme ve kalite kontrol metodları dünyanın büyük bir bölümünde eğitim alanında öne çıkmıştır. Amerika'da SAT adı verilen sınav, görünürde 33 C.A.E. Goodhart, "Monetary Relationships: A View from Threadneedle Street," Papers in Monetary Economics (Reserve Bank of Australia, 1975).

objektif bir şekilde yüksek eğitim alanında kalite kanıtlama tekniğini temsil eder hale gelmiştir. Üniversite eğitimine giden yolu kendi başına parsellemiş olan "sınav cehennemi" örneğini de gayet kullanabilirdik. Eğitime giden yol bu olunca da pek çok ülkede yaşam şansı da aynı oranda etkileniyor.

Eğitim alanında SAT sınavı sadece bir köpeği hareket geçiren kuyruk sallama değildir. Köpeğin cinsini, yemek alışkanlığını, etrafındakileri ve onu umursayan ve besleyen herkesin hayatım değiştirmiştir. Bu, sömürünün çarpıcı bir örneğidir. Bir kez daha güçlü niceliksel gözlemler sosyal Heisenberg Prensibi gibi bir şey yaratıyor ve hedefe ulaşma çabası gözlem alanını tamamen değiştiriyor. Porter bize şunu hatırlatıyor: "eğer tasvir etmeyi amaçladıkları dünya kendi imgelerinde yeniden yaratılabilirse en iyi şekilde niceliksel teknolojiler işler."³⁴ Bu, SAT sınavının eğitimi kendi şekline benzettiğini ve gözlemlediği şeyin artık kendi yarattığı şeyin etkisi olduğunu söylemenin afili bir şeklidir.

Böylece entelektüel kaliteyi standardize testlerle ölçmek ve bu testleri öğrencilere, öğretmenlere ve okullara ödül dağıtmak için kullanma arzusunun sapkınca bir sömürü etkisi vardır. Gerçekten multi milyon dolar değerindeki bir endüstri, ezber dersleri ve teknikleri pazarlar. Bunların sözde testlerdeki performansı artırdıkları ve böyle aldatmacalara kanmadığı söylenir. Stanley Kaplan'ın test hazırlık dersleri ve çalışma kitapları imparatorluğu, kişinin hazırlık yaparak kolej, hukuk fakültesi ve tıp okulu vs. sınavlarını geçme önermesine dayanarak kurulmuştur. Her şeye gücü yeten denetleme kriterleri geri sarar ve eğitim dünyasını sömürüye bağlar; ölçüm, sadece değerlendireceği kalitenin yerini alır. Burada, test hazırlayanlar, test hazırlığı yapıp satan kişiler arasında bir silahlanma savaşı oluşur. Böylece seçkin üniver-

³⁴ Theodore Porter, *Trust in Numbers: The Pursuit of Objectivity in Science and Public Life* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1995), 43.

sitelerden birine başvuran bir adayın "profil"i açığa çıkınca, sistemi aldatma ihtimali doğar. Zengin aileler tarafından eğitim danışmanları tutulur ve bu kişiler çocuklara nasihatler verirler, bu seçkin okullar nasıl bir öğrenci istiyorlar, hangi ders dışı aktivitelere ağırlık verilmesi gerekiyor, hangi gönüllülük hareketleri avantaj sağlıyor gibi. Kalite ayırmanın iyi niyetli bir uygulaması olarak başlayan şey, aileler çocuklarını bir "pozisyona" sokmaya çalıştıkça bir strateji halini alır. Böyle denetlenme tarafından yozlaştırılmış davranışın anlamını ya da gerçekliğini değerlendirmek imkânsız hale gelir.

Niceliksel, kişisel olmayan ve objektif performans ölçüm isteği tabi ki yönetim teknikleri açısından bütünleyicidir. Bu teknikler Ford Araba Şirketi'nden Pentagon'a "harika çocuk" Robert McNamara tarafından getirilmiştir ve Hindişin'deki savaşta uygulanmıştır. Sınırları tam olarak belirlenmemiş bir savaşta ilerleme nasıl ölçülebilirdi ki? McNamara General Westmoreland'e şöyle demiştir: "General, Vietnam'daki savaş kaybediyor muyuz yoksa kazanıyor muyuz, bana bunu gösterecek bir çizelge verin" Sonuç en az iki çizelgenin ortaya çıkmasıydı: Biri, ve aynı zamanda en ünlüsü, düşmanın verdiği kayıp sayısının olduğu bir zayıt indeksiydi. İlerlemeyi göstermenin büyük sorumluluğu ve baskısı altında ve sayının terfileri, madalyaları ve izinleri etkileyeceğinin bilincinde olan cesetleri sayanlar rakamları yüksek tuttular. Askeri mi yoksa sivil kayıp mı gibi belirsizliklerin üzerinde durulmadı; neredeyse bütün cesetler düşman askeri olarak sayıldı. Bir zaman sonra ölü sayısı, Viet Kong'un ve Kuzey Vietnam güçlerinin tahmini sayısının toplamından yüksek bir seviyeye geldi. Yine de gerçekte düşman yenilmemişti.

İkinci indeks ise sivil sempatiyi ölçmek için düzenlenen bir kampanyaydı: Akılları ve Gönülleri Kazanalım (AvGK). Temelinde Köy Değerlendirme Sistemi vardı: güney Vietnam'daki 12.000 köyün her biri detaylı bir şemaya göre ya

“etkisiz hale getirilmiş”, ya “düşman” ya da “itiraz halinde” şeklinde sınıflandırılmıştı. İlerlemeyi gösterme baskısının bir kez daha yavaşlamaya uğramadığını görüyoruz. Bazı yollar bulundu: figürler uydurularak, kağıt üzerinde Çariçe Catherine’in bakanı Grigory Potemkin’i gururlandıracak ülkesini savunan milisler yaratarak, istatistiksel olarak ayaklanma aktivitelerini göz ardı ederek çizelgenin gelişim göstermesini sağlamaya çalıştılar. Apaçık düzenbazlık nadir değildi ama en azından bütün belirsizlikleri herkesin kendi yararına göstermeye çalıştığı anlaşılabilir eğilimden daha az rastlanır bir durumdu. Görünüşe göre yavaş yavaş alan pasifize ediliyordu.

McNamara sadece bariz gelişimin taklidini -bir “emir performansı”- üreten şeytani bir denetleme sistemi yaratmakla kalmamış, aynı zamanda bu şartlar altında gelişimi temsil edebilecek geniş kapsamlı bir diyalogu bloke etmişti. Gerçek bir bilim insanının, Einstein’ın sözlerine dikkat edebilirlerdi: “geçerli olan her şey sayılamaz ve sayılabilen her şey geçerli değildir.”

Son olarak bu dinamiğe, çoğu Amerikalı yatırımcının malesef çok iyi bildiği daha yakın bir tarihten örnek verirse, Enron Şirketi’nin iflasından bahsedebiliriz. 1960’larda yüksek ticaret okulları şirket yöneticilerinin nasıl “disipline” edilebileceği problemini çözmeye çalışıyorlardı. Nasıl olacaktı da şirket yöneticileri şirketin sahiplerinin (yani hisse sahiplerinin) çıkarlarını hiçe sayarak kendi çıkarlarını düşünmeyeceklerdi? Buldukları çözüm kıdemli yöneticilerin tazminatlarını iş performansına bağlamaktı ve bu da hissedar değeri (yani hisse senedi fiyatı ile) ile ölçülüyordu. Hisse senedi olarak aldıkları tazminatları hisse senedi fiyatlarına bağlı olduğu için yöneticiler denetleyicileri ve muhasebecileriyle kafa kafa gelip bazı yöntemler geliştiriyordu. Defterleri sanki her şey yolundaymış ve çeyrek senelik hedeflerine ulaşmış gibi

gösteriyorlardı ve primlerini alıyorlardı. Şirketin hisse senedi değerini yükseltmek için karları şişirip kayıpları saman altı esiyorlardı ki başkaları da senetleri satın alsın. Böylece yönetici performansını emek ve uzmanlık karşılığında verilen primleri kullanarak şeffaf hale getirme çabası boşa çıkmıştı. Benzer bir “kandırma mantığı” 2008’deki dünya mali krizinde ipoteklerin kompleks finansal araçlara çevrilmesinde de gözlemlenebilir. Bono sahipleri tarafından aldıkları ödemeler dışında bono değerlendirme ajansları şeffaflık adına değerlendirme formüllerini yatırımcı firmaların görebilmesi için açmışlardı. Prosedürleri bildikleri ya da değerlendircileri satın alabildikleri için bonoları bildikleri formüllerle ters inşa etmek ve özellikle çok riskli olan finansal araçlar için en yüksek oranları (AAA) kazanmak mümkün oldu. Bir kez daha denetleme başarılıydı ama hasta ölmüştü.

PARÇA 25

DEMOKRASİ,

MARİFET VE POLİTİKANIN SONU

Niceliksel kalite ölçümünün bu kadar çekici olmasının bence iki kaynağı vardır: miras kalan ayrıcalık, zenginlik ve statüye karşın fırsat eşitliğine demokratik bir inanç ve marifetin bilimsel olarak ölçülebileceği zannıyla hareket eden modernist inanç.

Niceliksel ölçümü ve bilimsel kuralları çoğu sosyal probleme uygularsak, gerçekler ortaya çıktığı zaman gereksiz tartışmalardan da kurtuluruz, ya da en azından modernistler buna inanıyordu. Bu görüşün içine işlemiş bir siyasi gündem var. Bu açıdan (genellikle sayısal) gerçekler var ve bunlar yorumlamaya açık değiller. Böyle gerçeklere güvenmek anlatımın, duyguların, önyargıların, alışkanlıkların ve abartının yıkıcı rolünü azaltmalıdır. Klinik ve niceliksel bir değerlendirme çelişkileri çözer. Hem tutkular hem de çıkarların yerini doğal ve teknik yargılar alır. Bu bilimsel modernistler öznelliğin ve tarafsız politikanın bozukluğunu minimuma indirerek Lorraine Daston'ın "perspektifsiz nesnellik" adını verdiği şeyi başarmayı kafalarına koymuşlardı, yani "hiç bir bakış açısı olmaması".³⁵ Bu görüşle en uyumlu politik gidişat, tekniksel eğitim görmüş elit kesimin bilimsel bilgisini kullanarak ilgisiz ve kişisel olmayan kurallarla insan ilişkilerini düzenlemesine denk gelir. Bu heves yeni bir "medenileşme projesi" olarak görülmüştü. 20. yüzyılın başındaki reformist ve ussal Gelişimciler ve her ne kadar garip olsa da Lenin de objektif bilimsel bilginin, "şeylerin yönetimi"nin büyük ölçü-

³⁵ "Meritokrasi" kelimesi 1940ların sonunda İngiliz Michael Young tarafından distopik yaratımı, *The Rise of the Meritocracy, 1870-2033: An Essay on Education and Inequality* (London: Thames & Hudson, 1958) de kullanılmıştır. İşçi sınıfını yöneten elitlerin zeka testi sonuçlarına göre seçildiği bir düzenin dezavantajlarını anlatır.

de politikanın yerini almasına yol açacağını düşünmüşlerdi. Onların verim, teknik eğitim ve mühendislik tarzı çözüm müjdeleri eğitilmiş, rasyonel ve profesyonel bir yönetici elit tarafından organize edilen bir dünya öngörüyordu.

Meritokrasi fikri, demokrasi ve bilimsel modernizm'in doğal yolculuk arkadaşlarıdır.³⁶ Yönetici sınıfı bundan böyle doğumları, miras aldıkları mallar ya da kondukları statüye göre belirlenmeyecekti. Yöneticiler seçilecekti ve böylece becerileri, zekâları ve gösterdikleri bilgiye göre meşrulaştırılmak zorunda olacaktı. (Burada durup şunu sormak istiyorum. Acaba nasıl oldu da bu güç sahiplerinin şefkat, bilgelik, cesaret ya da deneyim gibi özelliklere sahip olmaları gerektiği bu tanımın içinde yer almadı) Zamanının standardına göre çoğu eğitilmiş kişi zekânın ölçülebilir bir şey olduğu düşünülüyordu. Dahası pek çok kişi zekârın mal veya ünvanından daha çok dağıtıldığını düşünüyorlardı. İlk defa pozisyonun ve yaşama şansının niceliksel bir marifet şeklinde dağıtılmış olma fikri yeni bir demokratik hava yaratmıştı. Topluma bir bütün olarak Napolyon'un bir yüzyıldan önce Fransa'da yeni profesyonel orta sınıfa "yeteneğe açık kariyer imkânları" şeklinde vaat ettiği marifet tabanlı şey sunuluyordu.

Ölçülebilir bir demokrasi fikri başka bir açıdan daha demokratik: önceleri profesyonel sınıflar tarafından üzerinde hak iddia edilmiş keyfi güç iddiası ciddi şekilde kısıtlanmıştı. Tarihi süreç içerisinde esnaf loncaları içinde aktif olmuş zanaatler kendi standartlarını belirlemişler, sırlarını çok ciddi bir şekilde korumuşlar ve kararlarının üzerine çıkabilecek herhangi bir dış hükme prim vermemişlerdir. Avukatlar, doktorlar, sözleşmeli muhasebeciler, mühendisler ve profesörler profesyonel düşünceleri için işe alınmışlardır - çoğunlukla anlaşılmayan ve betimlenemeyen düşünceleri için.

36 "Meritokrasi" kelimesi 1940ların sonunda İngiliz Michael Young tarafından distopik yaratımı, *The Rise of the Meritocracy, 1870-2033: An Essay on Education and Inequality* (London: Thames & Hudson, 1958) de kullanılmıştır. İşçi sınıfını yöneten elitlerin zeka testi sonuçlarına göre seçildiği bir düzenin dezavantajlarını anlatır.

PARÇA 26

POLİTİKAYI SAVUNMAK ADINA

“Bir devrimci işçi hareketinin yaptığı hatalar herhangi bir partinin şaşmazlığından çok daha değerli ve verimlidir.”

Rosa Luxemburg

Kaliteyi ölçmek için temelde niceliksel olarak ölçülen marifet ve “objektif” ve sayısal denetleme sistemlerine güvenmenin yarattığı zarar, demokratik bir tartışmanın parçası olması gereken hayati soruları durması gereken masanın üzerinden alıp güya tarafsız uzmanların eline vermekten doğar. Anlık kararların bu şekilde yapay olarak politika ile ilgisinin kesilmesi milyonlarca insanın ve toplumun yaşam şanslarını etkiler ve aslında onlara ait olan kamu düzlemini ellerinden alır. Anarşist düşünürlerin ve demagojik olmayan halkçıların ortak bir noktası varsa, bu demokratik vatandaşlığın kamu düzleminde öğrenilip geliştirilebileceği kapasitesine duydukları inançtır. Belirli bir ofisin ya da fabrikanın rutin olarak ne tür insan ürettiğini sorabileceğimiz gibi, politik bir sürecin nasıl vatandaş bilgisini ve kapasitesini geliştirebileceğini sorabiliriz. Bu anlamda hiyerarşik olmayan ortaklığa anarşist bir inanç ve sıradan vatandaşların katılımı ile öğrenme kapasiteleri demokratik tartışmanın yaptığı bu kısa devreyi hoş görmezler. SBAİ ve Skolastik Yetenek Sınavı’nın kullanımında anti politika makinesini iş başında görebiliyoruz ve artık her yerde karşımıza çıkan maliyet kazanç analizinde de aynı şekilde.

SBAİ’nin anti politikası kalite üzerine sözde bilimsel bir hesaplama sağlıklı bir tartışmanın yerlerini değiştirmede kendini bulur. Bir alanın gerçek politikası - uygun politikası, herhangi bir şekilde- tam olarak değer ve bilgi hakkındaki diya-

logdur. Bu diyalogun tipik kalitesi hakkında bir kaç illüzyon sunayım. Durumun içerisinde çıkar ve güç ilişkileri var mı? Tabii ki. Her yerde hatta. Niteliksel ve her zaman bir sonuç alınamayan tartışma ile değiştirebileceğimiz bir şey yok. Bir alanın karakterini canlı tutan şey değerlendirmelerde, sınıflarda, yuvarlak masalarda, tartışmalarda ve müfredat hakkındaki tartışmalarda, işe almada ve terfide bulunur. Bu tartışmaları bir şekilde kısaltma çabası sadece ortodoks düşünceleri ya da rant ilişkilerini olduğu gibi bırakmaktır. Örneğin Balkanizasyonu sözde otonom alt dallara, katı niteliksel standartlara ya da ayrıntılı çizelgelere indirgemek.

Son elli yılda SAT sınavı milyonlarca öğrenci için olası geleceklerine ya izin vermiş ya da vermemiştir. Bir elit oluşmasına yol açmıştır. Bu elitin, kendilerinin öne çıkmasına sebep olan bir sistemi desteklediklerine şaşırılmamak gerek. Elitleri ve elit olmayanları bunun eşit şartlarda ilerleme için ulusal bir yarışma olduğuna ikna edecek kadar açık, şeffaf ve tarafsız bir sınav. Varlıklılığın ya da doğumun yapabildiğinden öte kazananların başarılarını marifet olarak görmelerini sağlar. Oysa ki tarafsız bir gözlemci için SAT sonuçları ve sosyoekonomik durum arasındaki bağ açıktır. SAT kendinden önceki sistemlerden daha tarafsız ve daha meşru bir şekilde elit oluşumuna yol açmıştır ve bu yüzden doğallıklarının mükemmelliğinden sorumlu enstitü daha rahat savunulup desteklenebilir bir durumdadır.

Bu sırada politik hayatımız fakirleşir. SAT'ye olan inanç çoğu orta sınıf beyazı pozitif ayrımcılığın iki seçim arasında olduğuna inandırır: objektif marifet ile sıra tutma. Demokratik ve çoğulcu bir toplumdaki eğitim fırsatlarının nasıl olması gerektiğine dair kamusal bir diyalogdan yoksunuz. Elitlerimizin ne gibi niteliklere sahip olması gerektiği tartışmasından yoksunuz, bireysel okul yaşamımızda bile, çünkü müfredatımız SAT sonuçlarını hedefleyen amaçla yapılır ve

hazırlanır.

Kamu düzeninin farklı bir alanından bir örnek, tartışılabilen tahminlerin nasıl çoğu denetlenen ve niceliksel ölçülerin içine sokulduğunu gösterecektir. Fransız École des Ponts et Chaussées'in mühendisleri tarafından öncülük edilen ve şimdi gelişim ajansları, planlamacılar, Amerikan Ordu Mühendisleri ve Dünya Bankası tarafından neredeyse bütün işlemlerinde uygulanan maliyet kazanç analizi, burada önemli bir örnek. Maliyet kazanç analizi, herhangi bir projenin (bir yol, köprü, baraj, liman) ne kadar geri dönüşü olduğunu ölçme teknikleri serisidir. Bunun için bütün maliyetin ve dönüşünün paraya çevrilebilir olması gereklidir ki tek bir ölçü hepsini kapsasın. Örneğin bir balık türünün, bir işin, temiz havanın ya da güzel bir manzaranın yok olmasının maliyeti, eğer hesaplamaya girecekse dolar şeklinde ifade edilmelidir. Bunun için oldukça cesur tahminler yapılmalıdır. Bir manzaranın yok olması söz konusuysa o mahalle sakinlerine bu manzaranın yok olması için ne kadar vergi vermeye hazır oldukları sorulur ki "gölge fiyatı" hesaplanabilsin. Vergilerin toplamı değerini oluşturur! Baraj balık tutmalarını engelleyecekse balıkçılar için de satışlarının kaybı barajın değerini bildirir. Satılmazlarsa analizin amacı için tamamen değersiz olurlar. Balık, kartal, su samuru ve testere gagalı ördekler yaşamları yok oldu diye hayal kırıklığına uğrayabilirler ama umursanan sadece insan hayatı kaybıdır. Paraya çevrilemeyen kayıplar analize giremez. Örneğin yerli bir kabile baraj tarafından sular altında kalacak mezarlarına karşılık tazminat almayı reddeder ve atalarının mezarlarının "parayla satın alınamayacak kadar değerli" olduğunu söylerlerse bu maliyet kazanç analizinin mantığına aykırı olur ve denklemden çıkartılır.

Bütün maliyet ve kazançlar, her şey paraya çevrilebilmelidir ki dönüşleri hesaplanabilsin: gün batımı manzarası, alabalık, hava kalitesi, işler, istirahat, su kalitesi. Maliyet ka-

zanç analizinin belki de en cesur tahmini *geleceğin* değeridir. Sorun, gelecekteki yararların nasıl hesaplanacağıdır - örneğin giderek artan su kalitesi ya da gelecekte işten kazanılacaklar. Genelde kural gelecekteki yararların *güncel ya da ortalama çıkar yüzdesine* indirgenmesidir. Pratikte bu, kitlesel olmadıkça neredeyse bütün yararın böyle indirgendiği takdirde 5 yıl içerisinde önemsiz hale geleceği anlamına gelir. Burada maliyet kazanç formülüne sadece bir *muhasabe geleneği* olarak sokulan geleceğin değeri hakkında kritik bir politik karar var. Maliyet kazanç analizinin hep maruz kaldığı manipülasyonlardan ayrı olarak verdiği en büyük zarar kamu karar verme mekanizmasını radikal bir şekilde politikadan ayırmasıdır, ne kadar düzgün şekilde uygulanırsa uygulanılsın.

Porter bu tür denetleme sistemlerinin Amerika'da kullanılmasına "bürokratik elitlere güvensizlik" adını verir ve Amerika'nın "resmi yargıyı uygulamak için diğer bütün sanayileşmiş demokrasilerden daha fazla kanunlara güvendiğini" iddia eder.³⁷ Böylece bütün sağduyuyu bastırarak tam bir objektiflik elde etmeyi amaçlayan bu tür denetleme sistemleri teknokrasiyi hem en çok yücelten hem de en çok nefret eden şeyi temsil ederler.

Her teknik, profesyonel elitin açık bir şekilde demokratik olmayan uygulamalarını ve şüphelerini şeffaf, mekanik, açık ve genelde sayısal bir değerlendirme prosedürüyle değiştirme çabasıdır. Her teknik baştan sona zengin bir paradokstur zira bu politik baskıya da bir cevaptır: açık ve şeffaf karar ve dağıtım prosedürleri için yaygaracı bir halk arzusu ki bu da prensipte ulaşılmazdır. Maliyet kazanç analizi kamuya karşı politik baskıya bir cevap olsa da - ve bu bir paradokstur - bunun başarısı tamamen politik görünmemeye bağlıdır: objektif, partizan olmayan ve açıkça bilimsel olmak. Bu görünütünün altında elbette maliyet kazanç analizi son derece poli-

37 Porter, *Trust in Numbers*, 1940.

tiktir. Politikası hesaplama tekniklerinin altındadır: ilk neyin ölçüleceği, nasıl ölçüleceği, hangi ölçeğin kullanılacağı, “indirgeme” ve “paraya çevirme” geleneklerinde, gözlemlerin sayısal değerlere çevrilme şeklinde ve bu sayısal değerlerin karar verme mekanizmasında nasıl kullanılacağındadır. Taraflılık iddialarını inkâr ederek böyle teknikler - ve ikinci bir paradoks burada - siyasi gündemde daha ulaşılmaz ve anlaşılmaz olan hesaplama prosedürleri ve gelenekleri yaratmayı başarırlar.

Politik olarak başarılı olduklarında SAT teknikleri, maliyet kazanç analizi ve IQ testi, aynı kan basıncı değerleri, termometre göstergesi, kolesterol seviyesi ve alyuvar sayısı kadar düzgün, objektif ve sorgulanamaz gözüktür. Sonuçlar kişisel değildir ve sonuç olarak “doktor en iyisini bilir.”

Karar verme sürecindeki kaprisli insan doğasını işin içinden çıkarır gibi dururlar. Teknikler derin ve yüksek politik tahminlerin içinde yerlerini sağlamlaştırdınca *gerçekten de* yetkililerin sağduyusunu kısıtlar. Tarafalı olan yetkili, bence biraz haklı olarak şunu iddia edebilir: “sadece manivelayı çeviriyorum” - tabii bu politik olmayan bir karar verme makinesi için söylenebilir. Böyle anti politik makinelerin sağladığı çok önemli olan kalkan, geçerliliklerinin neden standardizasyon, kesinlik ve tarafsızlıklarından daha az önemli olduğunu açıklamaya yardım eder. SBAİ bir akademisyenin kalitesini, SAT de zekayı ya da gelecekteki başarı ihtimalini ölçmese de ikisi de tarafsız, kesin bir standart ve şeffaf kurallar ve hedefler sunarlar. Böyle ölçütler kullanılmaya başlandığında çok az bulunan ve değerli kaynakları, yaşam şanslarını, mega proje yararlarını ve statüyü alıp bunları teknik ve apolitik şekilde verilmiş kararlara dönüştürürler. Sonuçta öbür türlü bunları tarafsızlığı şüpheli yetkililer kontrol edecekti. Bu sistemin karar verme kriterleri açık, standart ve önceden belirli. Sağduyu ve politika, temelde tamamen sağduyuyla verilmiş kararlara

ve politik tahminlerle dolu teknikler tarafından yok edilir ve bunlar halkın gözünün önünden kaldırılır.

Sayısal ölçülerin yaygın kullanımı herhangi bir ülkeyle, halk gündeminin herhangi bir dalıyla ya da güncel durumla sınırlı değildir. Bunların “denetlenen toplum” formunda görüldüğü rağbet hissedarlarının verimlilik ve sonuçları ölçtüğü büyük şirketlerin çıkmasına çok şey borçludur. Aynı zamanda Thatcher ve Reagan’ın 1970’ler ve 80’lerdeki neoliberal politikaları, kamu yönetiminde “para için değer” vurguları, özel sektörde yönetim biliminden teknikler ödünç alınması da okullar, hastaneler, polis ve itfaiye departmanları vs. gibi yerlerde skorum ve “lig tablosu” oluşturulmasına yol açmıştır. Daha derindeki sebep ise yönetsel kararları politik olarak kontrol etme arzusu ve demokratikleşmedir, ki bu da bir paradokstur. Amerika bu denetlemeyi ve ölçümleri kullanmada alışagelmışin dışına çıkmıştır. Başka hiç bir ülke eğitimde, savaş konularında, kamu işlerinde ve işadamlarının tazminatında denetlemeyi Amerika kadar şevkle kabul etmemiştir. Kendilerini sağlam bireyciler olarak gören Amerikalılar, bu imajın aksine dünyada en normal ve en çok görümlenen halktır.

Bütün bu yönetim tekniklerinin en büyük kusuru eşitlik ve demokrasi adına büyük birer “antipolitika makinesi” olarak işlemeleri ve halkın tartışması gereken şeyleri halktan alıp teknik, yönetici komitelere vermesidir. Sosyal politika, zekanın anlamı, elitlerin seçimi, eşitlik ve çeşitliliğin değeri ve ekonomik büyümenin amacı ve gelişimi hakkında potansiyel olarak eğitici ve öğretici olan bu tartışmaların önünü keserler. Kısaca teknik ve yönetici elitlerin şüpheli bir halkı ikna etmelerine yarayan bir araçtır - tartışmaya halk dahil değildir - taraf tutmadıklarına, keyfi kararlar almadıklarına ve önyargıları olmadığına ve sadece şeffaf ve teknik hesaplamalar yaptıklarına inandırmaya çalışırlar. Bugün onlar, neok-

lasik ekonomi tekniklerinin bilimsel hesaplama ve nesnellik adına diğer akıl yürütme yollarının yerini almaya gelmiş neoliberal politik düzenin ayırt edici özellikleridir.³⁸ Ne zaman birisini “ona güç verdim” derken, ya da sosyal ya da insan “kapital”inden bahsederken, ya da daha kötüsü bir insan ilişkisinin “fırsat maliyeti”nden bahsederken duyarsanız beni o zaman anlayacaksınız.

38 Şeffaflık, nesnellik, demokratik kontrol ve eşitlikçi sosyal sonuçları amaçlayan düzgün sayısal ölçüm ile halk gündeminin normal seyri olan politik tartışmaları bozan ve yerini almaya çalışan yayılımcı sayısal ölçümleri birbirinden nasıl ayırabiliriz?

Bütün resmi denetleme metodlarının yanlış ve saçma olduğunu iddia etmek yanlış olur. Sayıların mantıklı ve tehlikeli kullanımlarını ayırmanın bir yolunu bulmalıyız. Denetleme ya da sayısal ölçümlerle karşı karşıya kaldığımızda bir kaç soru sormalıyız. Daha önce belirttiğim endişelere cevap olacak sorular sormayı öneriyorum, yani yapısal geçerliliğin varlığı ya da yokluğu sorusu, “antipolitika”nın olasılığı ve sömürü ya da geribildirim tehlikesi. Böylece vatandaşlar olarak kendimize şu soruları sormalıyız:

A. Niceliksel indeks ile ölçmesi gereken yapı -etrafımızdaki bir şey- arasındaki ilişki nedir? (Örneğin SAT bir öğrencinin yeteneğini gerçekten ölçüyor mu, ya da bu öğrenci üniversiteye gitmeyi hak ediyor mu?)

B. Niceliksel ölçüm adı altında politik bir soru gizli mi? (Örneğin köyü puanlandırarak değerlendirme sistemi ve ceset sayma metodu Amerika’yı savaşı kazanacağına ya da akıllıca olduğuna inandırdı mı?)

C. İndeksin sömürülmesi ya da yok olma olasılığı var mıdır? Mesela geribildirim etkileriyle, yanlış raporlarla ya da önyargılı bir şekilde diğer hedeflere yaklaşmayla (Amerikan Üniversitelerinde SBAİ’ye duyulan güven kalitesiz makalelerin yayınlanmasına ya da “atıf çemberleri” oluşturulmasına yol açar mı?)

Kısaca niceliksel sayım metodlarını yermiyorum, ne politikada ne de akademide. Ama gerçekten sayıların üzerimizdeki büyüünden kurtulmalıyız ki her zaman sorduğumuz soruları cevaplayamadıklarımızı görebilelim. Ve zor bulunan kaynakların dağılımı hakkındaki tartışmalara dikkat etmeliyiz. Bu tartışmalar politik düzlemde olur ve onu ilgilendirir, teknik kararlar değildir. Kendimize belirli bir bağlamda niceliksel sayım ölçümlerinin kullanılmasının politik bir tartışmayı baltalayıp baltalamayacağını sormaya başlamamız gerekiyor. Aynı şekilde bunun politik hedeflerimizin önüne geçip geçmediğine de dikkat etmeliyiz.

- ALTI -**BELİRLİLİK VE AKIŞ**

“Tarih eğitilmiş insanlar tarafından yazılır ve bu yüzden onların sınıfının hareketinin bütün insan hareketinin temelini oluşturduğunu düşünmeleri doğal ve anlaşılırdır.”

Leo Tolstoy, Savaş ve Barış

PARÇA 27**PERAKENDE İYİLİK VE SEMPATİ**

Haute-Loire’da Vichy zamanında Fransız kasabası Le Chambon-sur-Lignon’un kahramanlığı Nazizme karşı direniş gösteren yıllıklarda yerini aldı. Çoğunu Yahudi çocukların oluşturduğu beş binden fazla kişiye ev ve yemek verip onları güvenli yerlere göndermişlerdi. Bu özel cesaret örneği daha sonra kitaplar ve filmlerde de yer aldı.

Burada, yapılanların *belirliliğini* vurgulamak istiyorum. Belki bu anti-Semitizm’e karşı dinsel direniş hikâyelerinin etkisini azaltabilir ama aynı zamanda insan hareketlerinin özelliğini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Çoğu Le Chambon köylüsü protestandı ve toplumda en etkili aynı zamanda saygı duyulan kişiler de iki rahipti. Protestanlar olarak kendi ortak hafızaları vardı ve en azından Aziz Bartholomew Günü Katliamı’ndan sonraki zamanda dinsel yargılanmalarını ve kaçışlarını hatırlıyorlardı. İşgal’den önce faşizm mağdurlarına sempati duyduklarını Franco’nun İspanya’sından ve Mussolini’nin İtalya’sından kaçanlara evlerini açarak belli etmişlerdi. Hem gelenek hem de deneyim olarak otoriter devletlerden insanların neler çektiklerine aşı-

nalardı, ve özellikle Yahudiler hakkında. Bu sempatiyi Vichy hükümetteyken pratik ve tehlikeli yardım hareketlerine çevirmek basit değildi.

Yahudilerin geleceklerini tahmin ettikleri için protestan papazlar gelenlerin ihtiyaç duyacağı gizli barınma yerleri ve erzaklarını cemaat üyelerinden almaya başladılar. Güney Fransa'daki Tarafsız Bölge ortadan kalkınca her iki papaz da tutuklandı ve toplama kamplarına götürüldü. Böyle sıkıntılı bir ortamda papazların eşleri yarım kalan işleri devraldılar ve kendi toplulukları içinde yemek ve barınak ayarlamaya devam ettiler. Zamanı geldiğinde yardım edip etmeyeceklerini komşularına, çiftçilere ve köylülere sordular. Cevaplar yüreklendirici değildi. Sordukları kişiler mültecilere sempati duyuyorlardı ama onları evlerine alıp yemek verme riskini almak istemiyorlardı. Kendi ailelerine yardım etmek zorunda olduklarını ve Yahudileri korurlarsa yerel Gestapo'ya şikayet edilebileceklerini söylüyorlardı, ve bunun sonucunda da bütün aile ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalırdı. Ailelerine karşı sorumlulukları Yahudilere duydukları daha soyut sempatiye üstün gelince papazların eşleri mülteci ağı organize etmek konusunda umutsuzluğa düştüler.

Onlar hazır olsa da olmasa da yardım isteyen Yahudiler gelmeye başladı. Bundan sonra olan şey sosyal (bu durumda insani) hareketin belirliliğini anlamak açısından önemli ve tanısal. Papazların eşleri şimdi etrafta gerçek Yahudiler olduğu ve yardıma ihtiyaçları olduğu için yeniden denemeye başladılar. Örneğin zayıf ve yaşlı bir Yahudiye alıp daha önce tekli-fi reddetmiş bir çiftçinin evine gidip "bu arkadaşımıza yemek ve bir ceket verip, başka bir köye nasıl gideceğini gösterir misin" diye soruyorlardı. Çiftçinin karşısında şimdi canlı ve gerçek bir mağdur vardı ve suratına bakarak onu reddetmek zorunda kalacaktı. Başka alternatif yöntemlerde vardı: yanlarında küçük bir aileyle gidip "bu aileye bir battaniye, bir kase

çorba verip İsviçre sınırına gitmeden bir kaç gece ahırınızda yatmalarına izin verir misiniz?" diye soruyorlardı. Kaderleri onların yardımlarına dayanan gerçek mağdurlarla yüzyüze gelince pek azı onları geri çeviriyordu, oysaki risk hala vardı.

Köylüler tek tek yardım ettikçe, bu köy zaman içinde mağdurlara yardım etmeyi kendine görev edindi. Başka bir deyişle kendi pratik dayanışma hareketlerinden -asil tutumlarından- sonuç çıkarıp etik olarak doğru olanın bu olduğuna karar veriyorlardı. Bir prensip bulup buna göre hareket etmiyorlardı. Bir hareketi yapıp daha sonra bunun mantığını gösteriyorlardı. Soyut prensip pratik hareketin çocuğuydu, babası değil.

François Rochat bu motifi Hannah Arendt'in "kötülüğün banallığı" ile karşılaştırıp buna "iyiliğin banallığı" adını veriyor.³⁹ Biz de neredeyse bu kadar doğru bir şekilde buna "iyiliğin belirliliği" adını verebiliriz, ya da Tevrat'a atıf yaparsak, kalbin eli izlediği bir durum diyebiliriz.

Kimlik ve sempatinin belirliliği gazetecilik, şiir ve hayır işlerinde işe yarayan bir tahmindir. İnsanlar çok soyut şeyler için cüzdanlarını açmazlar ya da kendilerini bunlarla bağdaştıramazlar: İşsizler, Açlar, Yargılananlar, Yahudiler. Ama fotoğraflarla desteklenen ve çok ayrıntılı bir durum düşünün: işsiz ve arabada yaşayan bir kadın, ya da hayatta kalmaya çalışan mülteci bir aile. O zaman yabancılara sempatisini kazanmayı başarabilirsiniz. Bütün mağdurlar tek bir mağduru temsil edemez ama tek bir mağdur çoğu zaman bütün mağdur sınıfını temsil edebilir.

Bu prensibin çok ciddi bir şekilde işlediği yer Soykırım için bir anıttı. Bu anıt Otuz Yıl Savaşları'nı bitiren Westphalia Anlaşması'nın 1648'de imzalandığı Münster'in büyük şehir merkezindeki sergideydi. Sokak sokak, adres adres ve ev ev

39 François Rochat and Andre Modigliani, "The Ordinary Quality of Resistance: From Milgram's Laboratory to the Village of Le Chambon," Journal of Social Issues 51, no.3 (1995): 195-210

her bir Yahudi ailenin (6000 kadar) kaderi tasvir ediliyordu. Çoğunlukla ailenin içinde yaşadığı evin bir fotoğrafı (çoğu hala ayakta, zira Münster İttifak Kuvvetleri tarafından pek bombalanmamıştı), sokak adresi, bazen bir kimlik kartı, aile üyelerinin tek tek ve beraber fotoğrafları (piknikte, doğum günü partisinde, aile fotoğrafında) ve kaderlerini anlatan bir not vardı: "Bergen-Belsen'de öldürüldü," "önce Fransa'ya sonra Küba'ya kaçtı," "Fas'tan İsrail'e göç etti," "Polonya'da Lodz'a kaçtı, sonrası bilinmiyor." Bir kaç tanesinin fotoğrafı yoktu, sadece olsaydı fotoğrafın nereye asılacağını gösteren bir işaret vardı.

Her şeyin ötesinde bu Münster'in vatandaşları için *bediye*nin düzenlediği bir sergiydi. Sanki sokaktan sokağa gezip kendilerinin ya da büyükbabalarının komşusu olmuş Yahudileri görebilirlerdi, evlerini, yüzlerini -daha mutlu zamanlarında-. Bunu bu kadar hatırdan kalır yapan şey kimlik ve bunun sürekli tekrarının çok güçlü belirliliği idi.⁴⁰ Yahudiler, homoseksüeller ("bu köşede homoseksüeller evlerinden alınıp toplama kampına götürülmüşlerdi"), engelliler ve Çingenelerin (Roma ve Sinti)!⁴¹ ortak anıtlarından çok daha duygusaldı.

Bu sergiyle ilgili belki de en dikkat çekici şey yaratılma süreciydi. On yıldan uzun süredir Münsterli yüzlerce vatandaş bunun için uğraşmışlardı: kayıtları taramış, ölümleri teyit

40 Washington D.C.deki Soykırım Müzesi belirliliğin gücünü her ziyaretçiye ziyaretinin sonunda kaderlerini öğrendikleri bir Yahudi'nin fotoğrafının olduğu bir kimlik kartı vererek gösterir.

41 Bu tabelalar bir devlet girişimi değil, bizzat az sayıdaki Alman vatandaşları tarafından yapılmıştır. Kendileri Nazizm'in yerel tarihini ortak tarihsel hatıradan muhafaza etmenin önemi üzerinde durmuşlardır. Münster sergisinden daha az dokunaklı olsa da Amerika ile karşılaştırılabilir. Amerika'da boşuna etrafımıza bakarız çünkü şöyle tabelalar göremeyiz "burada köleler açık arttırmayla satılıyordu", "Yaralı Diz ve Ağlama İzi"ni unutmayalım" ya da "Burada rezil Tuskegee Deneyleri yapılıyordu"

etmiş, hayatta kalanların izini bulmuş ve buldukları kişilere binlerce mektup yazıp hazırladıkları sergiyi anlatmışlar ve bir not ya da fotoğraf verip kaydı tamamlamaya gönüllü olup olmadıklarını sormuşlardı. Çoğu, doğal olarak reddetti; diğerleri bir şeyler gönderdiler ve bazıları da kendileri sergiyi görmek için Münster'e geldiler. Sonuç açık, ama aile tarihlerinin izini sürmek, hayatta kalanları ve çocuklarının yerini tespit etmek, onlara tarihin ve ölümün boşluğuyla ayırdığı komşular olarak kişisel mektuplar yazmak tabii ki ortak ve trajik bir geçmişle arındırıcı bir şekilde yüzleşmek anlamına da geldi. Yahudiler eziyet görürken bu sergiyi hazırlayanların çoğu daha doğmamıştı bile ve Münster'li jenerasyonlar arasında sürecin dokunduğu acı verici konuşmalar ve anıları biz sadece tahmin edebiliriz.

PARÇA 28

BELİRLİLİK, AKIŞ VE OLASILIK

YENİDEN TANIMAK

Sosyal bilimin ve tarihin görevinin çoğu, önemli sosyal hareketleri ve büyük tarihsel olayları "paketlemek" dışında özetlemek, derlemek, onları okunur ve anlaşılır hale getirmek. Bu hedefle ve açıklamak istedikleri gerçeklerin çoktan olup bittiğinin farkında olarak, tarihçilerin ve sosyal bilimcilerin baştan savma bir şekilde iş yapmalarını tarihin aktörlerinin akıl karışıklığı, akış ve düzensiz ihtimallerine verdiklerini biliyoruz, özellikle de yaptıklarını inceledikleri sıradan kişiler söz konusu olunca.

Bu olayların aldatıcı şekilde düzgün gözükmesinin bariz sebeplerinden biri tam anlamıyla "tarih" olmaları. Tartıştığımız olaylar belli bir şekilde gelişti ve olayları yaşayanlar nasıl sonlanacağını bilmiyorlardı. Farklı koşullarda farklı şekilde bitebilirlerdi. Eskiden beri söylene geldiği üzere: "çivi yüzünden ayakkabıdan, ayakkabı yüzünden attan, at yüzünden sürücüden, sürücü yüzünden mesajdan, mesaj yüzünden krallığımızdan olduk."

Olayı yaşayanların aksine ne olduğunu ve olacağını bilen bizler elimizde olmaksızın hikâyeyi etkiliyor ve olasılıkların gerçekliğinin farkına varamıyoruz. İntihar eden birini düşünelim. İntihar eden kişinin yakınlarının bu intiharı öngören ve açıklayan bir biyografi yazmama ihtimalleri var mı? Tabii ki anlık bir panik ya da trajik bir sezi buna yol açmış olabilir ve bu durumda intihar eden kişinin hayatındaki diğer olayları intihara açıklayıcı olarak bağlamak, bu kişinin hayatını yanlış anlamış olmak anlamına gelir.

Hareketlerimizin ve hayatlarımızın açıklamasını yaptığımız tutarlı bir anlatım yaratma güdüsü doğaldır, hatta bu davranışlar ve hayatlar tutarlı değilse bile. Bu güdü ha-

reketlerimizin üzerinde aslında radikal şekilde muhtemel olan şınası bir düzen oluşturur. Jean Paul Sartre'nin verdiği farazi bir örnekte, kalıp hasta annesine bakma zorunluluğuy-la gidip ülkesini savunma arasında kararsız kalmış bir adam vardır. Bunun yerine grev yapma ya da fabrikada çalışmaya devam etme örneğini koyabiliriz. Kahramanlarımız bir karar veremez ama zaman ilerler ve daha karar vermemiş de olsa karar vermek *zorunda* olduğu bir an gelir. Diyelim ki anne-siyle kaldı. Sartre'nin yazdığına göre ertesi gün bu kişi diğ-erlerine neden annesiyle kalmayı tercih edecek türde bir adam olduğunu açıklamaya başlar. Tercih yaptıktan sonra yaptığı tercihi açıklayacak bir anlatım bulmalıdır. Bu, o kararı neden verdiğini *açıklamaz*; sadece başka türlü anlamlandıramayaca-ğı kararı açıklar -tatmin edici bir anlatım bulur.-

Bunun aynısı tarihi şekillendirmiş anlık ve ihtimale daya-lı olaylar için söylenebilir. Popüler hayal gücü kadar tarihin çoğu bu olasılıkları yok etmekle kalmaz, aynı zamanda sahip olamayacakları niyet ve bilinci tarihsel aktörlere yükler. Fran-sız Devrimi'nin tarihsel gerçekliği, Fransa'nın neredeyse bü-tün 18. yüzyıl tarihini 1789'a varacak halde şekillendirir. Dev-rim tek bir hareket değil, bir süreçti; hava, mahsul eksikliği; Paris ve Versaille'in coğrafya ve demografisi ile, filozofların fikirlerinden çok daha ilgiliydi. Bastille'e girip mahkûmları serbest bırakıp silahlananlar monarşiyi ve aristokrasiyi yıka-caklarını biliyor olamazlar, özellikle daha sonra Fransız Dev-rimi şeklinde adlandırılacak şeyin parçası olduklarını tahmin bile edemezlerdi.

Önemli tarihsel bir olay derlendiğinde bir çeşit yoğunlaş-mış sembol şeklinde hareket eder ve çok dikkatli olmazsak yanlış bir mantıkta ilerler, bu da o olayın deneyimlendiği za-manla çok alakasız olur ve ona haksızlık yapılmış olur. Le Chambon-sur-Lignon'lu insanlar sadece protestan kuralları-na göre hareket eden kişiler olsalar da bugün ahlaki örnek

teşkil ediyorlar. Ama gördük ki cesaretlerinin arkasında daha başka şeyler var. Rus Devrimi, Amerikan Devrimi, Otuz Yıl Savaşları (savaş başladıktan beş yıl sonra kim savaşın yirmi beş sene daha devam edeceğini bilebilirdi ki?), 1871'deki Paris Komünü, Amerikan İnsan Hakları hareketi, 1968'te Paris, Polonya'da Solidarność ve diğer karmaşık olaylar da aynı özelliklere sahipler. Radikal olasılıkları ortadan kaldırılıyor, onu yaşayanların bilinci yerle bir ediliyor ve olayların nasıl olacağını biliyorlarmış gibi imkânsız şeyler bahşediliyor. Farklı anlayışların ve dinamiklerin karmaşıklığı susturuluyor.

Olayları anlayışımıza "tarih"in yaptığı, bir televizyon yayınının basketbol ya da buz hokeyi oyunu algımıza yaptığına benzer. Kamera oyun sahasının üstüne, hareket merkezinin dışına yerleştirilir, sanki bir helikopter alanda geziyormuş gibi. Bu kuşbakışı açının yarattığı etki izleyiciyi oyundan uzaklaştırmak ve oyunu yavaşlatmaktır. Bu halde bile izleyici çok önemli bir şutu ya da pası kaçırmışsa diye yavaş olan hareketler ağır çekimden tekrar tekrar verilir. Kuşbakışı görüş ve ağır çekim birleştiğinde oyuncuların hareketleri izleyiciye inanılmaz basit gelir ve onlar da bu hareketleri kendilerinin bile yapabileceklerini iddia edebilirler. Oyuncular oyunu ne helikopterden izlerler ne de ağır çekimde oynarlar. Kamera nadiren yer seviyesinde ve gerçek zamanlı harekete yakın olduğu zaman izleyiciler oyunun karmaşıklığını ve hızını oyuncular gibi deneyimleyebilirler; kısa süreli hayal anında yok olurlar.

PARÇA 29

TARİHİ YANLIŞ YORUMLAMANIN POLİTİKASI

“Askeri nedenselliğin yarattığı kafa karışıklığı gösteri alanını
savaş alanıyla karıştırmaktan ileri gelir;
savaş alanında olay yaşam ya da ölümdür.”

Leo Tolstoy

Tarihsel olayları toparlama, basitleştirme ve yoğunlaştırma eğilimi sadece doğal bir insani eğilim ya da okul kitaplarındaki tarih anlayışının sevk ettiği bir şey değil, çoğu şeyin tehlikede olduğu politik bir mücadeledir.

Fransız Devrimi gibi 1917'deki Rus Devrimi de sonucunun nasıl olacağını bilmeyen pek çok kişinin müdahil olduğu bir süreçti. Bu süreci çok yakından incelemiş kişilerin vardığı ortak birkaç nokta var. Bolşeviklerin çok önemli bir rol oynadıklarında herkes hemfikir; Hannah Arendt'in söylediği gibi “Bolşevikler gücü sokakta buldular ve aldılar.”⁴² 1917 Ekimi'nin sonundaki olaylara tamamen kafa karışıklığı ve doğallık hâkimdi. Çar'ın ordularının Avusturya cephesinde yenilmelerinin ve eve dönüp kırsal alanda keyfi toprak sahipliği almada acele eden askerlerin çarın gücünün yok olmasında çok büyük rol oynadığı konusunda fikir birliği var. Moskova ve St. Petersburg'daki işçi sınıfının militan ve memnuniyetsiz oldukları halde fabrikalara sahip olmayı beklemedikleri konusunda herkes aynı fikirde. Son olarak da devrimin arifesinde Bolşeviklerin işçiler üzerinde çok az ve kırsal kesimde hiç etkilerinin olmadığı da biliniyor.

Bolşevikler gücü ele geçirir geçirmez geçmişteki belirsizliği, kafa karışıklığını, doğallığı ve çoğu diğer devrimci grubu hikâyeden çıkardılar. Bu yeni “yaptım oldu” hikâyesi

hükümet olan partiyi her açıdan vurgulamak için yaratılmıştı. *Yapılması Gereken Şeyler* konusunda Lenin'in vizyonuna ayak uyduran Bolşevikler kendilerini tarihsel sonuçların tek canlandırıcıları olarak gördüler. 1917'den 1921'e kadar pek sağlam olmayan bir şekilde ülkeyi yönettilerse de Bolşevikler devrimi bir an önce sokaklardan alıp müzelere, okullara ve kitaplara sokmak için can atıyorlardı ki insanlar isterlerse tekrar devrim yapabilsinler, onlara örnek teşkil edecek bir şey olsun. Devrimsel süreç tarihsel gerekliliğin ürünü olarak "doğallaştırılmıştı" ve "proletaryanın diktatörlüğü" meşrulaştırılmıştı.

Devrimin "resmi hikâyesi" neredeyse devrimin kendisinden önce çıkıyordu. Nasıl Lenin'in devleti (*devrimi* gibi) askeri denetim altında düzenli bir şekilde yağla çalışan bir makineyi andırıyorsa, daha sonra gerçekleşen devrim "tekrarları" da aynı çizgiyi takip ediyordu. Erken Bolşevizmin kültürel lideri Lunacharsky devrimi tasvir eden bir oyun yazdı ve koca bir devlet tiyatro binası kurdu. Oyunda 4000 aktör (çoğu asker) koreografisi, senaryo, toplar, denizde gemiler, doğuda kızıl bir güneş vardı ve 35000 kişi tarafından izlenebildi. Bolşevikler halk tiyatrosunda, edebiyatta, sinemada ve tarihte devrimi öyle bir "paketlediler" ki sanki hiç karmaşıklık, çeşitlilik ve farklı amaçlar olmamış gibi gösterdiler. Devrimi bizzat görmüş olan jenerasyondan sonra gelenler için bu resmi versiyon öne çıktı.

Devrimler ve sosyal hareketler pek çok kişi tarafından imal edilir: bu kişilerin farklı amaçları, öfkeleri ve güceniklikleri olabilir, kendi bilgi alanları dışında durum hakkında çok az bilgileri olabilir, bazı durumlara maruz kalmış olabilirler (sağanak yağmur, dedikodu, kurşun) - yine de bu olayların uyumsuzluğu sonradan bizim devrim olarak adlandırdığımız şeyi ortaya çıkarmış olabilir. Devrim Leninist senaryoda yer alacağı şekilde, yani uyumlu organizasyonların "askerle-

rini” kararlı bir şekilde bir hedefe yönlendirmesiyle nadiren gerçekleşir.⁴³

Düzen ve disiplinin görsel aldatmacası otoriter oyun yazmanın temelidir. Kırsal alandaki kıtlık, şehirdeki açlık ve Çin sınırına doğru artan göçün arasında Kim Jong-İl, on binlerce kişinin katıldığı alaylar düzenledi. Bu tablo tek yumruk olmuş bir halkın birlik içerisinde “sevgili liderlerinin” değneğini takip ettiklerini göstermek için düzenlenmişti (resim.6.1).

Bu teatral yaygaranın uzun bir tarihi var. 20. yüzyılın başlarında hem sosyalist hem sağcı partiler tarafından büyük stadyumlarda güç ve disiplin gösterileri “kitleselel egzersiz” adı altında yapılmaya başlandı. Tek sıra halinde yürüyen askerler gibi binlerce üniformalı jimnastikçinin düzenli ve uyum halindeki hareketleri senkronize güç imajı çiziyordu ve tabii ki koreografisi görünmeyen bir orkestra şefi tarafından yapılmıştı ve yönetiliyordu.

Sembolik düzenin geçit alayı sadece taç takma gibi halk seremonilerinde değil halk alanlarının mimarisinde de kendine yer bulur: meydanlar, heykeller, kemerler ve geniş caddelerde. Binalar bizzat halkı boyutları ve ululuklarıyla etkilme amacıyla tasarlanırlar. Bir tür şamanizm gibi işlerler, düzensiz bir gerçekliğe karşı sembolik ve minik bir düzen ilavesi. Bükreş’te Ceauşescu’nun Parlamento Binası 1989’da rejim düştüğünde daha tamamlanmamıştı ve bunu tam da bu noktada bir örnek olarak kullanabiliriz. “Yasama meclisi” bir opera binasını andırıyordu; yuvarlak balkonları ve merkezde Ceauşescu için hidrolik olarak yükseltilebilen bir podyumu vardı. Binadaki 600 saat başkanın süitindeki bir konsoldan merkezi olarak ayarlanıyordu.

43 Bu anlamda Lenin’in yazdıkları karmaşık. Bazen doğallığı övüyor ama genel olarak “kitleleri” çığ güç olarak görüyordu, sıkılmış bir yumruk gibi. İktidar partisi “beyin” idi ve kitlelerin gücünü en uygun yola sevk ediyordu.

Resim 6. 1.

Kuzey Kore askeri töreni.

Fotoğrafın telif hakkı Reuters'a aittir.

Resmi gücün sembolik görevinin büyük bir kısmı politik gücün yarattığı kafa karışıklığını, düzensizliği, kendinden olmayı, hatayı ve doğaçlamayı anlaşılabilir hale getirmektir. Bu politik güç uygulandığı zaman bu hale getirilmeye çalışılır ve düzen, kafa yorma, rasyonalite ve kontrol kabuğunun arkasına saklanır. Bunu “düzenin minyatürleştirilmesi” olarak görüyorum. Oyuncakların dünyasından alışkın olduğumuz bir uygulama. Savaş, aile hayatı, makineler ve vahşi doğa ne kadar büyükse, o kadar çocuğun kontrolünden çıkar ve tehlikeli hale gelir. Bu dünyalar oyuncak askerler, bebek evleri, oyuncak tanklar ve uçaklar, maket trenler ve küçük bahçelerin minyatürleştirilmesi dolayısıyla evcilleştirilir. Aynı mantığı maket köylerde, gösteri projelerinde, maket konut projelerinde ve ortak kullanımlı çiftlik projelerinde de görebiliriz. Küçük oranlarda deney yaparken başarısızlık daha küçük çaplı felaket anlamına gelir ve bu sosyal yeniliğin ihtiyatlı bir stratejisidir. Ama ben daha ziyade böyle gösterilerin “şov” amaçlı yapıldığını düşünüyorum, daha köklü bir değişim için yedek görevi gördüklerini ve hem yöneticileri (kişinin kendi-

ne yaptığı hipnoz?) hem de halkı merkezi Potemkin aldatma düzeniyle küçük bir modelle hipnotize etme amacı taşıdıklarını. Bu küçük “düzen adacıkları” ne kadar yaygınlaşırsa, bunların elitlerin kontrolünde olmayan gayriresmi bir sosyal düzeni görmeyi engellemek için yapıldığına o kadar çok inanıyorum.

Tarihin yoğunlaşması, akıcı anlatım isteğimiz, elitlerin ve organizasyonların kontrol ve amaç görüntüleri tasarlama-
larının hepsinin hedefi yanlış bir tarihsel nedensellik yaratmaktır. Bunlar bizim devrimlerin devrimci partilerin yaptığı bir şey olmadığını görmemizi engellemeye çalışırlar. Aksine bize sanki devrimler doğal ve doğaçlama hareketlerin (Mark-sist terminolojide “maceraperestlik”) sonuçları değilmiş gibi gösterirler. Organize sosyal hareketlerin koordine edilmemiş protesto ve gösterilerin nedeni değil sonucu olduğunu gösterirler ve özgürlükten kazanılan şeylerin düzenli, kurumsal prosedürlerin değil düzensiz, tahmin edilemez ve doğal hareketlerin sonucu olduğunu gösterirler, sosyal düzeni alttan parçalayarak.

TEŞEKKÜRLER

Princeton University Press'de Fred Appel çok sabırlı bir şekilde metnin formu ile oynadığım deneysel tarzıma yardımcı olmuş ve desteklemiş, aynı zamanda yayıncılık dünyasında artık bulunmadığını düşündüğüm bir editör özeni göstermiştir.

Meslektaşları Sarah David
ve Deborah Tegarden da
aynı şekilde...

James C. Scott, tüm bir anarşist yazını tarihinin üzerinden geçtikten sonra bu kitapta topladığı "6 Parça"yı koymuş ortaya. Tekrarlardan kaçabilmesi, yenilikçi olabilmesi ve elden bırakmadığı saygınlığı ile bezeli bu teori kitabı diğer yandan bir anahtar, ana-hat okuması olarak da belirginleşiyor. "Anarşizm nedir" den uzak, ne olduğunu geride bırakmış bireyler için; "peki ya bunlar hakkında ne dersin" yaklaşımını barındıran, Anarşist düşünce ve pratik ailesine yapılmış yepyeni bir katkı. Ne diyelim:
ANARŞİ ÇOK YAŞA!

16,00 TL

9 786055 150815